

# HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET  
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

FEHÉR FERENC ZSENGÉI  
BÖNDÖR PÁL, GULYÁS JÓZSEF, URBÁN JÁNOS,  
BARANOVSKY EDIT ÉS KOČA POPOVIĆ VERSEI  
BORDÁS GYŐZŐ REGÉNYÉNEK FOLYTATÁSA  
JÓDAL KÁLMÁN KISPRÓZÁJA  
BORI IMRE SZENTELEKY-MONOGRÁFIÁJÁNAK  
ELSŐ RÉSZE  
NÉMETH FERENC A TORONTÁLI SZŐNYEGEKRŐL  
HERCEG JÁNOS: RÉGI DOLGAINKRÓL  
SZELI ISTVÁN VITAIRATA

KÖNYV-  
SZÍNI- KRITIKA  
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1993

Április

---

HÍD  
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI  
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934  
LVII. évfolyam

---

*Fő- és felelős szerkesztő:*  
Bori Imre

*Szerkesztő:*  
Toldi Éva

*A szerkesztőbizottság tagjai:*  
Bordás Győző  
Gerold László (kritikai rovat)

*Műszaki szerkesztő:*  
Maurits Ferenc

---

TARTALOM

- Fehér Ferenc* zsengei (I., *Krumpli Karcsi kóborlásai*) 197  
*Böndör Pál* versei 205  
*Gulyás József*: Nem egyként mint annyian (vers) 207  
*Bordás Győző*: Csukódó zsilipek (VIII., *Fényképezkedésre sorakozás*)  
208  
*Urbán János* két verse 214  
*Baranovszky Edit*: Haikuk M. M.-nek 216  
*Jódal Kálmán*: Kertváros (kispróza) 218  
*Koča Popović* versei 220  
Diákírók:  
*Vass Attila* versei 227  
*Boros Viktória*: Madárszelídítés (elbeszélés) 229

## FEHÉR FERENC ZSENGÉI (I.)

### KRUMPLI KARCSI KÓBORLÁSAI

1. Volt egyszer egy fiú, aki tán sosem volt,  
Nem volt semmije se, csak ruháján sok folt.  
Növe-növekedve egy merészet gondolt:  
Fölfedezte szegény, hogy ő még nem is holt. . .
2. Nosza, örömeben kapta tarisznyáját,  
Fel is húzta volna, ha lett vón, csizmáját.  
Iszákját kitömte lopott burgonyával,  
És kilépett hősünk, istenigazával.
3. Nehéz vón követnünk, ám nagy szerencsénk van,  
Mert kopott iszákján igen sok kis luk van.  
Amerre elhalad, völgyeken, erdőn át  
Szép kicsike csíkban szórja a burgonyát.
4. Lassacskán legurul égútjáról a nap,  
Fohászkodik hősünk: elmúlt ismét egy nap.  
Alig tűnt el a nap, nagy sötét este lett,  
Kicsi Krumpli Karcsi erdőhöz érkezett.
5. Nem esett kétségbe a rengeteg láttán,  
Hanem letelepült egy vén tölgyfa alján.  
Most vette csak észre, nincsen vacsorája,  
S ezt érezte gyomra, bár nem volt órája.

6. Egy kis krumplit talált iszákja sarkában,  
Meg is dédelgette, mint almát, markában.
- 
14. Ember az, ember az, még a legjavából,  
Mostan jött messziről, sziklák országából.  
Valami igen nagy, mély indulat bántja;  
Két hosszú bajusza erdő földjét szántja. . .
- 
15. Hatalmas csizmái nagyobbak Karcsinál,  
Derekasabbak az erdő nagy fáinál.  
Szomorú szemével a határt kémleli;  
Azt, akit keresgél, úgy látszik, nem leli.
15. a) Bronzbajusznak hívják, büszke ország ura;  
Boldog volt az ország, még boldogabb ura.  
De gonosz kísértet elrabolta lányát,  
Virágoskertjének legszebb virágszálát.
15. b) Azóta keresi, éjt nappallá téve,  
Hét határ földjének hosszába-széltébe. . .  
Nincs neki öröme, gyászos minden napja;  
S gyászol hú népének apraja és nagyja.
16. Arca vonásai lassan ellágyulnak,  
Fekete szeméből bánatkönnyek hullnak.  
Karcsira esik most szeme pillantása,  
Óréa szemének csendes könnyhullása. . .
17. Egy vadgalamb repül órjasnak vállára:  
Hiába vár szegény két napja párjára.  
Nem leli semerre erdő sűrűjébe',  
Segítségért sír az óriás fülébe.
18. Ózike hízeleg: simul a lábához,  
Szeretne szökkenni elvesztett anyjához.  
Elvesztett anyjához, akit rég nem talál.  
(Oly sűrű az erdő, és hideg a Halál!)

19. Karcsi mindezt látja hajnal szürkültében,  
Elszorul a szíve, csak úgy, ott, ültében.  
Bánat ül az erdőn, és egy titkos lidérc,  
Aki rossz szellemként állandóan kísért.
20. Gondol egyet hősünk, egy nagyot, merészet:  
Bajuszra felmászni – nem oly nagy művészet!  
Bronzbajusz bajzába belecsimpaszkodik,  
És ügyes kúszásnak nekirugaszkodik. . .
21. Háromig se számolsz – ki látott ily csodát:  
Hősünk már órjáznak babrálja szakállát.  
S az csak néz meredten, szinte kővé válva;  
Ily szemtelen fickót ugyan hova vágna?
22. „Mi bajod van, komám? Mért lóg úgy az orrod?“,  
Ősi nagy derűvel Karcsi eképp szólott.  
„Mondd el panaszodat, hadd segítünk rajta;  
Sírok, ha ily legény a könnyét hullajtja. . .”
23. Könnyelmű szavait alighogy kimondta,  
Förgeteges szélvész a földre sodorta.  
Combjait csapkodva, szörnyen hahotázva,  
Bronzbajusz barátunk fölvette vigyázva.
24. Tenyerébe vette, arcához emelte,  
S mint furcsa jószágot, körülnézegette:  
„Bronzbajuszon akarsz segíteni, tökmag?  
Hísz a leggyöngébb szél a hátára fölkap!”
25. „No, de azért látom, helyén van a szived,  
Magad árnyékától könnyen meg nem ijedsz.  
Tudod mit, kisöcsém? Legyél az apródom!  
Ily legényke után úgyis rég vágyódom.”
26. Karcsi nem sokáig teketóriázott:  
Újdonsült urával le is parolázott.  
Mert ő úgy gondolta, bármily nagy ökle van,  
Öltözéke alatt szerető szív dobban.

27. Kíváncsi volt szörnyen, gazdáját mi bántja,  
Könnyének dús árja arcát miért szántja. . .  
Arcának vonása olykor miért lágyul,  
Hogyha elmerengve, erdőn túlra bámul?
28. Úgy gondolta, ráér mindezt még megtudni;  
Sosem kell jövőnek gyarlón elé futni.  
„Induljunk, édsapám, kendék országába!  
Itt már az időnket ne töltsük hiába. . .”
29. „Jól szóltál, kislfiám, nincs mit itt keresnünk;  
Hogy estig célt érnünk, jól kell ám sietnünk.  
Bújj csak ide szépen a vállam szélire,  
És most aztán hajrá, lépkedjünk izibe!”
30. Új kalandok elé elindult hát hősünk;  
Elvesző alakjuk távolodik tőlünk.  
Egy félénk őzike áll az erdő szélén,  
Egy árva vadgalamb sír az erdő mélyén.

*Szabadka, 1946. szept. 19.*

## II. RÉSZ

1. Bronzbajúziának ősi büszke vára,  
Hol van a népednek régi boldogsága?  
Fekete lobogó karcsú tornyaidról  
Mikor fog eltűnni, örökre azokról?
2. Palota termei üresen mért kongnak?  
Kedvét mért nem lelik bohócok uruknak?  
Lenne itt nevetés, jókedv és kacagás,  
Csak ne vón elveszve gyönyörű Napsugár.
3. Szerette mindenki – udvaronc és szolga,  
Csúf, gonosz boszorka mégis elrabolta.  
Bronzbajusz megőszült, tépdeste a haját,  
Nem vigasztalhatta se móka, se barát.

4. Országának népe épp most várja haza;  
Nytják a várkaput, harsan a kürt szava.  
Nagy a lőtás-futás, mindenütt izgalom,  
Őrszemek kémlelnek körül a várfalon.
5. Fontoskodó bölcsek csillagokat nézik,  
Ezt mekegi ez itt, azt mondja a másik. . .  
Mint feltüzelt kedvű udvari bolondnak –  
Nincsen maradásuk, sűrögnek-forognak.
6. Csillagjósolás közben tán összekapnának,  
De hát hallják jöttét a vár nagy urának.  
Minden szem ráfordul a déli kapura,  
Amelyen fáradtan belép a vár ura.
7. Harsonák halkulnak, lecsüggednek fejek:  
Napsugárt az apja útján nem lelte meg.  
Hogyan is lelné meg, hogyan is találná,  
Jól el van az rejtve boszorka házánál.
8. Vagy talán szegényke nem is él azóta?  
Ajkárról valaha szárnyal-e víg nóta?  
Hallják-e még egyszer palota falai  
Kacagva csengeni lágy ezüsthangjait?
9. Várnak a lakói nyújtják a nyakukat,  
Hallani akarják hatalmas urukat.  
Az már el is kezd, köszörűli torkát,  
Valami indulat remegteti hangját.
10. „Váramnak lakói, hűséges, jó népem,  
Szomorú szavaim hallgassátok szépen.  
Utamról fájdalmas emlékeket hoztam,  
Ezeket próbálom elmondani mostan. . .”
11. „Messzi vidékeket jártam holtra váltan,  
Lányom, Napsugárkát mégse nem találtam.  
Versenyeztem széllal, zúgó zivatarral,  
Dacoltam villámmal, vaddisznóagyarral. . .”



12. „Az a vén szipirtó előtttem járhatott:  
Kéngőz szállt mögötte, amerre vágatott. . .  
Rengeteg akadályt ő rakott utamba;  
Rusnya banyájának éghetett a talpa! . . .”
13. „Meg is tapogatom, hogyha utolérem!  
Táncolt volna, tudom, mint borotvaélen. . .  
Egy sötét erdőnél nyomukat vesztettem;  
Erdő sűrűjében eltűntek mindketten.”
14. „Én magam sem tudom, mi lett volna velem,  
Hogyha bánatomnak vége nincs hirtelen.  
De ez a kis fickó, ihol, a vállamon,  
Szempillantás alatt elűzte bánatom. . .”
15. „Igen ügyes legény, neve Krumpli Károly,  
S habár nem származik ősnemesi ágról –  
Apródommá teszem, föl fogjuk avatni,  
Mert a kardot, tudom, jól fogja forgatni!”
16. „Hallgassatok ide, ötvösök és vargák!  
Fontos parancsomat mindenütt meghallják:  
Legjobb ötvöseim készítsék a kardját,  
Ruháját testére ügyes vargák varrják!”
- 
4. Sor végén Karcsinkat tán észre sem vette,  
Mikor gondolatát ily szavakba szedte:  
ÁDerék katonáim! Nem sokat beszélek:  
Későn cselekedünk – ettől féltre félek.”
5. „Nyergelje mindenki maga paripáját,  
Ne felejtse itthon kardját és dárdáját;  
Nagy harcba indulunk, nagy leszámolásra –  
Kicsi Napsugárért, boszorkaszállásra. . .”
6. Boldog rivalgással oszolt szét a sereg;  
Hogy itt hagyja anyját – egyik sem kesereg.  
A kis királylányért, meleg mosolyáért,  
Mindegyik meghalna egyetlen csókjáért.



7. Karcsi búsan nézi készülő társait:  
Az ő kedves ura tán csak nem hagyja itt!  
Alig gondolta ezt, mikor egy ruhával  
Fut felé egy szabó, s integet karjával. . .
8. Mint a parancsolat, úgy feszült az rajta.  
Ura kegyességét már-már megsokallta,  
Mikor egy gyönyörű, neki való kardot  
Az ötvös inasa orra alá tartott. . .
9. Meg-megsuhogtatta jól a feje körül,  
Mint a kicsi gyerek, hogyha nagyon örül. . .  
Bukfencezett nagyot, cigánykereket hányt,  
S megkacagtatott egy arra haladó lányt. . .
- 
12. Újra harsant a kürt, elcsöndesült a nép.  
Néhány ifjú vitéz lányhoz, anyához lép. . .  
Ismeretlen útra indulnak el mostan,  
Csak az isten tudja, ki jön vissza onnan!
13. Kirobog a sereg, élen a királlyal,  
És összeolvadnak csakhamar a tájjal.  
Vitézik nevetik Karcsit a lovával,  
S biztatják, hogy gyűjtson alája kovával. . .
14. Hátha akkor szegény megemberli magát,  
Hogyha megérzi a büdös tapló szagát. . .  
Karcsi meg okosan elérte a tréfát.  
Legelőn ha mennek, gyűjti a jó szénát –
15. Adja a lovának, becézi, eteti;  
Állat a gazdáját tán ezért szereti. . .  
Rájuk esteledik egy ménkű erdőnél;  
Vége-hossza nincsen, mélye titkos éjfélnél. . .
16. Falatozás közben tábortüzet gyűjtnek,  
Aztán meg pattogó, víg nótára gyűjtnek.  
Lassan kihuny a tűz, már alig parazsol. . .  
Bókol a király is, lefekvést javasol.

17. Karcsi is lehever, őt se kell dajkálni,  
Irdatlan út után jó lesz szunyókálni...  
-----
18. Alig szenderült el, megzavarták álmát:  
Lova állt fölötte, az bökdöste vállát. . .  
„Kelj föl, édes gazdám, egy percet se késsél,  
Kajjal a hátamra, s csak előre nézzél!”
19. „Ez a sok jó vitéz, akik most itt hálnak,  
Bagolyhuhogáskor kőszoborrá válnak. . .”  
Karcsi egy szót se szólt, hanem cselekedett;  
Fölugrott lovára – mi mást is tehetett.
20. Hát csodák csodája: ilyen már ki látott!  
A gebe lovacska szép táltossá váltott!  
„No most, édes gazdám, fogózz sörényemben;  
Éjféلكor boszorkaszállásán kell lennem!”
21. „Ha nem érünk oda gyűlés idejére,  
Elfolyik, elomlik Napsugárka vére. . .  
De ha odaérünk, egynek se kegyelmezz:  
Boszorkát takar ott mindenféle jelmez!”  
-----

*Szabadka, 1946. szept. 21.*

*(Folytatjuk)*

## BÖNDÖR PÁL VERSEI

### HÁBORÚS ANTHOLÓGIÁK, 1993

Ez is csupán egy *ingyen élmény?*  
Melyen az uszító s a morcos  
de szókimondó békeharcos

árul már-már egy az a gyékény.  
A megrendülés lett hiánycikk:  
itt s most a némaság hiányzik.

A falon évek szennye mocska.  
Az írás rajta nem világít  
de ott van. Innentől odáig

gurul egy bolyhos nagy pormacska  
időnk miközben már ülepszik  
és máris dermed mint az aszpick.

### STANDARD

Nem adtam még fel. És nem untam  
meg. . . ám egy s más megköti a kezem.  
A jövőmről mindent tudok: ha múltam-  
ba egy napon majd visszaérek  
vásott kölyökre többé – *Hol a búsban*

*csavarogsz?* – nem rivall már senki sem.  
 – Találkozunk egy másik háborúban? –  
 ebben itt nem találom a helyem.  
*Az emberek cselekedetei*  
 – Borges evangéliuma szerint – *nem*  
*érdemelnék se poklot se eget.*  
 Ez nem sokat nyom a latban szerintem:  
 ennél – ahol a kéz rögtön ököl-  
 be szorul – nem rosszabb hely a pokol.

### ALKALMI VILLANELLA

Most mondjam hogy sosem voltam szabad?  
 Az ember fekszik otthon – vagy ül – és  
 a mennyezet egyszerre rászakad.

A múltunk hogy ringy-rongy diribdarab  
 aligha hoz valami enyhülést.  
 Most mondjam hogy sose leszek szabad?

Feltételeket a győztes szab. *Ad*  
*vitam aeternam?* – néki az kevés.  
 S e mennyei bolt terhe ránk szakad.

Hogy látták rám az édes nem ragad  
 – nem forgattak meg mint mézben a kést.  
 Most mondjam hogy mégis voltam szabad?

Vagy mondjam hogy: – *Fiúk nincsen harag!* –  
 mikor: – *Mit ugrálsz* – szólnak – *ha nem élsz?*  
 S a mennyezet nem őrájuk szakad.

Ellepik udvarom a madarak.  
 Ha hozzám érsz elfog a szédülés.  
 Most mondjam hogy sosem voltam szabad?  
 A mennybolt – attól félek – rám szakad!

# NEM EGYKÉNT MINT ANNYIAN

G U L Y Á S J Ó Z S E F

nem egyként mint annyian  
nem ketten-hárman mint kevesen  
mások másék  
sem hatan mint minálunk  
nem is heten mint a gonoszok  
de tizenkilencen  
mint a Kovácsék!  
Kovács János és Bözse néni  
lehetett volna szebb is élni  
majd máskor máshol  
főnök úr Miatyánk Isten  
lehet szabad-e remélni?  
Kovács úr és Kovácsné asszony  
(ma így mondanád)  
felezkedtek a földi malaszton  
és sorakoztak a gyerekek  
egyik sikerült a másik nem  
sebjaj szólt Kovács de János  
szólt volna csak  
de ő erről nem tudott mit sem  
tökéletes ember nincs  
egy van de az sincs: az isten

(1992)

CSUKÓDÓ ZSILIPEK (VIII.)  
FÉNYKÉPEZKEDÉSRE SORAKOZÁS

BORDÁS GYÖZŐ

Apám bejelentette: József-napra nagy névnap ünnepséget szervez, olyat, mint egykoron, azokban a régi boldog időkben, amelyekre jó ideje csak nosztalgiával gondoltunk vissza. Én is emlékeztem arra, hogy ilyenkor hatalmas ünneplő sereg gyűlt össze, röpködtek a névnap köszöntők, s másnap is csengett a fülem a sok „glückliches Namenstag”-tól, meg a rigmusoktól, amelyekből különösen Bachman Zsiga, a biciklistabajnok volt kifogyhatatlan, mintha csak gyűjtötte volna őket hosszú túrái során. Az ünneplő tömeg ilyenkor újlaki Chardonney-t fogyasztott. Ez volt apám kedvenc bora, amit mindig újév után készítettett be, merthogy a bornak akkor volt a legkedvezőbb az ára. Régen mindig háromszáz literes hordó állt a pincénkben, s nem kis csodálatomra apám most is előhozta ezeket, mosta és kénezte, mint a borosgazdák szüret előtt. Jócskán szétszikkadtak az elmúlt néhány háborús és azt követő szegény esztendőben, soknak a pántját is teljesen megette a rozsdá. Honnan is van rávalónk, hogy ezt újból megtöltsük, villant át az agyamon.

– De akkor leszünk vagy hatvanan – csapta össze tenyerét anyám kétségbeesetten. – És ki fog főzni meg felszolgálni?

– Majd asszonyokat fogadunk, mint lakodalomkor.

Azon is meglepődtem, hogy most sem került szóba a pénz, pedig az elmúlt években ez volt a legelkoptatottabb szó házunkban, s ha valami miatt szóváltásra került sor apámék között, akkor az biztosan a pénz volt.

A névnap bejelentésre anyámnak csak kétségbeesést olvastam le az arcáról, s azt, mintha a munkából volna elege, mert dolgozni az utóbbi időben rengeteget dolgozott. Most is fáradtnak látszott, arca mintha

egyszerre szedte volna magára a ráncokat, s nemcsak úgy fokozatosan, szinte észrevétlenül, mint a negyvenen felüli asszonyok. Az elmúlt hónapok tették így tönkre, állapítottam meg. S ahogy jobban megfigyeltem, láttam, szeme kidülledt, mint az ékszerészeké, akiknek a nagyító-lencse, mint valami mágnes, húzza ki szemgolyójukat. Anyám szeme duzzadt volt, akár az érett meggy, s féltem, gyulladásba jön. Akkor viszont hogyan tud majd dolgozni a sötétkamrában? Merthogy az utóbbi időben szinte ott töltötte az egész napját, s csak akkor jött ki, ha már megtelt a váróterem s az udvarunk emberekkel.

A műterem, amelyet apám készített elő, mindig készen állt: az állványon a gép, a világos függöny előtt pedig ott a forgószek, a lámpateknőben jobbról és balról is meggyújtva a három-három százaz égő. Azután már a perc töredékének a műve volt, hogy a magnéziumlámpából kiröppenjen az a fénycsóva is, amely annyi világosságot adott, hogy a legegyszerűbb fénykép elkészítéséhez elegendő legyen.

– Siessen, siessen! – mondta anyám, ha valaki még fészkelődni szeretett volna a tükör előtt, vagy leolajozni a haját, hogy minden szál szépen álljon, mint ez illet is a fényképezkedés előtt. Erre most nem volt idő, már csak a sürgető rendelet miatt sem, amely úgy hangzott: május elsejéig minden felnőtt személynek új igazolványt kell készíttetnie, hogy egységesen, s immár a mindenütt megváltoztatott helység- és utcanevekkel kerüljenek be a személyi adatok az új személyazonossági igazolványba.

– Mi csak a h előtti c-ét veszítjük el nevünkől, de képzeld, mi marad majd Gschwengekből, a Schmidtekből, meg hogy megkurtul Schuch Ervin vezetékneve – mondta apám a lelke mélyéből jövő felháborodással Sztankovics doktornak, miután egy szombati hetipiacon ezúttal szigorúan négy nyelven kidobolták a rendeletet.

– Ez valóban elemi jogaink megsértése lesz – válaszolta az orvos, amin én meglepődtem, mert apámtól tudtam, hogy őt nem is a mi vallásunkra keresztelték. – Látod, mondtam én, hiába ülnek majd ott a parlamentben a kisebbségi képviselőink.

– Az az érzésem, hogy ők ott semmi mást nem tesznek, csak irritálják a többséget, s bármit javasolnak, csak azért is leszavazzák őket. Most is mennyire mondogatták, hogy legalább a latin betűs írásmódot megtartják.

– Nem jók a politikusaink, az biztos – tette hozzá a doktor –, s most már oda jutottunk, hogy kaszinónk nyilvántartási könyvét is kizárólag cirill betűvel kell vezetnünk. Csodálkozunk azon, hogy mind több név mellé került oda, hogy „istupio”?



– Pedig milyen hangosak voltak pártunk létrehozásakor, hogy megmaradnak iskoláink, újságaink, nem hagyják a névtáblákat, s nézzük meg, mit tettek. A németeknek még úgy-ahogy megvan amijük volt. De a magyaroknak? Semmi remény, hogy a Haladás is újból megjelenjen. De azt is meg lehetne nézni, kik tanítanak most a német gimnáziumunkban. A fiaink is mindössze néhány régi jó tanára maradt meg, az újak pedig még a Hochdeutschot sem tudják, csak svábul beszélnek.

Mivel Ú.-ban anyámon kívül más fényképész nem volt, mindenkinek hozánk kellett jönni fényképezkedni. Előbb csak kettesével-hármasával jöttek, aztán az idő sürgető hatására mind tömegesebben. Ahogy közeledett az új igazolványok kiadásának kezdete, úgy szaporodtak a fényképezkedni kényszerültek. Kényszeredettek voltak, az arcukról lehegett leolvasni, hogy most bizony nem szívesen jönnek. Apám meg nem győzte hordani haza az állomásról a ládákat. Vastag, 9 X 12 centiméteres üveglemezek voltak bennük, brómezüsttel bekenve, százas csomagolásban. Előbb biciklije csomagtartóján szállította a Szabadkáról érkező dobozokat, aztán beleunva a karikázásba, Weis igazgató rendelkezésére bocsátotta nagy Fordját és a sofőrjét is.

Anyám dolga annyi volt, hogy ezeket az üveglapokat belecsúsztassa a fényképezőgép harmonika mögötti nagy tokjába, és elkattintsa a gépet, gondoltam én naivan, mert eleinte magam sem tudtam, mennyi munka van még ezekkel a lemezekkel a sötétkamrában. De mivelhogy a sok munka miatt a fényképezés titkaiba engem is beavattak, így megismertem anyám szakmáját is. Látnom kellett, hogy az egyenetlen áramerősség miatt ezeken az üveglapokon a megvilágítás szinte sehol sem volt tökéletes. Ezért minden lemezt napfény segítségével kellett kiegyenlíteni. Aztán meg a retusálás vett rengeteg időt igénybe. Az előhívásra meg a fixálásra betonvályukat használtunk, amihez a nátrium-tioszulfát húszszázalékos oldatát nekem kellett elkészítenem. Utáltam a kristályok oldását, mert a savanyú kén rettenetesen marta a szemem és az orrom nyálkahártyáját. Alig vártam, hogy a szabad levegőre érjek. Csoda hát, hogy anyám szeme is teljesen tönkrement?

Ezért volt számomra ellenszenves apám bejelentése, hogy névnapi mulatságot kíván rendezni, a hordók kénezése pedig egyenesen a fixír elkészítésének módját juttatta eszembe.

Nemrégiben, amikor ezekkel az oldandó kristályokkal bíbelődtem, a sötétkamra félhomályában láttam, amint apám egy kisszékét húz maga alá, és a kopírráma fölött az üveglemezekkel bíbelődik. Nem tudtam pontosan kivenni, mit csinál. Előbb valami sercegő hangot hallottam, majd egy tompa puffanást, amely halkabb volt, mint mikor kattant a gép

zárja. Vajon mit csinálhat? Oda-odalestem. Vonalzót helyezett az üveglapra, aztán vastag ácsceruzát húzott rajta végig. Nem bírtam ki szó nélkül.

– Hát te mit csinálsz, apa?

– Pénzt – válaszolta kurtán, és tovább sercegettette az üveglapot.

Az a ceruza üvegvágó volt, gyémántfejjel, ezzel vágta ketté a bróm-ezüstös lemezt. Aha, villant át az agyamon, tehát kettőt csinál egyből, de a következő pillanatban már azt vettem észre, hogy még azt a kettévágottat is megfelezi. Tehát ezért piszmogott tegnap egész este a fényképezőgéppel! Elválasztólemezt helyezett bele, csak akkora nyílást hagyva, hogy oda egy mindössze 6 x 4,5 centiméteres kis üveglemez férjen be. Érdekes módon a fénykép ára továbbra is öt dinár maradt.

Szombatonként, merthogy ezen a napon adtuk ki a kész fényképeket, csak úgy dőlt a pénz, este alig győztük megszámlálni a sok bankót. De én ennek nem tudtam örülni. Megfigyeltem ugyanis, hogy az emberek, akik úgy várahoztak házunk előtt, mint a péknél reggelenként, bánatosak és szótlanok voltak. Csak motyogtak egymásnak, mintha valamit titkolnának egymás elől. Hogy érzelmeiket rejtették el, erre csak később jöttem rá. Az üzlet viszont jól jövedelmezett, olyannyira, hogy apámat, akinek különben nem sok érzéke volt a pénzhez, hatalmába kerítette e pénzszerzési szenvedély. Hetek óta már kezébe se vette az ecsetet.

– Őszre a szabadkai gimnáziumba íratlak, mert itt még a nyelvet sem tanulod meg becsületesen – mondta egy ilyen inkasszálsági nap után, miután a bezárt ajtók mögött simítgatta a többnyire gyűrött bankókat, amelyek az asztalon tornyosulva a pisai ferde toronyra hasonlítottak.

– Már hogyné tanulna meg – méltatlankodott anyám.

– Ha egyszer kijut Németországba, úgy mulatnak rajta, mint mi az ö-ző bánátiakon.

– Te már megint eltúlzod, apa – szóltam én is közbe, mire ő legyintett, és már mondta is tovább a magáét:

– Az itteni németek minden b helyett p-t ejtenek, a g helyett meg h-t. Nem is beszélve arról, hogy minden második szavukat vagy megmagyárosítják vagy megszerbesítik. Hát Bácsvárára nem azt mondják hogy „Pats Vaar”, meg a bitangra azt hogy „pitang” és a geisig helyett „keizik”-et. A die Burg főnevet nem is ismerik, minthogy azt sem tudják, hogy a bitangot mindenütt, ahol a németet beszélnek, vagy Herrenlosnak vagy pedig Schurkischnak nevezik. Német parasztjaink itt „opank”-ban járnak, a bocskoros mindenüket – tette még hozzá –, a góré meg nekik „sarad”, a pálinka meg „raki”. Ilyen parasztot neveljenek a fiamból?

Apám maró gúnyolódása megzavart, mert, mi tagadás, így beszélünk

mi még az iskolában is, kivéve Sauer tanár úr óráit, aki megkövetelte a Hochdeutschot, de számomra ez valami olyan finomkodásnak tűnt, mint mikor affekta asszonyságok jöttek fényképezkedni hozzánk. Akkor aztán anyám egy órán át illesztgette szoknyájuk ráncait, kalapjukon a virágot, könyékig érő kesztyűiken a gyűrődéseket. Én meg tologattam a díszes támlájú karosszéket hol jobbra, hol balra, merthogy sehogy sem tudták eldönteni, melyik beállítás lesz előnyösebb számukra. S megfigyeltem, hogy ezek az asszonyságok mindig állva fényképezkedtek, s kizárólag hosszú szoknyában, nyilván, hogy elrejtsek feneküket, mely némelyiknél akkora volt, hogy perselynek is beillett volna, s nem fért volna a karcsú székbe.

Apám szavai kóvályogtak a fejemben, s mivel most is meggyőző volt, nekem Hötzel tanár úr, Klára apja jutott az eszembe, aki annak idején mintha írt volna a Haladásban ezekről a nyelvi jelenségekről. Zárkózott ember lévén nem tartozott családunk baráti köréhez, de igen becsülték, hiszen a polgáriban ő tanította a német nyelvet. A fordulat után, mert nem volt hajlandó nyelvvizsgát tenni, egyszerűen kilépett az iskolából, s a szüleitől örökölt földön gazdálkodott, piacozott, ebből taníttatta mind a négy gyermekét, három fiát és Klára lányát. Igen, Klárát, akire ha csak rá gondoltam, valami bizsergető érzés fogott el. Nem hiába, ő volt a legszebb lány az osztályunkban. Micsoda szerencse hogy nem voltunk annyian, hogy külön fiú- és lányosztályt lehetett volna nyitni, mint sok más nagyobb városban.

Ez a bitang-pítang úgy nem hagyott nyugodni, és elhatároztam, megkeresem Hötzel tanár úr cikkét, elolvasom, mit írt ő erről annak idején. A gondosan begyűjtött és spárgával összekötött újsághalomban végül is nem azt találtam, amit kerestem, de mivel elhatároztam, hogy ha az ő fényképük elkészül, már csak Klára miatt is, személyesen viszem el hozzájuk, így hát beleolvastam egy keretes írásába, amelynek címében ez állt: Népetimológia. „A szavak elhomályosulásának, érthetlenné válásának igyekszik gátat vetni az ún. népetimológia. Az ezen jelenségtől érintett szó, vagy esetleg annak csak egy része, valamelyik rokon hangzású életképesebb szó alakjához közeledik, hasonul. A két szónak jelentése is lehet ugyan bizonyos tekintetben rokon, de ez nem okvetlenül szükséges. A hangalakban megváltozott, friss erőt nyert szó – mint-hogy az új hangokhoz tapadó új fogalmi jegyek a tudat háttérében maradnak – továbbra is a régi fogalmat jelöli, csupán más árnyalattal, új színezettel. Tehát nem a szó jelentése, hanem csak annak értelmezése változik meg. A népetimológia leginkább az idegen szóknál fordul elő. Ú. környékén, azáltal, hogy az idegen szó egy német szó hangalakjához

közeledik, egyúttal meg is honosodik a nyelvben (Eindeutschung). Példák: altemarš m. < magyar: áldomás, vö. alt és marš = Marsch. A német azt mondja a maródi, erőtlén emberre, hogy »na, tu pišt kants malak«, az irodalmi alak helyett: na, du bist ganz matt. Hasonló nyelvi jelenség tapasztalható a: Mohai-mohar-muhar szónál is. A mi nyelvjárá-sunkban »morits lerne«-et mondunk, azaz így mondjuk, mikor valakit móresre azaz »Mores lehrnen«-re tanítanak.” Összecsaptam az újságot. Ennyi nyelvészkedés mára nekem elég volt, hiszen szó ami szó, nem sokat értettem mindebből, de éreztem, mintha megint csak apám szavai nyertek volna bizonyítékot. Ezen a napon viszont az én bizalmam a tanulásban, a gimnáziumban is olyannyira megingott, hogy végül feltettem magamnak a kérdést: lehetséges hogy a festészet terén is ilyen tévúton járok? Egy világ omlott össze bennem, napokig kedvetlen voltam, s ha nincs az a mindenek fölött álló, erős mágnes, ami Klára felé vonz, talán soha el nem megyek a fényképekkel a Víz utcába, amit azóta Kanalskára kereszteltek. De Klaráéknál történt látogatásom már egy külön mese.

Hogy miért maradt el nálunk a nagy névnap ünnepség, annak pedig rendkívül egyszerű magyarázata volt. Miután mindenkit lefényképeztünk, és a pénzt beinkasszáltuk, a község akkora adót vetett ki ránk, hogy még a bort is szét kellett mérni a hordókból. Mielőtt erre sor került volna, apám három képet is felajánlott a községnek, nagy vásznakat városunk főutcájáról, amelyek odaillettek volna a hatalmas polgármesteri iroda csupasz fehér falaira. De nem kellett nekik. Nem mintha Vasiljević polgármesternek nem tetszettek volna a képek, sőt, eleinte hajlott is rá, hogy az adó fejében képpel törlesszünk, de csak egy kikötéssel: hogy apám úgy írja oda a nevét, ahogyan immár az új igazolványban is szerepelt.

– Azt már nem! – kiáltozta apám odabent. – Nem, ha a gatyámat kell odaadnom, akkor sem.

Egy másik alkut is felkínáltak: adja át az előhívott brómezüstös üveglapokat a községnek, azzal törleszthet valamennyit. Még aznap darabokra zúzta a kisezer üveglapot, aztán a ládákat kitette a fáskamra elé. Ahogy a kora tavaszi nap rásütött, úgy csillogtak ezek a ládák, mintha ékszerekkel lettek volna telerakva. És végül úgy könyveltük el az egészet: talán pontosan ennyivel lettünk gazdagabbak.

*(Folytatjuk)*

## URBÁN JÁNOS KÉT VERSE

### SOKHANGÚ IDŐSZAK

Lettél végig önmagad,  
vagy a legártatlanabb,  
ne tagadd a veszélyt,  
tőled nem veszi el  
a lopakodó alkonyat  
a némán hanyatló fényt.

Megváltott hatalmad,  
egyedül vagy magad,  
nem irigyelhetnek  
áttetsző árnyak,  
nem kísértenek meg  
hősök, megszállottak.

A sokhangú időszak,  
teremtett csodák  
nem osztozkodnak,  
a jóság meztírláb van,  
kalapjával kéreget  
az örökkévalóságban.

Megmaradni az eleven  
ellentétek között,  
a számonkérő időkben  
az igazság elidőzött,  
kegyelemmel, bölcsen  
ézzengéssel köszönt.

### ŐRIZD EMLÉKEDET

Életem tizenkét hónapja,  
te vagy az első,  
Veronika,  
krisztusi keszkenőd  
ne terítsd  
arcomra,  
ne lássák, vérezik  
a pogány  
haramia,  
ne maradjon  
megbélyegzett  
arcvonásom másra,  
őrizd emlékeidet  
a titkos találkákra,  
s éljed hallgatag,  
ami nevedben  
megfogant,  
a csodát váltó  
pillanatban  
kimondhatatlan.

# HAIKUK M. M.-NEK

BARANOVSKY EDIT

álomkerítés  
hárfaujjad elér  
te ébressz ne más  
(*chimérique*)

kirakodó ég  
csillagmenyegző földi  
hűségéhem vár  
(*cher*)

szabadon kötve  
léleksárkányom oldva  
szabadság mondtad  
(*adieu*)

tetted tört hárfá  
szomorúsággalástom  
ketten alatta  
(*aimer*)

gímszarvasom szép  
készülőben a vágta  
állhatatosan  
(*conte*)



nem sűt be a nap  
ablaktalan naptalan  
találhatatlan  
(*c'est-à-dire*)

fák vonulóban  
gyökereddel kapaszkodj  
halhatatlanul  
(*conscience*)

menj kötekedően  
fényestében a halál  
korallruhában vár  
(*congé*)

# KERTVÁROS

## JÓDAL KÁLMÁN

a kerékpárjának támaszkodik, régi férfibicikli, mikor felfigyelek rá. kezében biciklipumpa, nagy szivárványhártyái kékek. azt mondja, hogy irénnek hívják.

tessék-lássék lesikált, összeolajozott kézfej, valószerűtlenül hosszú ujjak a széltől lilásra színeződve, tágra nyílt szem, ócska férfibicikli.

én nem voltam, én nem vagyok, lehetetlen, mondja ő, aki irénnek mondja magát. üres fej, én tömöm meg, üres száj, én üvöltök, ő suttog, ő harsog. zsebeiből apró, pengeéles fémc sillagokat, surikeneket vesz elő.

mi van, kérdi irén.

semmi, mondom én, vállamon kalasnyikov, lábaim ólomból. fegyvert cipelve félelmet hordozva, vakító fogsor, feltörő kiáltás, remegő lábak, felálló fasz, foltozott aszfaltút, fagyos pázsitkockák. betonfal, magas ég, ócska férfibicikli. mintha mindez összefüggene.

falakon átmászva levegőt besszippantani, jó kertvárosi levegő, csupasza almafák, zöldségágyások, neonreklám, veszteglő teherautók. földszínű arccal lefelé tekintve, nem, nincs tekintet, történet mesélve, nem, nincs történet, stop, tévedés, vége, mégsem.

irén lépkedve, magában számlálva, surikeneket dobálva, repedéseket, kiszögelléseket, pázsitszeleteket görcsösen magában sikoltozva talán tétován valahová. távoli lakótömbök fölött napfény, elkerekedett szemek, csípős szél, szögletes mozdulatok. háztetőn bronzangyal, bronzangyalon madárürülék, kifejezéstelen, lezuhanni vágyó égbolt.

én épp egy pocsolóban tocsogok az utca néptelen, itt-ott egy kutya, meg én meg én meg én.

te, szólok hozzá, még soha nem jutott eszedbe? irén visszahelyezi a

biciklipumpát, és azt mondja, hogy nem. jó, mély csönd, a sár ráfagyott az aszfaltra, sehol egy béka, és akkor \_\_\_\_\_.

te, mondom neki, itt távcsöves lesipuskások vannak, bizony, válaszol, bizony, ez igaz.

golyószórós férfi jelenik meg az egyik ablakban, azt mondja, nem te, nem te és nem ti, valaki azért. zsebre vágom a kezem.

én, egy téglá. felemelni miért ne emelném fel, csak a jeges sár az aszfalton, egy kutya, egy kerítés, sok kerítés, rengeteg kerítés. lucsokban pancsolni miért is ne. gyönyörűség, mint a karácsonyfán a papírmasé angyalkák, talán.

egy téglá, kezemben kalasnyikov. térdig cementbe ágyazva, egy malterkeverő gép, meredező szemek. irén a kerékpárját pumpálja, megannyi célpont, megannyi kerítés, betonfal, téglarakás. megannyi kutya, sehol egy béka.

a folyóba hajítva, téglával a nyakában, betoncsizmában. visítva surikeneket dobálva, döbönt arc, tétova jajveszékelés.

téglával miért nem beverni, betonba miért ne ágyazni, szeress úgy, mint régen. surikent beállítani, valahol, valamikor, egyszer. téglával fejbe vágva, nem kalapács, ólmosbot, fejsze, fémcső. kerítés ugató kutyákkal, láncsal, lánc nélkül, előtt és mögött egyszerűen. néptelen utca, tompa agy, táskás szemek.

a golyószórós férfit becélolva, nem is, ő céloz rám, vagy mindketten egymásra, nem, nincsenek gondolataim, lehetetlen, hogy gondolataim legyenek.

rajtam farmernadrág, rajtam sípulóver. valahonnan zene szól, majd megszűnik. irén és a golyószórós közeledik, irén és a golyószórós távolodik. a metsző szél késpengeként hasogat. a pocsolnyák kifejezéstelenül tükrözik vissza az égbolton szétterülő semmit.

váratlanul poros kamion hajt be az utcába. a falhoz lapulok. a teherautó megáll előttünk, és a szürke ponyva alól félmeztelen katonák ugarnak ki. én ordítok, irén azonban gyorsan feltalálja magát, megmutatja nekik a nemi szervét, és kacag hozzá. azt mondja, ez biztosan valami vicc, azt mondja, ugye meg akartok dugni, azt mondja \_\_\_\_\_.

azért mégsem.

félmeztelen katonák, meztelen halottak. kifejezéstelen égbolt, tágu-ló-zsugorodó nemi szerv. lánc, lánc, eszterlánc. és így tovább.

tudod-e folytatni?

a történetet. kezemben kalasnyikov, lábaim ólomnehezek. mintha összefüggene.

én \_\_\_\_\_.

lőnek.

## KOČA POPOVIĆ VERSEI

### A BÉKA-LELKIISMERETŰ KIVÁNDORLÓ, AVAGY AZ UTOLSÓ ELŐTTI GALAMB

#### I.

Nincs itt az ideje folytatni taknyod az idő felett  
sem virággal éjre vadászni  
nincs itt az ideje garasos utazásnak  
csokorral ugrálni át határokat  
csöppet sem elgondoltakat  
csöppet sem  
elgondolkozva  
alig alszol miközben vagdálnak  
mintha különben álomba merülnél  
alig  
vetve meg fejed alját valamely akarattal  
mely nincs is ha csupán eléd réved  
tulajdon hím bensőd nyirka  
ahogy a más keze alatt virul  
s ez aligha kíváncsiskodó  
magadnak is lankasztanod kell érdeklődésedet  
gyógyítkoznod mialatt gyógykezelnek  
Álmodj érezz  
föl  
vagy légy  
mindvégig éber

de ügyet se vess rá mennyit alszol  
sokat vagy alig  
hagyj föl futólag önmagadból űzni szerencsejátékot  
az általános élet nem a te tetedre vár  
ahogy a pengék fölötted fogadást kötnek  
alig  
és nem azért mert fejfájásod tömőd  
túlságosan sok szó esett róla  
nincs itt az ideje

Az átlagos a középszerrel mentetetők  
a haláltól nem halni lehet csupán  
a halálból számok teremődnek  
az utolsó előtti újvilági galamb  
középszerűség  
hűséges juhászcutya  
étolaj vízen széjjelhúzott csöppje  
eggyel több hárommal kevesebb  
fölébed hajolt a fizetett hivatalnoknő  
ki le sem vetkőztetett le sem fektetett  
aki talán szerethetne  
csak ha kissé tűrhetőbben aludnál  
célszerűbben meztelenül  
s tenné oly ellentétes anyáskodással  
oly holdkóros módra nőiesen  
hogy egyedül csak önmaga fölött képes virrasztani  
álmával  
a szakmát megfizetik  
e különös egészségért is fizetni kell  
e számlabeli egészség után  
a rokonok olyika sír

## II.

És leleményesen az alacsony halak alakjában  
az uszonyokon fönnakadt  
mélység és vakság sorsával  
mintha mindössze három napig élne  
mely három nap alatt sohasem fog

kiúszni  
a komor világ balvégzete sem oldható meg ezalatt  
a víz mélyén vagy valamely  
léket kapott csónakon  
rakodni kell az érdeemes csontokat  
a hátakra a köhögés víztaraj hátára  
és évi tömlőkére melyek a kozmogónia kedvében járnak  
égitest szerénysége amíg nem teleszkopikus  
megszűrt fény nélkül  
híján a lemért kipárolgásnak  
amíg csak egybe nem vág korszerű rühességével  
valamely  
földhöz ragadt kutyának  
mert nehéz éhesnek lenni a napon  
s a középkoron tűnődni a mellékneveken  
serdületlen gyermek ahogy sima szükségletét végzi  
(a nem nagykorút)  
a földgömb rühellését  
És a ráncos rokonság ahogy a szülőháza felé hajózik  
vadonatúj hajón amely csupa szekerce  
és póre aggastyán csordultig viharokkal  
a szemük a kezük törölve vele képzelt verejtéküket  
keményre aszott polgári bőrukról  
a fél évszázaddal ezelőtti olcsó döntés tejével  
és a más ablaktalan meg fehérneműtlen kérődzésével  
még az utolsó haj ereje a szélben  
rég hajak vékonyítják a szélben  
a hajót míg vonszolják halak roppant mozgását  
melynek titkát fölcserélték szénre  
de még időről időre  
fölkacag némely öreg kormányos  
a hiábavaló költség fűtőjének tüze fölött  
halk kendő a pénzbeli kézben  
halak ős törvényének melyek még mindig úsztatják a hajót  
hogy el ne zibbadjon régi utazások istentelen kulcsa  
a vitorla és a tárcsa fölfedezése előtt  
a gályarabból kinőtt evező előtt  
a férges a korbács a tengeri épség számára

## III.

Mégis érkezem én  
személyesen  
csak derékszűj nélkül  
különben én magam nevem s cipóm szerint  
várom hogy megszólaljak fölforrjak  
tudatában régtől meg pár napja  
hogy az ember  
a legénység nem lábbelitlen él  
de én nem szeretek enni  
akár az önmagában mindig elegendő társadalom  
amely sehol soha nem érinti a világot  
íme a munkás éhesen az üzemből  
az éhes társadalomban a más halála előtt  
kebeléből gyászos kenyerét előveszi. . .  
a halált követően lopva megtapodja  
és kiköpi az alig megcsócsált falatot  
mert senki sem falja a tulajdon magányosságát  
Oltványmadarak raja támad  
mesterséges pároztatástól megnyomorítva  
egyszóval szárnyatlanul  
és emberi pillantással ki tudhatná  
kinek az anyja szült meg csőrösen  
és csökönnyösen a kicsavaratlan ingben  
az ember zenél figyel  
ám enni nem óhajt  
Vedd föl azt a kenyeret félszemű bábu  
és rágd  
hamis előd márványkortyával  
legalább fejadagod függeszd az utolsó gombra  
az áldott hüvelyknek sem szemérme sem vendége  
a csípőjéig válláig emeli  
nyáltalan ép fogsoráig  
tükör nélkül nem áll neki enni  
Utolsóként ring az özönvízen  
hogy újabb erőszakolásra ingereljen  
hogy még egy hullám összemorzsolja  
hogy ne kelljen ennie  
Főtt táplálékomnak csak hadd zárom be magját



és a dús mezők mind rothadnak a hegyi lejtőkön  
minden bal pillantásra sűrű dél  
arca szélcserezett  
ahogy csalán veri a köveket  
őrült vetéssel hasamra támaszkodva fekszem  
vörös füvet kötök mely emlékeztet  
emlékeztet szétválasztott patájú állatra  
négygyomrú ápolt jószágra  
áhitatosan hálnak az ökrök kifeszítve guzla  
utolsó húrjára hogy űzessenek az időn át  
amikor még akadtak kopaszra nyírt fejűek  
természetesen  
csak férfias férfiak de  
borzongók  
és ötfelé tépett paták  
de egyetlen  
egyetlenegy kegyetlen gyomoréi  
fölnyalt küszöbű boldogtalan házból  
szemérmetes pofonok ügyefogyott városában  
amikor a közön áthalad a nő aki nem tud  
kacsingatni  
a mellbeteg nő nem képes  
a nő törékenységében hogy verjen sértegesen és pofozzon  
mivel  
a vendégfogadás törvényei  
a tiszteletadás törvényei  
beszorították hajzatok gombolyagjának termetébe  
nem undok nem pimasz  
azért verekszik mert gyöngé  
a méltóságjeltség törvényei  
a semmibe vevés törvényei  
nem ütlegelem  
ha hatalmas a keble  
ha nincs tisztában sem hírével sem eredetével  
nem ismeri rogyant óvodáját  
miként a szemöldök fölött szűrődő töltés  
ágyék gátja  
meghúléssal táplált ördögi óramű  
amelyet hitvesi ágy éjjelei húznak föl  
egyensúlyát kukoricaszemmel tartja valamennyi parókia

melynek papja birtokában van a nagy megszakásnak  
és a szerrel mellyel dajkáink  
szemölcseinket égették  
az igen nőies növénylevélből facsart lével  
kaparász isten embere  
mind kisebb tárgya körül egyre nagyobb szokásának  
isten szolgája híján ugyane két hatalmas emlőnek  
hogy bebocsátást nyerjen  
az újonnan megnyitott  
az újonnan zárult sárgára festett szellemi  
állami császári bordélyba

### ZÖLD SZEMEK

A legmagasabbik fa lombárnyékában, amint elzöldül a nap, leguggol az utolsó fölött korú bennszülött, és műverejtékes testtel, hogy a nap rosszkedvét elűzze, ringani kezd; hintáztatja a fát, hogy lehulljanak gyümölcsei. Az egész falu, nyakig homokba temetve, a tarkóján levágott csőrű madárral, amely szárnycapásaival és árnyékával hűti valamennyiüket, várja odafentről a jelet. Semmiféle eleve meghatározott jel, de mégis szigorú, kizárólagos. Ez évben ilyképp maradnak vesztég, szunyadoznak vagy leskelnek, jobbára mégis éhesen és álmosan, amíg egy súlyos dió meg nem horzsol egy madarat, halálosan megsebezve, ahogy fölsértette alatta a fejét. A gyermek, aki szemtanúja volt ennek, már egy teljes pipája függ, mukkan. Így lesz köztudomású, hogy a perc elérkezett, de mivel utolsó hangja rekedtes, valamennyien megérzik, hogy a fölkerekedés valódi ideje majd csak az lesz, ha a madár megdöglik. És várják, hogy a madár megdögöljön a fején. Az emberáldozat elsíratta a sebet, mert a madárvért nem lehet megmelegíteni, és iszik.

Amikor a nap már feketére vált, a madár meghalt hajadonfőtt. És kironتانak az emberek a homokból a szárnyak zürzavara alatt, leakasztják az utolsó kék gyereket, és indulnak végezni sajátos munkájukat.

. . . Eljött az ideje tehát újra elhinteni azokat a különös, kétségbeejtően zöld szemeket, amelyek olykor-olykor fölnyílnak a vastag és súlyos szemhéjak alatt. Nem tudni, ki szeme. Előbb a szempár annak a fejében zöldellik, aki keresi, áll, mint részletes forma, szegélyezett akarat, a vágy tartóssága és őszintesége pedig akkora, hogy még soha senki sem látta, honnan szerezte – kinek vájta ki! – a szemét. És vetni hepehupásan, elrendeltetészerű egyenetlenséggel, szakadásig, mindegyre csak

háttal a sarjadásnak. Ám ezek a vérszomjas emberek hazugságból fölfalják egymást: a földbe vetett termés meg annak a végső egyformaságáért, ami majd kikel belőle. Úgyhogy gyakorta, a zsenge szár mellett, az örök vak emberre bukkannak; mellette földből égetett tálka fű főzetével, mellyel szemét befestette, és vaktában beszemezte vele a fát. Társai rendszerint fölkacagnak, kiköpik egy fogukat, amelyet ilyen alkalomra tartogatnak a szájukban, és óvatosan kiszúrják a fába oltott szemeket két jelentős piros tövissel: majd csendben, hogy ne háborítsák a vakot kegyelmi állapotában, elhajóznak. . .

Híre sincs azonban a kezdeti eseménynek. E zöld szemeket épp azért nevelik, hogy a vakoknak juttassák őket, akikből napjainkban különösen sok akad. Ám miért vájták ki az első szempárt? A bennszülöttekben föl sem merül ez a kérdés: rég túlhaladták az oksági összefüggéseket, amikor, íme, még gyakran kerülnek újabb vakok az új mesterséges gyümölcsök mellé. . . A zöldre és a szemre ugyanaz a szavuk. . . Úgyhogy a fehér ember végül nem is tudja, lombról vagy szemről esik-e szó. Esetükben a legnagyobb gyalázatnak, a legszégyenteljesebb bünténynek számít, ha a vak ember kinyitja a szemét. És mivel sértés, ugyanakkor szigorú büntetés alá esik az is, ha valakit megkérnek, nyissa föl a szemét, úgyhogy a kíváncsiskodó ártatlan fehér ember csak fontolthatja vakságuk tartamának korát.

*BRASNYÓ István fordítása*

# DIÁKÍRÓK\*

## VASS ATTILA VERSEI

Míg a tömegek a külső szépségben tengődnek,  
te csendben, lassan teremtsd meg önmagad.  
Mert melyik az a szépség, amelyik nagyobb  
a teljességnél.

## A VÉNEK KÖRE

A múlt halott.  
Elszórt képekben,  
Magvető üvegszilánkokon táncolva,  
Homályra szállt.  
Hadakozó,  
Sistergő kor.  
A suhogó most  
Húsba vési ódon karmait.  
Vad vihar.  
Csatakiáltások ez áldott szélben.  
Gyilkos próféták.  
Megtorlás.

\* A Középiskolások XXVII. Művészeti Vetélkedőjének díjazottjai

A múlt halott.  
 A most  
 Dermesztő lánggal karóra szegez.  
 Mint valami  
 Megrongált papírdarabok fejébe,  
 Szög ütődik,  
 S tehetetlenül lógnak a falon.  
 Kidudorodott ráncok súlya.  
 Örök hatyú áldás.  
 Feltámadott kép.  
 Hamis próféták.  
 Megtorlás.

## RAGYOGÁS

Az élet perce.  
 Mint egy megszállt kert  
 Fonnyadó virágai, lázasan  
 Épp szirmokat ölt.  
 Sarjad. A patakozó gyönyörben  
 Elhalványul a sűrke homok.  
 Porfelhők könnyű hamuként hullanak,  
 S megrázzák a kéjt.  
 Lebegnek.  
 Csöndben a hang.  
 Sötétségben a fény,  
 Csak az elmúlásban a lét.  
 Mozaikképek, álmok,  
 Valóság.  
 Mint egy karácsonyi dal.  
 A ragyogás hatalmas nagy hullámokban  
 Vágtat, szárnyal,  
 Fehér sirályok arcában.  
 Erőszakos napfényszálkák taszítják, űzik a ködöt.  
 Szilárd kristályos ragyogás.  
 Bíbort fakasztó rügybokrok feltörvén.  
 Sebes röptű sólyomtáncban,  
 A tiszta égen át.

## MADÁRSZELÍDÍTÉS

## BOROS VIKTÓRIA

*Ábelnek*

Karácsonytalan január. A fenyők barnuló holttestekként fekszenek az utcákban. Kocsonyás vérük ezüstösen remeg.

A korzó melletti kis utcában megrekedt a levegő: a házsorok közt sűrű, szürke masszaként gomolyog az ódon házak lelke. Az égen láthatatlan felhők járnak, nehézkesen, csikorogva. Blum Imolában tüskéket támasztott a légszomj.

A kávéház kirakatüvegeit megülő súlyos, savanyú pára szivárog: kavargó sör-, bor- és testszag. Az ablakok mögött bársonyos fal áll, óriás, zöld függöny.

Benn mindent bevon a lámpák sárgás nyálkája. Az ismerősök köszönő szava halvány; szemük sárga födelű kráter.

A nagy kartonmappa ott áll az asztal lábának támasztva, benne a rajzok. A Kedves rajzai. Ábel rajzai.

Az asztal hűvös, fehér márványa felett, úgy tűnik, a Kedves mosolyát tejüveg fedi. Sikamlós, idegen mosoly. Szemgolyói fekete tócsák, s furcsa, domború világot tükröznek. Ábel a szavakat lassan ejti, kóstolgatva. A fákról mesél. A karácsonyfákról, melyeket sosem dobnak ki, hanem vízkeresztkor összegyűlik a család, s a nagyapa kertjébe temetik. Minden karácsonyuk ott van, a füvekben.

A nagyapa magas, madárszerű professzor, kinek szobájában bekeregetett, színtelen virágok nőnek a falakon, és kifeszített szárnyú lepkék vergődnek füstös üvegek alatt. A szobában a régi, megsárgult dokumentumok édeskés szaga terjed s finom páráként lepi a függönyöket, a nagyapa ingeit, nadrágait. És az egyik sarokban cirkalmas betűjű herbáriumlapok közt függ a fémkrisztusú kereszt.

A nagyapa hite fenyőket növeszt az emberben.

És a polcokon könyvmatuzsálemek közt áll formalinban az idő.

Ábel szavaiba hangtalanul hasít bele a pincér; haja tompa színű és csuszós az ócska hajolajtól. . . talán a szemét is bekente-fénytelen, zavaros maszat. A pincér bőrének színe egybeolvad a kávéval; lábánál finoman megrezdül a mappa, zizegnek benne a papirosok.

Imolában a Kedves valamilyen öreg, mély iszapot bolygatott meg, a páráknak nagyapaillata van.

Vajúdni látszott a csönd. Ábel az asztalra tette a mappát. A nagy, kék kartonon egy címke volt, és rajta fekete tintával írott, kacsaringós számok és betűk voltak. Talán irattári szám. Ilyenekben hozhatta haza a nagyapa a levéltári dokumentumokat.

A lapok finom, sima tapintásúak. Rajtuk madarak. Furcsa, torz, fekete madarak. Tolluk szúr, mint a túske. Színes napernyők alatt sakkoznak vagy bicikliznek, vagy apró, kétkerekű autókat hajtanak, halálmadarakat játszanak, és bálba készülnek. Morajló Bábel. Röptük huzatos szögleteket ír a szerelembe. Kiszippantja a nagyapaillatú párákat, s vákuumot teremt. Ezernyi madár görcsös krakogása hallatszott a légüres térben. Borzas testükön piros pont a szemük.

Imola látta, hogy a selymes papírról kicsusszan egy madár. Kiröppen, és Ábel vállára ül; aztán még egy; sakktáblát hoz magával a szárnya alatt. És egyre több jön kifelé. Tricikliken, autókon, napernyőket szorítanak, és akasztófát hoznak magukkal, s csak jönnek, özönlenek a rajzokról. Hollószerű varjak. Denevérszárnyukkal csapkodnak, egy-egy vergődve vonzolja csonka testét.

Amikor Imola hozzáért az egyikhez, az nem röppent el. Tövistolla felsebezte a leány kezét, de a csontja puha volt, mint a vaj. Imola meg akarta simogatni, de a madár nem engedte. Csőre éles, mint a borotvapenge.

A nyak lágy volt és meleg, mikor megszorította. Érezni lehetett a csontok halk ropogását és látni, hogy a szárnyak aprókat verdesnek. . . A triciklis vadabb volt és erősebb; sokáig kínlódott. . . az autós is és talán a biciklis volt a legerősebb.

Imola nem fáradt ki. Puhán, lányosan dolgozott. Madarakat szelídített; gnóm, hollószerű varjakat. Aztán szép, egyenes sorban az asztalra fektette őket a kartonmappára. Vékony ereken csorgott a sárgás lé belőlük. Otromba testük még néha megmozdult.

Mielőtt Ábel becsomagolta volna a lapokat, Imola még egyszer meg nézte rajtuk a madarakat. Ott voltak. Csak az asztalon állt apró tócsákban a szirupszerű lé.

A szerelem nagyapaillatát megfojtották a szelíd madártetemek.

---

# KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

---

## A CSALÁDBAN, AZ ISKOLÁBAN

*A fiatal Szenteleky Kornélról*

### BORI IMRE

Szenteleky Kornél életútjának megismerésében 1944 ősze fatális szerepet játszott: életének dokumentumai elpusztultak, könyvtára eltűnt, kéziratai megsemmisültek – nagyjából olyan módon, ahogyan özvegye, aki újból férjhez ment, Verbászon élt, ott érte meg a háború végét, s onnan költözött ki Németországba, Szirmai Károlynak 1969. január 15-én keltezett levelében leírta: „Kedves Szirmai!

Január 9-iki levele mélyen megrendített. Azt a pontot érintette, amely mindig, mióta útnak indultunk, nagyon fájt.

Sajnos, kérésének nem tehetek eleget. Boldogult férjem (Weimann esperes) nem akarva otthagyni egyházát, s ezért elhatároztuk, hogy nem menekülünk. És ezért igyekeztünk értékesebb dolgainkat biztonságba helyezni. Így Kornél maszkja és minden írásának egy-egy kötete az egyházunk anyakönyveivel, az úrvacsora kelyhei és a keresztelő edényekkel együtt, egy cementhordóban a templomunkban elástuk. Egy presbiterünk – Frick bácsi, talán ismerte, mert a csatornánál volt sokáig alkalmazva –, a férjem meg én tudtunk csak róla. Miután elmentünk, és Verbászt elfoglalták, valószínűleg keresték az egyház úrvacsora- és keresztelőedényeit is és a könyveket. Frick bácsi egy otthon maradt hívőnknek elmondta a titkát, s azután azzal együtt átadták az elásott dolgokat az akkori hatóságoknak.

Kornélnak megmaradt újságcikkeit, melyek nem lettek felvéve a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség kiadásában megjelent sorozatba, Kornél hozzám írt leveleit, a működése alatt megjelent irodalmi folyóiratokat összesomagoltam, és szintén biztonságba helyeztem. Mikor már a menekülők folyama elzajlott, halálos csend terpeszkedett szét, és minden percben vártuk az ellenség bevonulását. Férjem a még ott lévő német parancsnoknak befolyására hirtelen elhatározta magát az elmenésre, s sietve igénybe vettük a váratlan lehetőséget, a menekülő hadseregnek egy autóját. Két kisebb kofferon kívül alig vihettünk valamit magunkkal. Szüleim a paplakban maradtak. November



9-én édesapámat elvitték, s valószínűleg még aznap elvesztette életét, egynéhány napra rá nagybátyámmal is ugyanez történt. Közben orosz katonákat szállásoltak a paplakba, jó anyám nem maradhatott ott, s elment unokahúgomhoz a Kávé utcába. Mivel tudta, hogy mily drágák voltak nékem Kornéltól maradt emlékeim, biztosra veszem, hogy elvitte azokat magával. Rövid időre az orosz katonák házkutatást tartottak nála. Keresték a pap értékes talárjait, s mivel nem találták a remélt egyházi kincseket, az ott lévő dolgokat részben megsemmisítették, részben elszórták. A jövő év májusában édes jó anyám Jarckba került, onnak Kruševljére, ahol 1946. április 20-án meghalt... ”

A magánember életrajza tehát szükségszerűen hiányos. A családi történet is! Manapság ugyanis többet az anyai ágról tudunk, a Sztankovitsokról egyelőre annyit, amennyit Bisztray Gyula tudott 1943-ban, amikor még kézbe vehette Szenteleky Kornél családi iratait is. Szerinte a Sztankovits család temesvári eredetű, a nagypapa Erdélyben volt mérnök, majd Pesten a posta alkalmazta. Amikor pedig nyugdíjba vonult, visszaköltözött Temesvárra. Szerb polgárok tehát Szenteleky Kornél apai ősei – Sztankovits György is, az író apja polgári foglalkozást űz előbb Pécssett, azután az erdélyi Dicsőszentmártonban, ahol az Államépítészeti Hivatal vezetője 1895 és 1898 között, ahonnan Zomborba települt át 1898-ban, s lett a város hivatalnoká haláláig, 1916-ig. Az apai ág bánáti gyökerei ellenében az anyai ág, a Koszitsok baranyaiak. Az anyai nagypapa Pesten orvosi tanulmányokat folytatott, de jogászdiplomát szerzett, úgyhogy a szabadságharc bukása után ügyvéd lehetett Pécssett, akit egy 1886-os londoni peres ügyben való szereplése okán Mikszáth Kálmán is megörökített, imígyen: „az ősz körszakállas Koszits pedig a legszebb magyar öreg úr, akit csak képzelni lehet”. A családi hagyomány negyvennyolcas vitézkedését is megőrizte: Szemere Bertalan nevezte ki hadnaggyá, s tette egy Schultzer István nevű őrnagy mellé „parancsnoki segédül”, miként arról Tóth István, a jeles pécsi helytörténész tájékoztat. A Kisfaludyakhoz a rokoni szálak Koszits Szilárd anyja, Skarlitzki Karolina révén fűzték a családot.

Sztankovits György és Koszits Teréz Pécssett találkozott s ismerkedett meg. Pécssett született Fucks Anna bába segédletével Kornél nevű gyermekük 1893. július 15-én, tehát július 27-én, s keresztelte meg a Boldogasszonyról elnevezett pécsváradai görögkeleti plébánián Svetozar Boljarić adminisztrátor augusztus 9-én, azaz július 29-én Konstantin Koszits jelenlétében, aki a kereszt-szülőket, név szerint Varga Nagy István királyi ügyészt és feleségét, Czimmer Friderikát képviselte.

A Sztankovits család igazi története tehát Zomborban érte el tetőpontját. Tekintélyes polgára a megyeszékhelynek, de nincs a társadalmi élet előterében a városi mérnök. Bizonyára tagja ő is a „városfejlesztő asztaltársaságnak”, de az elnöke Grosshmid Gábor. A polgármester, a parkosító Csihás Benő pedig nyilván becsülte – már szakmája miatt is. Sztankovits György természetesen kivette részét a város társadalmi életéből. Választmányi tagja volt a Polgári Kaszinó Egyesületnek Vértesi Károllyal, Bittermann Nándorral, Balogh Ernővel, Frey Imrével egyetemben. „Kulturális szempontból városunk első

egyesülete, ahol a szépnek, a jónak kell áldozatot hozni” – írta a Bács-Bodrog megye társadalmi életét összefoglaló *A bácskai társadalom* című kiadvány. Sztankovits Györgyné pedig a Jótékony Magyar Nőegylet és a Napközi Otthon Egyesület vezetőségi tagjaként jótékonykodott. Megfigyelhető, hogy magyar társulatokban tevékenykedett Sztankovits György és felesége, a város számos szerb egyesületének vezetőségében nem találni nevét. Otthon magyar nyelven beszéltek, a gyerekek a görögkeleti pappal is magyarul társalognak hittanórán és otthon is. Herceg János festi elbeszélő kedvvel Sztankovitsékat, amint a család feje, Szent György napján, mely a család védszentjének ünnepnapja, „reggeltől estig két szál égő gyertya között ül a roskadásig megterített asztal főhelyén”, ahogyan ünnepelni illik.

Sztankovits Kornél, a kisfiú, magyar elemi iskolába járt, és apja a zombori állami főgimnáziumba íratta 1903 őszén, ahol majd 1911 tavaszán tesz érettségi vizsgát. Nem volt kitűnő tanuló, mint volt osztálytársa, Bárcki Géza, a majdani nagy hírnévű nyelvész. A kettes volt a legtöbb érdemjegye, és a felsőbb osztályokban egy-egy hármas is becsúszott, elsősorban mennyiségtanból. Őri gyerek volt, kinek otthoni nevelésére is gondot fordítottak, így olyan ismeretekkel is rendelkezett, amelyeket az iskola nem nyújtott. A kisfiú ismeretül és franciául beszélt, a kamasz pedig már a műveltségét csillogtatta. Ismét Herceg Jánost idézzük: „A kamasz diák meghökkenti tanárait irodalmi és művészeti tájékozottságával. Olyan könyvekről beszél szenvedélyes elragadtatással, amelyekről azok sohasem hallottak. Kitűnően zongorázik, Chopin nyugtalan muzsikájáért rajong, és az egyik dolgozatában a leírt tájat Cimabue képeihez hasonlítja. Az üvegházban nevelt széplélek korai virágzása ez. Az iskolában még küszködött a hármasokkal, de műveltsége már messze meghaladja a gimnázium tananyagát. A szegény gyermekek oldalán a veszély óráiban őrangyaluk áll, mellette Európa és a kultúra képviselőjében a francia vénlány lépkedett.”

A város művelődési életének befolyásáról a formálódó diák lelkére nehéz beszélni: a város legjelentősebb művelődési intézménye, a Történelmi Társulat tevékenysége állhatott legmesszebb a művészetekkel jegyben járó nagydiáktól. Ellenben érdekelhette volna a zombori Szabad Liceum tevékenysége, de amikor ő a liceumi munkához felnőtt, már lendületét veszített intézmény volt, mert működésének lelke, Gozsdu Elek már nem élt Zomborban. A Bács-Bodrog Megyei Irodalmi Társaság tevékenysége pedig aligha vonzhatta, már a tagság műkedvelői színvonala miatt sem! A korabeli zombori színjátszás sem kínálta az esztétikai örömeket, hiszen még a szórakoztatás olcsóbb feladatait sem teljesítette becsülettel, mert a zombori színjátszásban hanyatlás következett be az 1900-as években. Káich Katalin megállapítása szerint ugyanis „1900-tól kezdődően. . . fehér holló számba ment az olyan bemutatók száma, mint Hauptmann »Henschel fuvaros«-a, »Takácsok«-ja; Bródy »Tanítónő«-je; »A dadá«-ja; Ibsen »Kísértetek«-je, vagy Makszim Gorkij »Éjjeli menedékhely«-e, hogy ne is említsük a világirodalmi vagy magyar klasszikusokat, kik a délutáni ifjúsági előadások műsorában kaptak csak helyet”.

Sztankovits Kornél művészetek iránti érdeklődése a gimnáziumban már felkeltette az érdeklődést, s nem lesz véletlen, hogy a zombori gimnázium egyik neves tanára, dr. Kohlmann Dezső oly melegen és nem kis csodálattal idézi majd az 1930-as években a diákot. „Csak két diákom tévesztett meg hosszú tanári pályafutásom alatt – írta. – Az egyik Sztankovits volt. Biztosra vettem, hogy festő lesz. Már a negyedikben Cimabue-ről írt tanulmányt, s oly tökéletes tájképeket festett, hogy még szegény Juhász Árpád is összecsapta a kezét.” A másik diákja Bárczi Géza volt!

Az önképzőkör tagja már-már legendás alak az emlékezők beszámolóiban, aki viták középpontjában állt, miközben német és francia költők tolmácsaként mutatkozott be, útleírásokat olvas fel, „kritikailag boncol” szépirodalmi műveket, Herceg János szerint pedig beszámol a nagyváradi *A Holnap* antológiájáról is. Közben naplót vezetett, s az esztéta életét élte anélkül, hogy valóban már esztéta lett volna. A zombori gimnázium értesítője szerint a hetedikes gimnazista teljes jogú tagja az Arany János Önképzőkörnek, ott van a tisztikarban. Főjegyzőnek előbb Bárczi Gézát választották meg, majd Sztankovits Kornél veszi át e tiszteket. Élénk az önképzőköri élet: kilencvenhét művet mutattak be a tagok, az 1910. június 8-án megtartott Mikszáth-emlékünnepevényen Sztankovits Kornél Mikszáth mint novellaíró címen adta elő dolgozatát. A következő évben Bárczi Géza az elnök, Sztankovits Kornél a titkár. A nyolcadikos gimnazistát is Mikszáth Kálmán munkássága érdekli: az önképzőkör Mikszáth egyik regényének esztétikai méltatása című pályatételén a tíz koronát is ő nyerte el Szent Péter esernyőjének esztétikai méltatása című dolgozatával. De elnyerte Vértesi Károly jutalomdíját is Kelet Galliája című útleírásával. Az 1911. június 8-án megtartott önképzőköri évzáró díszülésen Sztankovits Kornél tartja a kör tevékenységéről a beszámolót, és terjeszti be a titkári jelentést. Tevékeny az iskola Segítő Egyesületében is – ő a pénztáros.

Bizonytalan volt, amikor pályát kellett választania. A gimnáziumi értesítő közli az érettségi vizsgát tett tanulók kimutatását is, s ott az „éretté” nyilvánított Sztankovits Kornél úgy nyilatkozott, hogy választott pályája a kereskedelmi lesz. Ám a pesti egyetem orvosnak készülő polgára lett végül is, egyúttal pedig belépett az irodalomba: első írásai 1911-ben jelentek meg. Ezekkel kapcsolatban magának Szenteleky Kornélnak arra az 1928-as állítására támaszkodhatunk, amely szerint „több írása elszórtan jelent meg a pesti napilapokban (*Pesti Napló*, *Magyarország*, *Virradat*), illetve Bisztray Gyula 1943-as közlésére, amely szerint „a versen kívül, már mint első éves medikus, az elbeszéléssel és kritikával is kísérletezett”. Bisztray Gyula is emlegeti *A Hét*, az *Új Idők*, a *Pesti Napló*, a *Magyarország*, a *Virradat* című lapokat, ahol az egyetemista publikált. Egyelőre azonban ezeknek az írásoknak nem sikerült nyomukra akadni, s nem tudjuk azt sem, mikor kezdte használni a Szenteleky Kornél írói nevet.

1916-ban szerzett orvosi oklevelet, és temette el az édesapját. Akkor már ő is beteg volt, s erről maga is tudott. Bisztray Gyulát idézzük: „1917-ben az egyik budapesti orvosi lapban találjuk első szakközleményét; később különö-

sen érdekelte a tuberkulózis pszichikai hatásának tudományos vizsgálata. Ért-  
hető. Két végzetes betegsége, cukor- és tüdőbaja már medikus korában jelent-  
kezett. Az előbbit, az akkor még rendkívül súlyos tünetet, az elsőéves orvos-  
tanhallgató maga állapította meg; de dietetikusan élve nem hatalmasodott el  
rajta a kór. A fiatal Szenteleky jó színben volt, erősnek, egészségesnek lát-  
szott. A sorozáskor tudta meg, hogy tüdeje is rossz. Emiatt a világháborúban  
csak kórházi szolgálatot teljesített.” Igazán nem is az orvostudomány s a gyó-  
gyítás foglalkoztatta és érdekelte, hanem az irodalom, a művészetek. S ő élni  
is tudott lehetőségeivel!

### A SZERZŐ KÉRÉSE

*A szerző arra kéri e Szenteleky-életrajz első fejezetének olvasóit, hogy ha vannak  
írónk életével kapcsolatos olyan információik, adataik, dokumentumaik, ame-  
lyek segíthetnek az életrajz pontosabbá és teljesebbé tételének a munkájában, kö-  
zöljék azokat a Híd szerkesztőségével: kiegészítéseiket, pontosításait hálás szív-  
vel köszöni*

*BORI Imre*

# A TORONTÁLI SZÖNYEG

NÉMETH FERENC

Ha valaki a századfordulón a torontáli háziiparról beszélt, elsősorban a műszövőkre és a híres torontáli szőnyegre gondolt, amely azóta fogalommal vált; a lexikonokban külön címszóként szerepel.

A XIX. század végén és a XX. század elején nagymértékben fellendült a torontáli szövőipar, s ennek eredményeként egy művésziileg átgondolt, a népi motívumok hagyományait tisztelesen tartó iparművészeti termék jött létre. Eleinte a nagybecskereki szövőtanműhelyben készítették, de 1894-ben nagyipari előállításra is megkezdődött a Torontáli Szőnyeggyár Rt.-ben. A torontáli szőnyeg fénykora Streitmann Antal festő, iparművész és gimnáziumi rajztanár nevéhez fűződik, az ő művészi munkája nyomán jött létre az a metamorfózis, amely a hagyományos szőtteket mindössze néhány év alatt Európa-szerte ismert iparművészeti termékévé változtatta. Tanulmányom a torontáli szőnyegkészítés fénykorával foglalkozik, illetve a mai Bánát területén a múltban kialakult szőnyegművészettel. Azt a negyed századot (1879–1904) vizsgálja, amely Streitmann Antal Becskerekre jövetelével kezdődött, és Kovalszky Sarolta németeleméri szövőnő műhelyének bezárásáig, illetve a gödöllői művésztelep megalakulásáig tartott.

A századfordulón a szőnyegszövés sem volt mentes az új művészeti irányzatok hatásától. A szecesszió a múlt század utolsó éveiben a bánáti szövőműhelyekben is jelentkezett „stilizált szővésminták” alakjában, ahogyan akkoriban nevezték. Két központban készültek szecessziós szőttek, Kovalszky Sarolta németeleméri műhelyében és szinte azzal egy időben (1898) a becskereki szőnyeggyárban is. A magyar szecesszió kibontakoztatói a szövőiparban (Vaszary János, Horti Pál, Nagy Sándor stb.) is többek között e két műhelyben dolgoztatták ki falikárpit- vagy szőnyegterveiket, kartonjaikat. Akkor már Streitmann Antal és Kovalszky Sarolta tanítványai is olyan művészi szinten végeztek szővést, hogy szinte minden elvárásnak hiánytalanul eleget tudtak tenni. Kovalszky Sarolta volt az első, aki Magyarországon meghonosította a scherre-

beki szövési technikát, vagyis a színén és visszáján egyforma, a torontáli szövési móddal rokon skandináv gobelinteknikát, amely azután utat nyitott a magyar szecesszió kialakulásának a szövőiparban, Streitmann Antal pedig jelentősen megújította a torontáli szőnyeg kivitelezését, művészi megmunkálását. Mindketten a maguk módján fejlesztették, népszerűsítették s emelték művészi szintre a torontáli szőnyeget, s tették híressé a torontáli szőtteseket. Szecessziós minták kidolgozásával is foglalkoztak, évekkal a gödöllői művésztelep szövőműhelyének (1904), az első magyarországi szecessziós művésztelepnek a létrejötté előtt. Gödöllőn is látható Kovalszky Saroltának és tanítványaainak a munkája, ugyanis a szerencsés körülmények közrejátszásával Gödöllőre éppen Kovalszky Sarolta szövőszékei kerültek, legjobb tanítványa pedig, Guilleaumme Margit, aki egy ideig a németeleméri szövőtanműhely vezetője volt, még az első világháború végén is Gödöllőn szötte a művészi falikárpitokat.

A *Művészeti lexikon* meghatározása szerint a torontáli szőnyeg „gyapjú anyagból üzemszerűen készült, kelim szövésű, mértani mintájú, élénk színezésű használati szőnyeg”.<sup>1</sup> Valójában gyűjtőfogalom volt, amelyen a múltban a torontáli szerbek, románok, bolgárok, szlovákok szőnyegeit értették. Torontál vármegyében az említett népek népművészetében évszázados hagyománya volt a szövésnek. A szőnyegszövésnél pedig éppen a torontáli szőnyeg fogalmát meghatározó négy elem volt azonos: a gyapjú alapanyag, a ferde szövés vagy másképpen kelimtechnika,<sup>2</sup> a mértani alakzatok, minták használata, továbbá az élénk, esetenként túlzottan erős színezés.

A torontáli szőnyegek közül a szerb 'tyilimek' (a szakirodalomban még: kelim, kilim, csilim) voltak a legismertebbek. Melencén, Kumánon, Németeleméren, Beodrán, Tarrason, Nagykikindán és Nagybecskereken szöttek a legművészebb kivitelezésben. A román szőnyeg is megbecsült háziipari portéka volt, jórészt színgazdagsága miatt, hiszen a mozaikszerű szőtteseken a legélénkebb színeket használták, s leginkább mellőzték a fehéret. A bolgárok is kedvelték a szőnyegszövést. A gyapjúból készült, leginkább barnásvörös alapú, aranyhímzésű szőnyegekét ágy- és asztalterítőként használták. Egy múlt századi leírás szerint a bolgár szőnyegek „finom színérzékre mutató szende colorittal bilincselik le a műértőt és laikust egyaránt”.<sup>3</sup> Streitmann Antal azt írta a bolgárokról, hogy ipari ügyességük „felér a szerbek szorgalmával. Takaróik (csergulica) és terítőik (cidilnice) Bécsben is kelendő cikkek”.<sup>4</sup> Bánátaban Kanakon, Módoson, Karácsonyifalván, Szőlősudvarnokon és Sándoregyházán szöttek leginkább a bolgárok az említett szőtteseket. A magyar népművészetben nem volt ugyan olyan jelentős a szőnyegszövés, mint a szerbeknél, románoknál és bolgároknál, ám ennek ellenére a magyarlakta falvakban igen mutató szőtteseket, hímzéseket és varrottast találunk a népviseleti tárgyakon.

Torontál megye gazdag, szerteágazó és esetenként művészi szőtteseiről, elsősorban szőnyegeiről már régóta tudnak. Az eredeti népi mintákat a torontáli szőnyegeknek egészen a múlt század közepéig sikerült megőrizniük. A szakirodalom ezt a korszakot nevezi a torontáli szőnyegkészítés fénykorának.<sup>5</sup>

Az 1850-es évektől kezd el „romlani” a torontáli szőnyeg: az eredeti népi motívumok közé lassan belopakodnak az idegen, akkortájt divatos bécsi és pesti minták. S mindez nem történt véletlenül. Szemfüles bécsi meg pesti kereskedők játszottak ebben közre, akik „hozott minta alapján” rendszeresen dolgoztattak bánáti szövönőkkel, különösen melencei és kumáni asszonyokkal.<sup>6</sup> Elemér községnek, a szőnyegszövés egyik jelentős bánáti központjának például szerződése volt a budapesti Haas Fülöp cégével a szőnyegek felvásárlásáról.<sup>7</sup> A nagyobb méretű manufakturális termelésnél már a mennyiség került előtérbe, természetesen a minőség kárára. Korabeli statisztikák szerint egy-egy bánáti község évente ötven–száz szőnyeget állított elő,<sup>8</sup> amelyeket házalás útján vagy a híres torontáli vásárokon értékesítettek. Ebben az időszakban alakult át Bánátban a családi szükségletek kielégítésére szolgáló népi ipar piacra termelő háziiparrá, s ekkor kezdett bér munkajelleget öltetni a szövőipar Bánátban. Ennek az átalakulásnak azonban megvolt az ára – a szőnyegek minőségének romlása. A torontáli szőnyeg lassan kezdte veszíteni eredetiségét. A szakirodalom ezt a bánáti szőnyegszövés „dekadens korszaká”-nak nevezi.<sup>9</sup>

Streitmann Antal volt az, aki az 1880-as évektől kezdve Torontál megye előljáróinak támogatásával s a torontáli háziiparegylet segítségével az eredeti népi szövés minták mentésére indult, és szinte kötelezővé tette a későbbi szövőtanműhely szövönői számára a régi népi (szerb, román, bolgár stb.) szövés minták másolását, rajzolását – mentését. Streitmann ugyanis az elsők között volt, akik felismerték a torontáli szőnyeg értékét, potenciális ipari lehetőségeit. Ezért látta fontosnak, hogy kellő „művészi beavatkozással” megállítsa a torontáli szőnyeg eredeti népi motívumainak „romlását”. Ezzel az általa „megújított” szőnyegnek európai hírnevet szerzett. A továbbiakban Bánátban még meghonosította az akkortájt Európa-szerte divatos, csomózott keleti szőnyegek (szmirna; perzsa) kidolgozását, méghozzá olyan kiváló művészi kivitelezésben és olyan sikeresen, hogy munkája nyomán nagyipari vállalkozás létesült.

## A TÖRT SZÍNEKTŐL A TORONTÁLI SZMIRNÁIG

A nagybecskerekai szövőtanműhely tevékenységét 1884-ben finom és durva vásznak, sima és fészkes törülközők és szerb szőnyegek előállításával kezdte.<sup>10</sup> A két alapvető kidolgozásbeli újítás a széles szövőszékek alkalmazása és az úgynevezett tört színek használata volt.<sup>11</sup> Tehát a már meglévő, nagy hagyományú torontáli szövőiparra alapozott, kisebb esztétikai módosításokkal őrizve, mentve az eredeti népi motívumokat. A szövőtanműhely első néhány évének (1884–1888) eredménye az volt, hogy a nép átvette a tört színek, a régi motívumok és a széles szövőszékek használatát. Amikor mindez már beidegződött, Streitmann Antal újabb kísérletekbe kezdett: a torontáli szmirna meghonosításába. Ez a munka két részből állt. Egyrészt a szövőtanműhelyben kellett elsajátítani, kifejleszteni a tanulókkal az új technikát, s amikor ez megtörtént, a tanulók segítségével a nép körében is terjeszteni és népszerűsíteni a szmirnát.

Streitmann a nagybecskereki szövőtanműhelyben 1887–88-ban kezdte meg a szmirnával való kísérletezést, és a következő öt évben (1894-ig) ezt tökéletesen kifejlesztette.<sup>12</sup> „Ezen technika elterjesztésével pedig egy új iparág volna teremtve, mely háziiparszerűleg üzetnék, s a Smyrna-vidéki háziipar mintájára szervezett vezetés mellett uralni volna hivatott a nyugati szomszéd államokkal nemcsak olcsóságánál, hanem minőségénél fogva is. Ezer és ezer szövőszék áll a megyében rendelkezésre, csak egy lépést kell előre tennünk s ügyes népünk megtanulja a perzsa szőnyegkötést” – írta lelkesedve 1889-ben alispáni jelentésében Rónay Jenő.<sup>13</sup>

Streitmann hosszú tanulmányozás után fogott hozzá a csomózott keleti szőnyegek készítéséhez, s a nagybecskereki tanműhelyben 1888-ban készült el az első nagyméretű perzsa. A háziiparegylet közgyűlésén is bemutatták az új, pompás terméket: „A nagybecskereki tanműhely első nagy szalonszőnyegét, mely 16 négyzetméter zsidó-perzsa kötésben, ó-keleti motívumokkal és harmonikus színkontrasztal.”<sup>14</sup> A szőnyeget a becskereki Deutsch Zsigmond rendelte meg, s ez a megrendelés újabb lendületet adott a műhelynek, mivel alkalmat nyílt nagyobb méretű szőnyegek előállítására.<sup>15</sup> Ez volt a kezdet, s a csomózás technikája 1888 nyarán már a nép között is terjedt Torontál megyében. Streitmann fáradságot nem ismerve járta a vidéket, előadásokat tartott, tanácsokat osztogatott a szmirnakészítéssel kapcsolatban. Erről ad hírt a *Torontál* is 1888 júniusában egyik tudósításában: „A szmirna szőnyeg tanítása terjed megyénkben. Folyó hó 21-én Zecha Frigyes szolgabíró úrral a Torontál megyei háziiparegylet titkára (Streitmann – a szerző megjegyzése) megjelent Bótoson, s ott a község lakói előtt a szmirna-szőnyeg kötésének előnyös voltáról tartott előadást és egyszersmind bemutatta a már Bótoson készített szmirna-szőnyeget, melyek a nagybecskereki szövőtanműhely egyik bótosi növendéke kezei alól kerültek ki. E növendék máris két bótosi leányt vezetett be a szmirna-szőnyegkötés technikájába, s ezért őt a Torontál megyei háziiparegylet egy arannyal jutalmazta meg, s megbízta a jelentkező nők oktatására.”<sup>16</sup> 1888 novemberében Streitmann egy kétrészes kitűnő cikkben indokolta meg a szmirna meghonosítását, bizonyítva annak előnyeit, versenyképességét a külföldi piacon, szükségességét és életképességét:

„Aki a torontáli szőnyegipart nemcsak tanulmányból kíséri figyelemmel, hanem annak gyakorlatias értékesítését is tanulmányozza, az úgy fogja találni, hogy a torontáli szőnyeget a szmirna-szőnyegek leszorítják a padozatszőnyegek sorából. De annál nagyobb jövője van a torontáli szőnyegnek mint bútorszövetnek, asztal- és ágyterítőnek, védtakarónak, függönynek stb. Csak arra kell törekedni, hogy a színek diszharmoniaja helyébe összhangzó tört-színek lépjenek. Lakásberendezéseinknél a renaissance stíl kezd mindinkább tért hódítani, ennek nehéz és tömör bútoraival mi sem harmonizál jobban, mint a szintén nehéz és tömör hatású torontáli szőnyegfajból alakított takarók, bútorbevonások és függönyök.

Az örök érvényű keleti szőnyegek befolyása elnyomta a régi íztelen, naturalisztikus szőnyeget. A Jaquard-szőnyegszövés a keleti stílt kezdte utánózni,



majd átvitték e stíl motívumjait a padozatszönyegekről az asztaltakarókra, függönyökre, bútorszövetekre, sőt még a könnyed női ruhakelmékre is, elannyira, hogy a lefolyt két évtized alatt az európai ízlés e téren nagy átalakulás ment keresztül.

Nyugat legkiválóbb aesthetikusai, archeológusai és művészi erői fáradoztak az átalakulás e nagy munkája körül és fáradozásuknak sikerült egyrészt a közönség ízlését az örökszép keleti motívumoknak megnyerni, s másrészt e motívumokat bevinni a szövészet technikájába. A torontáli szőnyeg azért lett híres egy pár röpke év alatt a külföldön. Motívumai mind megannyi ősalakjai a keleti motívumoknak, melyek iránt az érzék külföldön oly hatalmasan kifejlődött. Csak színeiben van még javítani való. Ezt eszközölni a nagybecskereki szövőtanműhely van hivatva.

Szőnyegiparunk továbbfejlesztése céljából oda kellett tehát törekednünk, hogy a nagybecskereki szövőtanműhely által eddig elért sikerek minél hamarabb általánosakká legyenek. Sokszorosítani kell a torontáli régi szőnyegek nyomán tervezett mintákat, s a nép között kiosztani. A nagybecskereki tanműhelyből már eddig is sok növendék került haza az egyes falvakba, ezek útján a mintáról való szövés terjesztése könnyen elérhető. A minták mellé tört színekkel festett fonalat kellett kiosztani az eredeti beszerzési áron. A kész munkát pedig át kellene venni a szövőnőtől, illő munkadíj mellett.

A szmirna-szőnyeg hatalmas áramlata nem hagyhatta érintetlenül a torontál megyei háziiparegyesületet sem, mely felismervén annak fényes jövőjét, igyekezett azt hazánkban meghonosítani. A nagybecskereki szövőtanműhely immár több szövőszéken foglalkoztatja növendékeit szmirna szőnyegmunkával. Célja az egyesületnek, hogy a nép ezen őz perzsa és kis-ázsiai szőnyegkötést elsajátítsa, s a művelt természéd államok ez irányú törekvéseivel paralell működjék. Világosan áll az egyesület előtt az, hogy a torontáli szőnyeg lassankint hazánkban is elveszti padozatszönyeg jellegét, s csakis a fent jelzett célokra fog használtatni. E veszteséget pótolni kell, és pedig mihamarabb, torontáli kötött szőnyegekkel. E pótlás semmi nehézségbe nem ütközik, mert a nagybecskereki szövőtanműhely az experimentációkon immár túl van, s e hivatásnak eleget tehet.

A torontáli nép eddigi szövésmódja mellett sokkal hivatottabb a kötött szőnyegek készítésére, mint akár Helvéczia, akár Németországnak eddig gyermekjátékáé faragással foglalkozó heglyakói.

Úgy a tyilimszövés, mind a szmirna szőnyegkötés őseredetű keleti szőnyegfaj, azokat gépekkel produkálni nem lehet, s így háziipari jellegét mindenkör megőrzi. Mindkettőt igen könnyű megtanulni, mindkettő ugyanazon szövőszéken készíthető, mindkettőnél értékesítheti a család üres idejét, mert mindkét munka bármikor abbahagyható és ismét tovább folytatható, végül, mert mindkettőnél csekély tőke szükséges. Kiemelendőnek tartjuk még, hogy a szőnyegkötés megtanulásához egy tyilimszövésben jártas nőnek – egy nap elégséges. A nagybecskereki tanműhely közönséges szövőszéken már eddig is számos kis és nagy perzsa szőnyeget készített s Bótoson egész kis szövőtelep készít – saját szövőszéken kötött szőnyeget.

Ezen áldásos háziipar meghonosításában a torontálmezei háziiparegyesület nemcsak első és egyedül álló hazánkban, hanem végigtekintünk Németország szövöiskoláin, csupán egy, a neustadti foglalkozik szőnyegkötéssel, de itt is csak 20 növendék van, és a szőnyegkötésben csak kevés órán át nyernek oktatást, míg szövőtanműhelyünk 25 növendéket foglalkoztat szőnyegkötéssel.

Poroszországban és Schweizban nagy erőfeszítéssel igyekeznek a fafaragáshoz szokott hegyi lakókat a szőnyegkötés üzésére vezetni. Frankfurtban mint »Damenindustrie« szerepel a hímzésüzletekben. Neustadtban egy szőnyegkötő iskolát állítottak fel a múlt évben és a tostgleiwitzi »Vaterlandische Frauenverein« az ott felállított szőnyegkötő iskolát állandóan ellátja megrendelésekkel.<sup>17</sup>

Streitmann valóságos kis tanulmánya nyomán szinte európai áttekintést nyerünk a szőnyegszövés, különösképpen az akkoriban hódító szmirna helyzetéről, szerepéről. Nem utolsósorban pedig a nagybecskereki tanműhely áldásos tevékenységéről is. Két évvel később, 1890 májusában olvassuk a *Torontálban*, hogy „a szövőtanműhely már a lapos készítményt átalakította a szőnyegszövés legjelentékenyebb készítményévé, s fürtös szőnyeget készít ugyanazon szövőszékeken, melyeken eddig a szerb szőnyeget készített. Próbák igazolják, hogy a nép »razboj«-ján sem kell semmi átalakítást tenni ahhoz, hogy azon fürtös szőnyeget készíthessenek. A készítményt 5 perc alatt egyik nő a másiktól elsajátíthatja, csinos munka előállítására egy hónapi gyakorlat szükséges”.<sup>18</sup>

1892 nyarán értesülünk a tanműhely „gyapjú-experimentációjáról”.<sup>19</sup> Miről is volt szó? Streitmannék kész szőnyegekben mutatták be a különféle minőségű gyapjú hatását, illetve azt, melyik típusú, fajtájú gyapjú mennyire felel meg szőnyegkészítésre. Ekkor határozták el, hogy a tanműhelyben csak a legjobb minőségű torontáli gyapjú használtassék. Ugyancsak ezeken a kísérleti szőnyegekben mutatták be a fonás és festés technikáit, melyek a nyírott szőnyegek-nél apró foltokat eredményeztek.<sup>20</sup> „Ezen nehézségek megszüntetésére fonógépek beszerzése és a fonalfestés helyett a gyapjúfestés behozatala iránt hoztak határozatok”.<sup>21</sup> Még az idő tájt, tehát 1892 nyarán Streitmann tanulmányutat tett, melynek során a „szépfestést” tanulmányozta. Meglátogatta a kassai, az eperjesi, a felkai, a szepesszombati stb. festőműhelyeket, és az ott látottak megerősítették benne az elhatározást, hogy a tanműhelynek festőműhelyre is szüksége van.<sup>22</sup> Egy évre rá, 1893 nyarán, amikor már döntés született a tanműhely bővítéséről (fonoda és festőműhely felállításával), Streitmann újabb tanulmányútra indult. Utazásának célja a bosznia-hercegovinai háziipar tanulmányozása volt, s erre hosszabb időt fordított.<sup>23</sup>

1893 novemberében a szmirnakészítés már olyan méreteket öltött, és olyan minőséget tudtak a becskerekiek felmutatni, hogy megtették az első lépéseket egy szőnyeggyár megalakítására. A *Torontál* írja, hogy „hazánk területén a szmirna és ezzel rokon szőnyegek készítésével ez idő szerint nagyban nem foglalkoznak, csupán a nagybecskereki szövőtanműhely kísérletezett szmirna-

szőnyegek gyártásával egyenesen azzal a célzattal, hogy kísérletezése nyomában egy vállalat keletkezzék”.<sup>24</sup>

A szmirnával való kísérletezés közben volt egy körülmény, amely igencsak növelte a tanműhely hírnevét, javította anyagi helyzetét, és bebizonyította, hogy a tanműhely igenis képes nagy megrendeléseknek is eleget tenni. Ez volt a Magyar Államvasutak igazgatóságának rendelete. 1893-ban a MÁV igazgatósága nagyobb megrendeléssel bízta meg a becskerei szövőtanműhelyt, amely annak pontosan és kiváló minőségben eleget is tett.<sup>25</sup> A MÁV illetékesei a szállított cikkekkel meg voltak elégedve. Ez volt az első nagyobb szmirnarendelés, amelyet több új is követett. 1894 januárjában olvassuk, hogy a tanműhely állandó szállítója lett az államvasutaknak: „A miniszter meghagyta a Magyar Államvasutaknak, miszerint szőnyegszükségleteiket a nagybecskereki szövőtanműhelyből szerezzék be.”<sup>26</sup> Úgyszintén itt értesülünk arról, hogy „az új országházban szükségendő szőnyegek tudvalevőleg szintén innen fognak kikerülni”.<sup>27</sup>

Ezek a nagy rendelések bizonyították be a szmirna életképességét, és hívták életre a nagybecskereki szőnyeggyárat, amelynek része lett a nagybecskereki szövőtanműhely is, noha a későbbi években is volt termelési és egyéb önállósága.

S ha most röviden áttekintjük a szövőtanműhely történetét, akkor az alábbiakat mondhatjuk el: 1884-től 1893-ig a torontáli háziiparegylet védnöksége alatt működött. 1893-ban államosították, s lett belőle nagybecskereki állami szövőtanműhely.<sup>28</sup> 1893 telén–1894 tavaszán indult meg a nagybecskereki szőnyeggyár megalakítására irányuló mozgalom.<sup>29</sup> Az elképzelések szerint a tanműhelyt a szőnyeggyárnak kellett volna fenntartania.<sup>30</sup> 1894 márciusában (mivel állami vállalat volt) a minisztérium jóváhagyta a műhely 1894. évi költségvetését.<sup>31</sup> 1894 májusában újra változik a státusa, ekkor ugyanis hivatalosan is egyesítették az alakulófélben levő szőnyeggyárral. Ez is felsőbb sugallatra történt. Valójában a becskerei illetékesek csak tudomásul vették a kereskedelemügyi miniszter leiratát „a szőnyegtan-műhelynek a szőnyeggyárral való egyesítéséről”.<sup>32</sup> Ezzel az egyesítéssel a gyár vállalt kötelezettséget a szövőtanműhely fenntartására. Ilyen értelemben megfelelő szerződést is kötöttek, amely rendezte a két cég egymás közötti viszonyát, de amely önállóságot is biztosított a tanműhelynek további tevékenységében.<sup>33</sup> Nem sokkal ezután, 1894 júniusában feloszlatták a Torontál megyei háziiparegyletet.<sup>34</sup> A tanműhely 1897 júniusáig (a szőnyeggyárral együtt) zavartalanul működött. Am ekkor kimondták a szőnyeggyár felszámolását, de annak ellenére olyan döntés született, hogy „mindenesetre azonban fenntartandó lesz továbbra is a szövőtanműhely”.<sup>35</sup> 1903 májusában is emlegetik még a műhelyt, a szőnyeggyárnak folyósítandó segély összefüggésében.<sup>36</sup> Hogy mikor szűnt meg valójában, arról nincs adatunk.

## A NAGYBECSKEREKI SZÖVŐTANMŰHELY SIKEREI

Streitmann Antal vezetése alatt a tanműhely már alig három hónapos működés után is eredményeket tudott felmutatni. 1884 augusztusában az Újvidéken megrendezett szerb nőipar-kiállításon termékeit díszoklevéllel tüntették ki.<sup>37</sup> Ha már a kiállításoknál tartunk, hadd mondjuk el, hogy Streitmann még 1884-ben hozzálátott az előkészületekhez az 1885. évi országos kiállításra, melyet Budapesten tartottak. Az országos kiállításon a torontáli háziiparegylet egy csángó és egy szerb szobát akart bemutatni, de emellett természetesen meg akarta ismertetni a közönséggel a megye textiliparának minden ágát is. Streitmann még 1884 nyarán beutazta a megye szövással foglalkozó jelesebb helységeit, s a tárlatra gazdag anyagot gyűjtött egybe.<sup>38</sup>

1885-ben már a szövőtanműhely hírnevet szerzett magának: „A külföldről is tömegesen érkező megrendelések pontos teljesítése által az intézet a megyei szövő-iparnak máris messze kiterjedő piacot nyitott, mely idővel nagyobb termelésnek is gyümölcsözőt foglalkozást nyújtand” – olvassuk Tallián Béla hivatalos alispáni jelentésében.<sup>39</sup>

1885 októberében a tanműhely újabb rendeléseket kapott Hertelendy József főispántól, Engel Amáliától, Schwarz Mihálynétól és a Torontálmegyei Banktól. A megrendelt tárgyak runas falú és asztaltakarók, szőnyegek, díványpárnák, finom zsebkendők és jutafüggönyök voltak.<sup>40</sup>

Az 1885. évi országos kiállításon a nagybecskereki szövőtanműhely egyike volt a százhetven torontáli kiállítónak. Termékeik közül függöny, szőnyeg, párnahéj, szerb vásznak, zsebkendők, törülközők, és egy fonalgűjtemény került bemutatásra.<sup>41</sup> Ezen a tárlaton Streitmann több díjat is kapott. Kiállítási nagy éremmel jutalmazták „a háziipar fejlesztésében követett gyakorlati irányért”, emellett még két közreműködői érmet kapott a háziipar és az ipari oktatás kategóriájában.<sup>42</sup> A XXX. kiállítási csoportban, amely az ipari oktatást volt hivatott bemutatni, versenyen kívül díjazták a nagybecskereki szövőtanműhelyt is.<sup>43</sup>

1886-ban Bécsben volt hímzőipari kiállítás, amelyen a tanműhely is részt vett szótteseivel, nem csekély sikerrel. Minden kiállított tárgy elkelt, és újabb megrendelések is érkeztek.<sup>44</sup>

1887 áprilisában (több más bánáti tanműhellyel együtt) a Nagyszentmiklóson megtartott torontáli iparkiállításon is képviseltette magát.<sup>45</sup>

A későbbi években is sikereket ért el a műhely különféle kiállításokon. 1894 augusztusában például a debreceni országos tanszerkiállításon első osztályú állami érmet kapott „ízléses és versenyképes készítményéért”.<sup>46</sup>

Hogy a becskereki szövőtanműhely szövőnői milyen minőségű termékeket készítettek, azt egy érdekes példával illusztrálhatjuk. 1887-ben a szegedi iparkiállításon olyan remek munkákat állítottak ki, hogy a közönség bécsi iparcikkeknek nézte őket, és hitetlenkedve fogadták a tényt, hogy mindezt bánáti szövőnők készítették.<sup>47</sup> Streitmann azután ötletesen bizonyította be, hogy ez egyszerű falusi leányok munkája. Felhozatott Szegedre néhány szövőnőt, és ott, a közönség szeme láttára készítettett egy-egy darabka mintát a szőnyegek ből!<sup>48</sup>

## JEGYZETEK

- <sup>1</sup> Művészeti lexikon (főszerkesztők: Zádor Anna és Genthon István). IV. k. Második, változatlan kiadás, Budapest, 1984. 567. l.
- <sup>2</sup> „A kilim (csilim vagy kelim) ősi mintaszövési technika az Európában gobelin (goblen) néven ismert technikához hasonló.” (Ledács Kiss Aladár–Szűts Béláné: Ismerjük meg a keleti szőnyeget. Budapest, 1977. 165. l.) A kelimszövésével készült szőnyegek voltak az ún. sima szőnyegek. E szövési technikával ugyanis ritka láncot és oly sűrű vetüléket (a láncfonalakra merőlegesen haladó fonalát) alkalmaztak, hogy a láncfonalat teljesen elfedték, s ezért a kelimszövésével készült szőnyeg mindkét oldala egyforma volt.
- <sup>3</sup> *Torontál*. 1881. szeptember 1.
- <sup>4</sup> Borovszky Samu: *Torontál megye*. Budapest, 1911. 168. l.
- <sup>5</sup> Vladimir Mitrović: *Narodna umetnost srednjeg Banata* (katalog izložbe). Zrenjanin, 1970
- <sup>6</sup> Uo.
- <sup>7</sup> *Torontál*. 1881. szeptember 1.
- <sup>8</sup> Uo.
- <sup>9</sup> Milenko S. Filipović: *Beleške o ćilimarstvu u Vojvodini*. Zbornik Matice srpske za društvene nauke. 1952. 4. sz. 145. l.
- <sup>10</sup> Tallián Béla évi jelentése Torontálmegye 1884. évi állapotáról. Nagyikinda, 1885
- <sup>11</sup> *Torontál*, 1890. május 11.
- <sup>12</sup> Jelentés Torontálmegye állapotáról (1886–9). *Torontál*, 1888. február 16.; 1888. július 26.; 1890. május 11.; 1893. november 2.
- <sup>13</sup> Rónay Jenő: Jelentés Torontálmegye 1886–9. évi állapotáról. Nagybecskerek, 1890
- <sup>14</sup> *Torontál*, 1888. február 16.
- <sup>15</sup> Uo.
- <sup>16</sup> *Torontál* 1888. június 26.
- <sup>17</sup> *Torontál*, 1888. november 15.
- <sup>18</sup> *Torontál*, 1890. május 11.
- <sup>19</sup> *Torontál*, 1892. július 13.
- <sup>20</sup> Uo.
- <sup>21</sup> Uo.
- <sup>22</sup> *Torontál*, 1893. május 13.
- <sup>23</sup> *Torontál*, 1893. július 19.
- <sup>24</sup> *Torontál*, 1893. november 2.
- <sup>25</sup> *Torontál*, 1893. május 13.: „A m. kir. államvasutak igazgatósága 1.350 ft. erejéig szmirna szőnyeget rendelt meg az udvari kocsik számára”. 1893. november 2-án írja a lap: „Az államvasutak igazgatósága a szövőtanműhelyt megrendelésével tüntette ki, és a szállított cikkekkel teljesen meg van elégedve.”
- <sup>26</sup> *Torontál*, 1894. január 18.
- <sup>27</sup> Uo.
- <sup>28</sup> *Torontál*, 1893. november 2.
- <sup>29</sup> *Torontál*, 1893. november 2., 1894. február 1., 1894. február 5., 1894. február 6., 1894. február 13., 1894. február 17.

- 
- <sup>30</sup> *Torontál*, 1894. február 5.  
<sup>31</sup> *Torontál*, 1894. március 8.  
<sup>32</sup> *Torontál*, 1894. május 18.  
<sup>33</sup> *Torontál*, 1894. december 19.  
<sup>34</sup> *Torontál*, 1894. június 23.  
<sup>35</sup> *Torontál*, 1897. június 15.  
<sup>36</sup> *Torontál*, 1903. május 16.  
<sup>37</sup> Tallián Béla évi jelentése Torontálmegye 1884. évi állapotáról. Nagykikinda, 1885  
<sup>38</sup> Uo.  
<sup>39</sup> Tallián Béla évi jelentése Torontálmegye 1885. évi állapotáról. Nagybecskerek, 1886  
<sup>40</sup> *Torontál*, 1885. október 1.  
<sup>41</sup> Tallián Béla évi jelentése Torontálmegye 1885. évi állapotáról. Nagybecskerek, 1886  
<sup>42</sup> *Torontál*, 1885. október 1.  
<sup>43</sup> Uo.  
<sup>44</sup> *Torontál*, 1886. május 16.  
<sup>45</sup> *Torontál*, 1887. április 7.  
<sup>46</sup> *Torontál*, 1894. augusztus 29.  
<sup>47</sup> Büchler Hugó: *Nagybecskerek népoktatásának története*. Nagybecskerek, 1914. 57. l.  
<sup>48</sup> Uo.

## RÉGI DOLGAINKRÓL (XII.)

### HERCEG JÁNOS

A 48-as függetlenségi párt mindenekelőtt hazafias célokért küzdött. Zombori orgánuma cikkeinek nagy részét ebben a szellemben írta, Bécs-ellenességét, a honi ipar pártolását előmozdító mozgalomban is kifejezésre juttatva. A *Bácsmezei Függetlenség*nek úgyszólván egyetlen száma sem volt, amelyben a Tulipán Szövetséget vagy a Sorompó Egyletet propagáló cikk meg ne jelent volna. Ezeket az egyesületeket a megye egész területén szervezték, mégpedig tekintélyi alapon, minthogy hivatali előjárókat és a gazdasági életben kimagasló szerepet játszó személyiségeket nyertek meg céljaiknak, faluhelyen a plébánost, a jegyzőt, a tanítói kart, névsorukat az újság hasábjain közölve, úgyhogy az egyszerű polgárok mintegy a jó példát követve léptek a tagok sorába.

A Tulipán Szövetség a magyarországi ipar pártolására buzdított, míg a Sorompó Egylet a külföldről behozott cikkek vámjának emelését s a kivitt magyar áru kedvezőbb szállítási feltételeinek előmozdítását szorgalmazta.

Ugyanakkor a munkásvédelem is helyet kapott a lap hasábjain. De egészen furcsa és sajtószerű módon. Mintha a szocialista párt fellépése az 1906-ban megtartott választásokon, ahol a munkáspárt megjelenése inkább szimbolikus volt, minthogy csak elenyésző számú szavazatot kapott, mégis megijesztette volna az uralkodó osztályt. Többé nem írtak a szocialista népgyűlésekről, egyáltalán kerülték még a látszatát is, hogy kormányellenességükben bármilyen kapcsolatot tartanak fenn a szocialistákkal. Elég volt, hogy az országos választásokon a szocialisták is fellépjenek, s a függetlenségi 48-asok egyszerre megértették, ami különben addig is világos volt, hogy a munkások osztályalappon állnak, ennél fogva ellenzékiességük merőben más természetű, és semmi közik a burzsoá érdekeket képviselő függetlenségi pártokhoz.

Ellenben csatlakoztak a kormány által létrehozott munkásvédelmi akciókhoz. Mindenekelőtt a szocialista párt munkásbiztosítási mozgalmával próbáltak versenyre kelni, s betegsegélyező és rokkantvédelmi egyesületeket szerveztek, nem a munkások jogos igényét hangoztatva, hanem jótékonyági alapon.

Ezekben az egyesületekben, amelyek egyébként nagyon hamar felbomlottak, csaknem ugyanazok a személyek jutottak szerephez, mint az említett Tulipán Szövetségben, illetve Sorompó Egyletben. De hát nem is lehetett volna másként, hiszen a kormánypárt és a 48-as ellenzék között nem voltak sem világnézeti, sem érdekellentétek. S a helyi notabilitások – ha nem túl fellengzős a szó – olyan kevesen voltak egy-egy faluban, s oly függő helyzetben – főként a tanítótság –, hogy minden szociális és jótékonyági akcióban őket szerepeltették, élükön a pappal.

Valóságos divat lett például a munkáskitüntetés. Nem múlt el hét, hogy az újság ne írt volna egy-egy ünnepségről, Csonoplyán, Kerényen, Moravicán és mástutt, ahol a negyven évet egy helyben szolgáló munkást a plébános, a főszolgabíró és más megyei és helyi előkelőségek jelenlétében száz korona jutalomban részesítették. Eközben a plébános szívéhez szóló szónoklatot tartott hűségéről, emberi tisztességéről, munkásbecsületről, nyomatékosan hangsúlyozva a közmondást, hogy a „munka nemesít”. A földművelődés-ügyi minisztérium kiküldöttje a miniszter köszönetét és személyes jókívánságait tolmácsolta, majd utána bankett volt, ahol a meghatott öreg munkás is leülhetett az urak közé.

Ipari munkások kitüntetésére nemigen került sor, lévén az ipar hetven év előtt igen fejletlen ebben a búzatermő Kánaánban, úgyhogy a Tulipán mozgalom honi ipart pártoló ügködése szinte illuzórikus volt.

Ezek a százkoronás kitüntetések jelentették egyben a nyugdíjat is, mert negyvenévi szolgálat után már nemigen volt való semmire a mezőgazdasági béres vagy cseléd. Mehetett kegyelemkenyérre a gyerekeihez, ha még csak egy házikót se tudott magának összekaparni, vagy pedig a szegényházba, amely minden nagyobb faluban, illetve járási székhelyen befogadta az elaggott, magáról gondoskodni már nem tudó munkásembereket és szegényeket. S mint-hogy ezekért a községük fizetett csekély járulékot, már amennyit „szegénygondozás” címén megszavaztak az előljárók, ellátásuk is szegényes volt.

A reformernek tekintett Darányi Ignác hosszú lejáratú hitelt is szerzett a magyar banktőkéttől munkáslakások építésére. Így jött létre az újvidéki Darányi-telep magja, így épült 1909 nyarán négy százhatvan zentai munkásház, és a következő évben szám szerint meg nem állapítható zombori munkásházak sora a Sziváci út végének bal oldalán. Persze, nem ingyen kapták a munkások a szoba-konyhás házakat, hanem évi hatvan korona hayi egyenlő összegű törlesztésre. S ehhez még az ellenzéknek is tapsolnia kellett!

\*

A díszmagyar, amelyben Dunderski Gedeon állt a festő elé, nem jelentett behódolást, vagy pláne árulást. Az úri osztály öltözéke volt a régi Magyarországon. Sava Tekelijától kezdve a zombori Nikola Mihajlović főispánig ebben parádézta a szerb urak, akárcsak a magyarok is. De hát a szerb urak részvétele a magyar közéletben Mátyás királyig nyúlik vissza, akinek az udvara tele



volt szerb tanácsadókkal, pedig Čarnojević pátriárka csak kétszáz évvel később hozta be azt a negyvenezer szerb családot, amellyel a török uralom megszűnése után, átmeneti menedéket keresve, benépesítette az ország déli részét. De Mátyás király atyja, Hunyadi János ugyancsak szerb–román eredetű volt, akit, miután Szebennél legyőzte a törököket, Janko Sibinjanin néven tart nyilván a szerb történelem. A hősi énekek, a vak hegedűsök, a guszlárok századokon át dicsőítették vagy siratták a két nép közös hőrszait, akik Délkelet-Európában együtt harcoltak hazájukon kívül a nyugati világot is fenyegető iszlám hódítással szemben.

De hát abban az időben még nem alakultak ki nemzeti államok, s a nacionalizmus ugyancsak ismeretlen fogalom volt. A közös érdek nyelv- és valláskülönbség nélkül kapcsolta össze az országokat és népeket. Az uralkodók érdekeinek megfelelően kötöttek házasságot, s így történt, hogy Vak Béla Uroš lányát vette feleségül, s Szerbia leghatalmasabb királya, a magát cárnak nevező Dušan, anyai részről magyar volt. Így fonódtak össze hatalmi és érzelmi szálak magyarok és szerbek között egészen Mihajlo fejedelemig, aki Hunyadi Júlia grófnőt vette feleségül, de házasságuk nem volt boldog, s a két ország érdekei a nagyhatalmak befolyása következtében ugyancsak megváltoztak.

Mindez már réges-rég történelmi közhely. De a hősi legendák egy Dóczy Péterről, mondjuk, akiről sokáig szólt a szerb népi ének, mondván: Vino pije Dojčin Petar varadinski ban, a Svilojevičekéről, illetve Szilágyiakról szólók átnyúltak a következő századokba, és a magyarok körében is a hősiesség példaképeivé tették meg az együtt harcoló hősokeket.

Még a polgáriasodó Magyarország nemzeti államában is úgy tekintettek a szerbekre, mint lovagias, hős népre, s ez a szemlélet nem kevés romantikával érvényes maradt az ország déli részén időközben külön politikát követő s az önállóság álmát melengető szerb urakra nézve is. Akik pedig megmaradtak a magyar állam kötelékében az első világháború után, s elmagyarosodtak, csupán a hitüket tartván meg, tovább élvezték a származásukból eredő legendás lovagiasság hírét. Még a Horthy-hadsereg is tele volt szerb főtisztekkal, s így történt, hogy vitéz Bakay Szilárd – Kosta Bakić – hadteste az utolsó fasiszta hadsereg maradványa volt, míg azt megelőzően Sztójay Döme, a hadseregből diplomáciai szolgálatba lépett – Dimitrije Stojaković – berlini nagykövetből magyar miniszterelnök lett, s a „visszatért Délvidék” katonai parancsnoka Novakovics Béla – Vojislav Novaković. 1918-ban pedig Bács-Bodrog vármege utolsó alispánja Dušan Sabovljević névvel ment el és Szabófia Lehelként már mint örökös felsőházi tag tért vissza 1941-ben.

Regényekben és színdarabokban kapott helyet a két népnek ez a romantikus kapcsolata, Réti Ödön gyönyörű szerelmi regényében, a *Zorkában*, Hunyady Sándor drámájában, a *Feketeszárú cseresznyében*, amelyet nemzetiségi különbség nélkül végigsírt a közönség. Nemcsak itt. A revíziós politikát folytató Magyarországon is. Isten tudja, mit sirattak ebben a nem éppen magas művészi színvonalon tartott drámában. Talán nemcsak azt, hogy a szép szerb

asszony és a magyar szolgabíró nem lehetett egymásé, mert abba vagyon és vallás is beleszólt. Tudat alatt talán az is meghatotta a nézőket, hogy vallás és nemzetiségi akadály áthatolhatatlan fal lehetett a történelmi változások során. S az ilyen változásokat épp a szerelmes szívek sínylik meg.

Nem szabad azonban elhallgatni, hogy ez a romantika a középosztályban jutott kifejezésre. Nem mintha szerbek és magyarok alsóbb rétegeiben nem szövődtek volna szerelmek, sőt házasságok. Csakhogy ez a réteg sokáig nem volt téma. S amikor az lett, a novellák, regények és színdarabok nem a konfliktust állították a cselekmény középpontjába, hanem a megértést és a békét. Olykor ezt kicsit rózsaszínű felhőkbe burkolva, mint a világ változásának politikai diadalát. Pedig csak az történt, hogy nem törődtek a különbséggel, akik egymás vonzásába kerültek. S valószínűleg korábban sem törődtek vele. Ez oly természetes volt, hogy az irodalom figyelemre se méltatta.

A *Feketeszárú cseresznye* romantikája azonban korántsem múlt el. Minduntalan feltűnik valahol, dalokban, érzelmesen megírott történetekben, s időnként a valóságban, az életben is.

\*

A január hatodiki diktatúra sajtótörvényének első paragrafusában kimondta, hogy: a sajtó szabad. Aztán hatvan paragrafus sorolta fel a korlátozásokat s az előzetes cenzúrát, úgyhogy a rendszer bármikor elkobozhatta az újságokat. Ezzel a jogával gyakran élt is. Harmadszori elkobzás után a lap megszűnt. Ilyenkor új címmel jelenhetett meg. Jellemző volt a harmincas években a *Jež – Sün* – című belgrádi satirikus hetilap esete, amely a betiltás után *Ošišani Jež* – *Megnyírt Sün* – címmel indult meg újra, amin az egész ország nevetett.

A vajdasági magyar lapokra árgus szemmel nézett a rendszer nem egy helyi szerve a rendőrségtől kezdve az ügyészségig, amely az előzetes cenzúrát végezte. Az elkobzás meg a betiltás Damoklész-kardja lebegett szüntelenül a magyar újságok fölött. A négy magyar napilapból hármat többszöri elkobzás után betiltottak, úgyhogy csak új címeikkel indulhattak újra. A szabadkai *Bácsmezei Napló*-ból *Napló* lett, az újvidéki *Délbácskából Reggeli Újság*, a zombori *Frisz Újság*-ból *Új Hírek*. A becskerekai *Torontál* még a diktatúra előtt vette fel a *Híradó* nevet. Ismertebb, illetve olvasottabb hetilap volt a *Sentai Hírlap* s a *Sombori Újság*.

Így: Z helyett S-sel mind a kettő. A helységneveket ugyanis az impériumváltozás után csak új változatokban volt szabad leírni, magyar szövegben is. Nagybecskerek előbb Veliki Bečkerek lett a magyar lapokban, majd Petar Karadorđević emlékére Petrovgrad.

A két legnagyobb példányszámban megjelenő napilap nem volt csupán tájékoztatósi közlöny. Irodalom, képzőművészet és színház is szorosan hozzátartozott az újságok kultúrpolitikájához. A *Napló* nem elégedett meg a vajdasági magyar irodalom népszerűsítésével. Kosztolányi, Karinthy minden írása másodközlésben jelent meg a hasábjain, s rajtuk kívül a nyugatosok legtöbbszörének

verse és novellája is. A kitűnő újságírógárda cikkein kívül ez biztosította a vidék igényeit messze meghaladó színvonalát. A jugoszláviai magyar irodalom indulásának a *Napló* adta a legerősebb lökést. Irodalmi szerkesztője kezdetben Dettre János volt, aki Szegedről emigrált mint az őszirózsás forradalom főispánja, majd Haraszi Sándor, a Pécsről jött 'kommunista, aki a diktatúráig a Szabadkán megjelent *Szervezett Munkás*nak is kultúrpolitikai szerkesztője volt, s a kitűnő magyarsággal írt vezércikkek szerzőjével, Vasa Bogdanovval egy modern hangvételű baloldali irodalom szervezője.

A *Napló* liberális szellemével szemben a *Reggeli Újság* konzervatívabb szemlélete főként a falusi olvasók igényéhez igazodott, s így nyitottabb, gyakran kozmopolita légkört árasztó szabadkai laptársával szemben a röghözkötöttség magatartását vállalta. Hogy katolikus körök is a maguk lapjának tekintették, elsősorban ezzel magyarázható. Nívója szerényebb volt, kevésbé nagyvilági, mint a *Napló*é.

A jugoszláviai magyar irodalom további fejlődése, majd kibontakozása az első folyóirat, a *Vajdasági Írás* megszűnése után mégis itt ment végbe. A *Reggeli Újság* munkatársai között is voltak emigránsok – például Fekete Lajos és Csuka Zoltán – s épp ők készítették elő Senteleky Kornél irodalmi honfoglalását a lap mellékletében, a *Mi Irodalmunkban*. A szerkesztőnek természetesen nem voltak kizárólagossági elvei, így kommunisták, többek között Somogyi Pál és Laták István írásai ugyanúgy megjelentek itt, mint a többieké.

A jugoszláviai magyarság természetesen éppúgy nem volt homogén, mint az ország többi más nyelvű népe. Osztályokra tagozódott, világnézetben, ízlésben és igényben is megoszlott, ennél fogva egyik lapja sem lehetett monopolhelyzetben csak azért, mert magyar nyelven írták. S ez a körülmény mindenképpen e két napilap hasábjain jutott kifejezésre, hogy az erősen korlátozott szólásszabadságban se legyen a magyar sajtó az egyszólamúság unalmas kórusa. Időnként heves párbeszédre is sor került közöttük, azt az illúziót keltve, hogy legalább a közös nyelv határai között nincs akadálya szólásszabadságnak és különvéleménynek. És ugyanakkor mindkét lap a magyarság nemzeti érdekeit igyekezett szolgálni, ha ezt egymáshoz való viszonyukban időnként kétségbe is vonták. És minden egyéb különbözőségük ellenére egyben mégis egyformák voltak: a betiltás veszélyében.

A rendszer nem tette patikamérlegre közleményeiket. Egyrészt megelégedett a csöpögő lojalizmussal, amelyből a kényszerűség messzire búzlott, másrészt a legdurvábban kidobott mindent, ami a rendszerre nézve csak egy kicsit kritikusnak tetszett. A magasztalást elvárta, a bírálatot nem tűrte meg.

De azért a jelbeszéd, a sorok közötti írás mégiscsak megengedett őszintébb szavakat is, minthogy a cenzorok többsége, azonkívül, hogy magyarul tudott, nem volt éppen lángésznek mondható. A magyar újságírás nehéz helyzetének természetesen az olvasó is tudatában volt, megértette és méltányolta a törekvést, amely az ő nézeteit igyekezett kifejezni.

(Folytatjuk)

---

# VITA

---

## JELENSÉGEK

SZELI ISTVÁN

A polémia nem tartozik kedvelt műfajaim közé. Ezúttal is válasz nélkül hagynám a *Létünk* 1993. első számában közölt, Sinkó Ervinnel foglalkozó cikk rám vonatkozó kitételét, annál is inkább, mert írója, igen tapintatosan, még a nevemet sem említette, viszont a céhbeliék, a szakma beavatottjai közül csak a félvak nem látja, hogy a Sinkóval való leszámolás alighanem csak ürügyként szolgál a cikkíró számára, hogy letörülje a tábláról mindazokat, akik Sinkó Ervint mind ez ideig írónak, magyar írónak, jugoszláviai magyar írónak, mindezen felül pedig némi erkölcsi érzékkel is megáldott embernek tartották, s e felfogásuknak különféle nyomdaipari termékekben kifejezést is adtak. Nem személyes ügyről van szó tehát, hanem a jugoszláviaiak nevezett magyar irodalom egy csöppet sem mellékes kérdéséről, egyszerűsmond legeslegújabb életünk egy mind gyakoribb korjelenségéről: egyfajta sötéten lobogó ószövetségi gyűlöletnek, a sziciliánus lelkialkatnak átplántálási kísérletéről és meghonosításáról Vajdaság termőtalaján. Ezen talán nem is kell csodálkoznunk, hisz a rendszervajúdasok korát éljük, az uralkodó társadalmi-eszmei-erkölcsi-esztétikai stb. felfogások, magatartásformák, gondolkodásmódok válságát. Ilyenkor megszokott dolog, hogy a háttérből szinte számolatlan lépnek elő az újsütetű bölcsek, a másnapi okosságukkal hivalkodók, akik *ma* mindent jobban tudnak és világosabban látnak, mint azok, akiknek összehasonlíthatatlanul mostohább körülmények között *tegnap* kellett helyt állni s érvényt szerezni az alapvető humánus, etikai, nemzeti meg egyéb normáknak, s a külső kényszerek ellenére is megóvni személyiségük sértetlenségét, gondolatviláguk integritását, a „kemény kommunizmus idején”, ahogy az ideológiai számonkérőszék egy újabban igencsak buzgó jelese minősíti a hetvenes évek első felét. Persze ezek a helyettünk gondolkodó mai hangadók *tegnap* is itt voltak valahol szellemi-irodalmi-művészeti világunkban, jobbik esetben megadón, képlékeny masszaként belesimulva az akkori társadalom öntőformáiba, de valahogy hiányzott belőlük a polgári kurázsi, hogy a ma vallott álláspontju-

kat már *akkor* ki is nyilvánítsák, vagy legalább bizonyos formában s ha csak óvatosan is jelezzék véleményük másféleségét. A rosszabbik eset az, hogy ilyesmivel nem is rendelkeztek.

Mindezt a *Létünk* nagy szorgalommal összeszerkesztett cikke juttatja az eszembe, amelynek a szerzője Sinkó Ervin *meghasonlásai, változásai* igen beszédes címen mutat rá a megnevezett magatartáscserékre, porig rombolva az „etikus emberről” korábban kialakított s mindeddig hitelesnek tartott képet; enyhén szólva ingatagnak, csalóka látszatnak minősítve nemcsak az író morális énjét, de megkérdőjelezve mindazoknak a kritikusi, írói, emberi, tudományos, de még szakmai tisztességét is, akik mellőzve minden hozsannázást, a túlértékelés vadhajtásait visszametszve megkísérelték az irodalomtudományban egyáltalán lehetséges objektív eszközökkel fölvezolni Sinkó Ervin megbízható portréját. Jómagam nem tartozom a hazai „sinkológusok” közé; egykét nekrológon, kommemorációs méltatáson, évfordulós megemlékezésen vagy szakmai obszerváción kívül az MTA irodalomtörténetének az 1945 és 1975 közti időszakot bemutató, 1982-ben kiadott kötetében (A határon túli magyar irodalom) jelent meg értékelő szövegem Sinkóról. Ezekon kívül természetesen sok más tanulmányomban vagy esszémben is felbukkan, mint példa vagy érv egy-egy tézishöz, vagy pedig mint hivatkozási alap valamilyen elméleti fejtegetéshez. Sokfélék tehát a Sinkóra való hivatkozásaim alkalmi és motívumai, egyvalamiben azonban valamennyinek közös a nevezője: Sinkó Ervint mindahány magyar íróként, jugoszláviai magyar íróként kezeli. Érthető tehát, hogy mirogoji sírjánál magyarul búcsúztattam, két nappal később az úvidéki egyetem gyászülésén úgyszintén, mert elárvult tanszékünk munkatársai egységesen azon a véleményen voltak, hogy az официális méltatások mellett a magyar írótól illendő anyanyelvén is elbúcsúzni. (Igaz, ott, Zágrábban, csak Krleža bólogatott hozzá jóváhagyólag, emitt meg csak Leskovac egyetértő pillantása jelezte, hogy természetesnek tartja ezt a nyelvi gesztust az elhunyt iránt, de e két nem is oly jelentéktelen szellem figyelme teljesen kárpótolt azokért a szemrehányásokért, amelyek a nekrológokat követték, mivelhogy a gyászulást „megfosztottam nyilvános jellegétől, s a tanszék ügyévé akartam degradálni”). S hát a Magyar Tudományos Akadémia irodalomtörténete megfelelő kötetének a szerkesztője, jó emlékü Béládi Miklós sem sokat töprengett azon, hogy mint „határon túli magyar író” fölvegye-e Sinkót a kötetbe. Most azonban meglepődve olvasom a *Létünk* cikkírójának (a továbbiakban: L.) a kommentárját, amelyet Marijan Matković akadémikus Sinkót méltató soraihoz fűzött, s amely a Sinkó (jugoszláviai) magyar írói státusáról vallott botor nézeteimet van hivatva helyreigazítani, s lámpást mutatni ideológiai tévelygéseimben. Okfejtésének a menete nagyjából a következő. Először Matković felfogását ismerteti, aki azokról a szálakról beszél, amelyek Sinkót a horvát irodalomhoz is kötik, s indokolják a „jugoszláviai” jelzőt neve mellett („... a szubjektíve hazájának választott horvát irodalmi környezet közvetlen hatását” látja ebben szerepet játszani), majd pedig az *Egy regény regényét* méltat

tatva megállapítja, hogy „ez a mű jelentős alkotórésze a nagy, többnyelvű közép-európai irodalomnak. . .” Úgy látszik, L.-t irritálja ez a langyos és semmi-re sem kötelező „közép-európai irodalom”-fogalom, s talán ettől indítatva váratlan logikai fordulattal arra mutat rá, hogy Sinkó meghatározó életelményének magyar gyökerei vannak: az első világháború végi pesti forradalom, amiben persze tökéletesen igaza is van. Matković véleményéről úgy nyilatkozik, hogy „nem irodalmi jellegű”, inkább csak diplomatikus, hisz „nem volt mersze elvágni a gordiuszi csomót” (amivel ui. tisztázná Sinkó egyik vagy másik nemzeti irodalomhoz való tartozását). S itt lép be a gondolatmenetbe az én inkriminált mondatom, közvetlenül Matkovićnak a Sinkó középeurópaiságát emlegető jelzője után. Azonban míg a horvát irodalomtörténész minősítése Sinkóról csak bocsánatos bűnnek számít, addig a magyaré már egyenesen az elvetemültséggel határos, maga a kárhozat. Alighanem szakmai járatlanságom, ízlésbeli eltévelyedésem, megbízhatatlan esztétikai mércém, ingatag ítélőképességem, eszmei sötétben botorkálásom, fejletlen nemzettudatom elretentő példáját kívánja statuálni a következő mondatom idézésével: „egy Sinkó Ervin-i opus nem képzelhető el magyarországi talajon, mint ahogyan a *Puszták népe* írójának életműve sem jugoszláviai keretek között”. Ezt a „több mint furcsa” megállapításomat követi a cikk megbotránkozott szerzőjének rendőrt kiáltó, fölháborodott mondata: „Sinkó és Illyés, az *Optimisták* és a *Puszták népe!*” Nos, ebben a felkiáltójellel fölszerelt mondatban zsenge értelmem legalább kétféle jelentést sejt: a) kiközösítésemet az írástudók társadalmából, mert aki a rangjuk, értékük s magyarságuk alapján nem azonos súlycsoportba tartozó két író egyetlen mondatban meri említeni, az aligha érdemelhet egyebet az anatómánál. Az olvasónak az az érzése, hogy L. arra figyelmeztet: az irodalomtörténész reménytelenül értelmetlen feladatra vállalkozott, mert nemcsak egymással össze nem férő, hanem egymást kizáró fogalmakkal operál: író–nem író, magyar–idegen, nemzethűség–nemzetárulás stb. Így aztán együtt emlegetésük valósággal erőszakételnek számít az irodalom, különösképpen a magyar irodalom fogalmán. b) Az egész bekezdés, logikai bukfcencei ellenért is, azt sugalmazza, hogy Sinkó aligha érdemes arra, hogy „erőnek erejével a magyar irodalomba soroljuk”. Ide kívánczok aztán a bekezdés záró két mondata is, amely tovább bonyolítja a dolgokat: „És mintha Sinkó prózájának zöme csak »jugoszláviai keretek között«, nem »magyarországi talajon« (értve ezen természetesen szellemi kereteket és talajt) egyáltalán létrejött volna! Ezt tisztázniuk kell irodalomtörténészeinken!” (Ez utóbbihoz szívesen hozzátenném: nemcsak irodalomtörténészeinknek, hanem felelős és felelőtlen szerkesztőinknek, kiadóinknak, lektorainknak s könyveink minden rendű s rangú bábáinak, akik az efféle „több mint furcsa” ámításokat s a „kemény kommunizmus” bélyegét magukon hordozó tudatos ferdítéseket világra hozták, közzétették, ország-világ előtt vállalták bennük részesedésüket, ellenjegyezték. (Ellenjegyez = „. . . a felelősség vállalásának jeléül, aláírásával mint az érvényesség közjogi kellékével látja el” – Értelmező Szótár.) Ahogyan L. is,

aki a debreceni egyetem húsz évvel ezelőtt tartott előadásom szövegét 1974-ben minden fenntartás, megjegyzés vagy szerkesztői észrevétel nélkül szerkesztette be akkor megjelent könyvembe. Tudvalevő: ahhoz, hogy az ige testté, a gondolat megalkotottá legyen, azt nem elég belekiáltani az éjszakába, ahhoz közvetítő közeg is szükséges, hogy annak a révén a gondolat publikussá lehessen, azaz mások által megismerhetővé és befogadhatóvá. S itt korántsem a felelősség megosztására célok, hanem arra a hanyagul előkelő felsőbbbségre, amellyel cikkírónk kiosztja a dorgatóriumot az irodalomtörténészek között. Az olyan izgága s összeférhetetlen magatartásra, amely még Goli otok meg-hurcoltjait is elvtelen s gerinctelen nemzetárulásban marasztalja el, kiátkozva, megtagadva mindent, ami az elmúlt néhány évtized során történt kultúrában, tudományban, irodalomban, nyelvápolásban, még ha az nem a kurzus menet-irányát követte is.

\*

„Ezt tisztázniuk kell irodalomtörténészeinknek!” – E néhány sornyi reflexió ennek a felszólításnak akar eleget tenni, legalábbis abban a szegmenyben, amelyben a Sinkót minősítő soraim gondot okoznak az értelmezőnek. Minde- nekelőtt azonban azt kell tisztázni, hogy mit tisztázzunk. Mert L. egyidejűleg többfrontos harcot vív, még vádiratának abban a bekezdésében is, amelyben az Illyéssel való hibáztatott párhuzam olvasható. Íme néhány frontvonal: a) csatázik azokkal, akik Sinkót minden aggály nélkül magyar írónak tartják, b) cáfolja azokat, akik úgy vélik, hogy jugoszláviai keretek tették számára lehetővé legfontosabb műveinek a megírását, s aminek folytán Sinkó Ervin jugoszláviai magyar író, c) abból kiindulva, hogy „tulajdonképpen egy nyelven sem tudott tökéletesen, főleg nem írni”, tagadja az irodalomtörténészek balhiedelmét, akik egyáltalán írószámba veszik. Sinkót magyar nyelvi (és nyelvű) műveltségének a hiánya eleve megfosztja attól, hogy magyar írónak tekintsük (talán még értelmiséginek sem), hisz Sinkóé „Nem egy [!] magyar író nyelve. Ahogy ő ír, az összeegyeztethetetlen a magyar stílussal, magyar mondatszerkesztéssel, magyar nyelvhelyességgel”. Majd ezek után – megintcsak önellentmondásosan, disszonáns hangzatokkal – felhangzik a végítélet harsonája: „Íróról lévén szó, ez árul el róla legtöbbet, s mondja meg – azt hiszem, az etikai, politikai szempontú vizsgálatoknál is jobban –, ki volt Sinkó Ervin.”

Úgy vélem, a magam részéről azt a dilemmát kell elosztatnom, hogy mi az oka a fentebb körülírt s „több mint furcsának” nevezett felfogásomnak: a „kemény kommunizmus” nyomása kényszerítette-e rám a torz nézetet Sinkó hovatartozásáról, vagy pedig kizárólag a saját agyszüleményem az, hogy Sinkó *Optimistákja*, az *Egy regény regénye*, szóval műveinek a legjava aligha jöhetett volna létre magyarországi – szellemi – talajon (értsd: Horthy, Rákosi vagy Kádár országának klímájában).

Úgy gondolom, hogy a közöttünk fölmerült felfogásbeli különbség arra megy vissza, hogy eltérő módon értelmezzük a „létrejött” igét. L. szerint ugyanis Sinkó opusának nélkülözhetetlen feltétele éppen a magyarországi talaj, ami nélkül a mű elképzelhetetlen lenne. Ebben sok az igazság, csak hogy az alkotáslélektan, a művészetelmélet, az irodalomtudomány, az esztétika s a rokon tudományok többé-kevésbé egységesen vallják, hogy a műalkotás nem egyértelmű annak megfogalmazásával, a regény önnön gondolatcsírájával. Az *Optimisták* őselménye, eszmei magva, fogantatása valóban magyar talajhoz kötődik. Sinkó nem egyszer jelentette ki (L. is idézi), hogy egész életre szóló élménye volt a magyar proletárforradalom. De jelenti-e ez azt, hogy az *Optimisták* magyarországi talajon jött létre? Bizonyára lesznek majd, akik triviálisnak, tán illetlennek is vélik ezt az analógiát, mégis úgy kell fogalmaznom, hogy a magzat akár a nászúton is megfogamzik, a gyermeket azonban mégsem a hotelszoba „hozza létre”, hanem az a környezet, amelyben az anya kihordja, megszüli, földajkálja, emberré neveli. Az irodalomtörténészek és Sinkó életrajzírói egybehangzóan mondják, hogy az *Optimistákat* Sinkó nem Magyarországon írta (nem is írhatta), hanem 1931-ben fogott hozzá Prigrevica Sveti Ivanon, s 1934-ben fejezte be Párizsban. Ennek ellenére még ez utóbb megnevezett színhelyekről sem állíthatjuk, hogy ott „jött létre” a regény. Bejárta vele a fél világot, olyan bábák szorgoskodtak világrajövetele körül, mint Romain Rolland, Kun Béla, az eurázsiai baloldal legjava, a mű mégsem „jött létre”. Ostobaság lenne azt állítani, hogy éppen Sándor király diktatúrája vagy pedig Prigrevica Sveti Ivan légköre kellett a magzatkori fejlődéshez, a magzat kihordásához (az már valószínűbb, hogy éppen az 1953-as Újvidék kellett világrahozásához), inkább arra kellene rávilágítani, hogy ehhez miért nem bizonyult alkalmas médiumnak sem Budapest, sem Párizs, sem Moszkva. Sinkó maga beszél minderről az *Egy regény regényében*, így annak, aki olvasta, aligha kell magyarázni. Aki viszont az *Optimistákat* is olvasta, s akár csak felületesen is ismeri a második világháború utáni Európa politikai történéseit meg a szocializmus európai sorsát, többek között a jugoszláv–szovjet viszonyokat, annak megint csak fölösleges. Meg nem is erre a jegyzetre tartozik.

*A fenti cikk szerzője azzal a kéréssel fordult szerkesztőségünkhöz, hogy noha tudja, trásának a Létünk című folyóiratban lenne a helye, mégis a Hídban szeretné közölni, mert a Létünkben késéssel jelenne meg, s ezért az írás időszerütlenné válna. – A szerkesztő megjegyzése*



---

# POLITIKA

---

## JEGYZET ÉS KOMMENTÁR

*A Határhelyzet a Balkánon című vershez*

DÉSI ÁBEL

### BÉKEDAL A HÁBORÚBAN

A sötét angyal  
legbelül pusztít  
rombolja bennünk  
az élet gyökerét

bomlik a jövő  
és pusztul a múlt  
elvész az ember  
nyomtalanul

életünk álma  
sivatag magány  
a szerelem is  
sötét temető

sodró vihar  
a lángoló semmi  
a tüzes fűtet  
fekete vége

hová repül a  
maradék sikoly  
a vérző ember  
kinek is élhet

a kiáltás itt  
megfagyott idő  
fekete sikoly  
a csontokból

ki sikolt békét  
a fekete sorsban  
kórház és temető  
a maradék igen.

*Szabadka, 1991. szeptember*

### HATÁRHELYZET A BALKÁNON

*Karl Jaspers emlékére*

#### A FÉLELEM ÜZENETE

A tüzes galambok  
félelme süvít  
a sors hulláma  
hullákat sodor

rohanó kések  
sikolya üzeni  
félelmet csókol  
minden golyó

karóba húzott  
 ősök üzenik  
 lángokba zuhan  
 a béke reménye

őrület viszi a  
 fekete lobogót  
 legbelül vacog  
 az emberi lét

a sötét üzenet  
 félelmet éget  
 sikolyt vérzik  
 a gyermek-remény.

## A HALÁL

A halál földje  
 mindig az élet  
 de itt az élet  
 vándorló halál

jön a véres kés  
 zuhan a bomba  
 és az éhség is  
 kaszával arat

az orvos meghal  
 a beteg előtt  
 az iskolában  
 tanít a halál

a kenyér szaga  
 koporsót jelent  
 s az utcákon is  
 ott van a temető

romok és temetők  
 a lélek tájai  
 álmunk a halál  
 s erre kell ébredni.

## SZENVEDÉS

Kinek az arca  
 az örök fájdalom  
 ki festi vérével  
 az évek sikolyát

a történet előtt  
 szól az ítélet  
 rohanó árvíz  
 a véres idő

éhség és rabság  
 a belső pusztaság  
 a béke szigete  
 a kínok sóhaja

a szenvedés mindig  
 csak szenvedő ember  
 halál és betegség  
 kíséri útjait

és nincsen válasza  
 a kínok hangjának  
 a szenvedő ember  
 örök történelem.

## A HARC

Jajszó és ének  
 itt sorsot idéz  
 s a káromkodás  
 a halál névjegye

a véres kések  
 vitába szállnak  
 mindenki bűnös  
 háromszáz éve

papok és pópák  
 szidják a rabbít  
 és a hívás helyett  
 kést kap a hodzsza

hívják a tanút  
 úzik a bűnöst  
 a halál éveit  
 nem múlnak el

minden lépés  
 a sebek jajszava  
 megvert remények  
 útja a temető

itt minden szavunk  
 véres ütközet  
 balkáni háború  
 az élet neve.

itt az áldozatok  
 fekete csendje  
 betakar mindent  
 a temető idő

### BŰNÖSSÉG

Névtelen bűnösök  
 szédülő tanúk  
 álmos közönyben  
 kószál a halál

a végső bűnös  
 a kor szelleme  
 végtelen múltja  
 temeti életünk.

*Szabadka, 1991–1993.*

üldöz a bűnös  
 s nyugszik a bűn  
 a halál körül  
 szédül a körtánc

A vers címe és ajánlása (Karl Jaspers emlékére) egységesen utal nemcsak a vers eszmei és filozófiai inspirációjára, hanem a balkáni helyzet történelmi és filozófiai kérdéseire is.

Ezekon a tájakon az utóbbi években felszabadult az emberi lét és a történelem pokla. E pokol helyzetét a jaspersi filozófia négy határhelyzete határozza meg. De ez itt a maga végsőkéig vitt apokaliptikus formájában jelenik meg. A határhelyzet itt nemcsak az egyének, csoportok és térségek, hanem egész országrészek és földrajzi régiók történelmi helyzetét fejezi ki.

Ez a négy határhelyzet a halál, a szenvedés, a harc, a bűntudat helyzete. E határhelyzetek itt sokkal tragikusabb és apokaliptikusabb képet tárnak elénk, mint az a filozófiai koncepció és megfogalmazás, amely a két világháború közötti időben (1930 táján) tárt elénk.

Jaspers alapszövege a *Filozófia* című háromkötetes művének a második kötetében fogalmazódott meg. Ez a jugoszláv kiadásban a 386–417. oldalon található. A határhelyzet mibenlétét Jaspers így foglalja össze: „*A helyzet és határhelyzet.* A helyzet, hogy mindig abban a helyzetben vagyok, hogy nem tudok harc és szenvedés nélkül élni, hogy elkerülhetetlenül vállalnom kell bűnösségemet, és hogy meg kell halnom, ezt nevezik határhelyzetnek. Ezek lényegükben nem változnak, csak jelenségükben, megjelenésükben, a mi létünkhez viszonyítva. Ezeket nem lehet belátni a maguk létében, és mögöttük sem látunk semmi mást. Ezek jelentik a falat, amelybe ütközünk, ahol elbukunk. Mi ezeket nem tudjuk megváltoztatni, csak megvilágítani, habár nem tudjuk megmagyarázni. Ezek léteznek magával a létezéssel.” (Jugoszláv kiadás, 1989. 387. old.)

A második világháború és az utána következő évek háborúi azt bizonyítják, hogy minden borzalomnál és katasztrófánál van borzalmasabb helyzet és folyamat is. És ennél borzalmasabbat csak az jelentene, ha a világ összes atombombái egyszerre robbannának fel, és így teljesen megsemmisülne ez a földgolyó.

Mi most megélhetjük ezt a helyzetet, ahol a frontvonalak és veszélyzónák egymást átszövik és keresztezik. Itt mindenki harcol mindenki ellen. És e harcban a legtöbbet szenved a polgári lakosság, amely ki van téve a bombázások, pusztítások, népüldözések és a hullámzó frontvonalak minden borzalmának. Létrejött tehát az a helyzet, amelyet Fichte (a napóleoni háborúk idején 1806-ban) a „tökéletes bűnösség állapotának” nevezett.

Itt mindenki bűnös valamiért, és ezt a helyzetet csak néhány hosszú évtized szerencsésebb korszaka tudja megváltoztatni.

Ennek a helyzetnek és a pusztulásnak egy hasonló világméretű Heidegger fogalmazta meg az 1936 és 1946 között írott feljegyzései alapján.

„Mielőtt a maga kezdeti igazságában megtörténhet, a létet meg kell törni mint akaratot. A világot az összeomláshoz kell vinni, a földet a pusztulásba kell vinni, és az embert rá kell kényszeríteni a pusztá munkára. Csak ezután a pusztulás után egy hosszú időn keresztül történik meg a kezdet hirtelen pillanata. A pusztulásban befejeződik minden, vagyis a létező metafizika igazságának a teljességében.” (Heidegger: *Miŕljenje i pevanje. Nolit, Beograd, 1982. 9. old.*)

Vajon történelmi szükségszerűség-e, hogy a rosszul kezdett dolgok világtörténelmi katasztrófában érnek véget. És bennünket is nyugtalanítani fog *Ernst Bloch* drámai hangú kérdése: „Hogyan érhetnek véget a dolgok anélkül, hogy apokaliptikus végük legyen.” (Tübingeni bevezetés a filozófiába. Nolit, Beograd, 1966. 194. old.)

Vajon ki lehet-e ezt az apokaliptikus határhelyzetet bírni huzamosabb időn keresztül? E kérdés további folytatása visszavezet bennünket a görög filozófia kezdetéhez. *Anaximandrosz* filozófiai hagyatéka a számunkra csak egyetlen kijelentés. De ennek a két mondatnak olyan súlya van, mint sok nehéz könyvnek. Anaximandrosz ítélete: „A létezők szükségképpen abban (az elemben) pusztulnak el amelyből keletkeztek, mert számot adnak az idők során egymás ellen elkövetett jogtalanságaikról, és megbűnhődnek értük.” (Pais István: *A görög filozófia. Gondolat, Budapest, 1982. 67. old.*)

A mi tanulságunk csak az, hogy könnyebb a háborút elkezdeni, mint befejezni. És szinte lehetetlen jóvátenni az elszenvedett károkat és veszteségeket.

Mi csak azt sejtjük, és egyre biztosabban tudjuk is, hogy ennek a kornak egykor majd rettenetes irodalma lesz. Az írók, művészek és tudósok évtizedekre való feladatot kapnak. Mindenkinek a maga módján szembe kell néznie ezzel a borzalmas korról és ennek minden következményével. Nagyon sok az ártatlan áldozat, és nagyon sok a szemtanú és az eseményeket átélő és megszenvedett leendő író vagy tudós.

Romokban hever az eddigi életünk, és semmivé váltak egykori reményeink is. Hegel azt mondta, hogy a „világtörténelem ítékezés a világ felett”. Milyen történelem és milyen ítékezés ez?

Könyörüljön rajtunk ez az ítélező történelem.

*Szabadka, 1993 februárjában*

# LELTÁR A HÁLÁTLANSÁGRÓL

## MAJOR NÁNDOR

„Harminc éven át az itteni magyarok szabadabban éltek, mint bárhol másutt. Megvoltak az intézményeik, az iskoláik, az egyetemi karaik. Harminc éven át több joguk volt, mint honfitársaiknak odahaza. És most, amikor a szerb nemzet történelmének tragikus fordulópontjához érkezett, a magyarok ezt a harminc évet nem viszonozzák kellő szolidaritással”, jelentette ki Dobrica Ćosić, Kis-Jugoszlávia államfője 1993. február 13-án a budapesti *Népszabadságnak*.

Ćosićnak természetesen igaza van, ha arra gondol, hogy a második Jugoszláviában, az 1960-as évek derekától, amikor megbukott a rankovići rendőrállam, a kisebbségek – köztük a magyarok is – megszabadultak a „kollektív megbízhatatlanság” gyanújától-vétkétől, amelyet a fasizmusnak való korábbi, állítólagos elkötelezettségük képtelen vádja miatt majd húsz éven át elsenvedtek, s attól kezdve mind polgári, mind nemzetiségi jogaikban ütemesebben kezdtek felzárkózni a többségi nemzethez. Kár, hogy Ćosić az „előzményt” szóba se hozta, s azt se, hogy magát a fordulatot, a „harminc év” kezdetét jómaga már akkor, az 1960-as évek végén – Kosovóval példálózva – a szerbek jogfosztásaként fogta fel, s ezt nyilvánosan el is mondta.

A depresszionált „folklorstátusból” egy korszerűbb „kisebbségi struktúrába” emelkedés valóban a vajdasági magyarok esetében is csak azoknak a Ćosić által is – oly nagy eurófiával – említett, majd harminc éven át gyarapított-fejlesztett jogoknak és intézményeknek a meglétével volt realizálható, amelyeket aztán a Milošević-rezsimnek Kis-Jugoszláviában az utóbbi röpke három év leforgása alatt sikerült is megnyirbálnia, sőt elapasztania. Miközben a vajdasági magyarok a soraikban levő eltérésekkel összhangban a kisebbségi autonómia valamely válfaját remélték elnyerni, Milošević viszont épp ellenkezőleg, egyre-másra degradálta a meglévő jogokat és intézményeket is, a regresszió Ćosić *Népszabadság*-beli megnyilatkozásával kiteljesülni látszik: az államfő, a „szerb nemzet atyja” nyilvánosan tudatta a vajdasági magyarokkal újabb „kollektív bűnüket”, amelynek átkát az elkövetkező évtizedekben – mint a második világháború után is – viselni kényszerülnek: a szerb nemzet „történelmi fordulópontján” nem voltak „szolidárisak” a szerbekkel, holott „viszonzással” tartoztak volna nekik azért a bizonyos „harminc évért”. Nem a hálátlanság, a hűtlenség vádja-e ez? S van-e a hűtlenségnél egyáltalán súlyosabb vád? Vajon a miloševići jogfosztás és a ćosići „kollektív bűnnel vádolás” összjátéka kö-

vetkeztében nem züllik-e majd le a vajdasági magyarság státusa ismét a depresszionált „folklorstátus” szintjére?

A politikai megfigyelőnek nem nehéz felismerni: a ćosići–miloševići politika az utóbbi három év alatt megfosztotta a vajdasági magyarokat hazájuktól, Nagy-Jugoszláviától, s Ćosić most a szűkebb haza, Kis-Jugoszlávia részére követel „viszonzást” és „hálát” tőlük, holott ez a szűkebb haza az egyszer már kivívott, de Ćosić által is „túlzottnak” ítélt jogok szakadatlan csorbításával, leépítésével, megtagadásával „boldogítja” a vajdasági magyarokat. A háború során e szűkebb haza, noha a vajdasági magyarok – háborúellenességük tömeges kinyilvánítása ellenére – még a „hazafiúi kötelességek” teljesítése terén sem maradtak le a szerbiai szerbség mögött, mégis tömeges megfélemlítéssel, erőszakos mozgósítással, földönfutással és „hősi halottakkal” sújtotta őket.

De milyen politikai megoldás nevében vádolja Ćosić a vajdasági magyarokat a szerbséghez való hűtlenség „kollektív vétkeivel”, amit persze miként is lehetne másként „ledolgozni”, ha nem vezekléssel? A szerbség „történelmi fordulópontján” négy alternatíva kínálkozott. Elsőnek a centralizált föderáció feltámasztását említhetjük, amelyben mindig össze lehetett hozni egy olyan „demokratikus többséget”, melynek segítségével a szerb nemzeti érdek az egész országra kiterjesztve jelentősebb engedmény nélkül realizálható volt. Másodsorra a konföderációs elemekkel lazított, decentralizált föderáció megtartására gondolunk, amelyben – minthogy a köztársaságok vétőjogot nyertek – a szerb nemzeti érdek már csak más nemzetek érdekeitől fékezve-torzítva érvényesülhetett, a köztársasági illetékességek keretében pedig az egyetlen Szerbiát kivéve, ahol mentesült a korlátoktól, minden más köztársaságban „arányosult”, megalkuvásokkal tört csak utat magának, olykor pedig háttérbe is szorult. Harmadsorra a köztársaságok megegyezései szétválása kerülhetett szóba, méghozzá meglevő, fél évszázados határai között, amikor is a szerbség a nemzeti kisebbség státusába került volna minden Szerbián kívüli utóódlamban. Negyedszerre, ne feledkezzünk meg Nagy-Szerbia létrehozásának lehetőségéről, természetesen a szomszédos köztársaságok önkényesen „szerb földnek” nyilvánított területeinek Szerbiához csatolásával, vagy az ottani szerbség – s nem a lakosság! – plebiscituma alapján, vagy nyílt háborúval.

És melyik alternatíva volt a szerbség tényleges érdeke, melyik a többi délszláv népé? Melyik opció lehetett volna netalán optimális a különböző érdekek kereszttüzében? S ugyan mi volt egy-egy opciónak az ára? Mit szorgalmazott Ćosić, a „nemzet atyja”?

Politikai megfigyelők már régen rámutattak: az 1980-as évek derekától errefelé a szerbség egyre növekvő többsége, előbb Ćosić szellemi vezetésére, aztán Milošević hatalmára is támaszkodva, csak a centralizált föderációban és Nagy-Szerbiában vélte a szerb érdekeket méltányosan biztosítani. Minthogy a szerbség szétszórtan több köztársaságban él, a konföderáció elemeivel lazított föderációt a szerb nemzeti érdek és identitás feldarabolása és elvesztése eszközének tekintették. Hovatovább azt sem rejtették véka alá: ha a szerb nemzet corpusának egésze nem realizálhatja csorbítatlanul a szerb érdekeket, hanem csak maga Szerbia, akkor az „ilyen” Jugoszláviában a szerbség sohasem lehet egyenlő a többi délszláv néppel, amely túlnyomórészt saját köztársaságában él, s „egészenben” realizálhatja nemzeti érdekeit.

Ez a jugoszláv válság kulcsponja. Ezt az aszimmetriát a ćosići–miloševići többség képtelen volt a szerbség „történelmi sorsaként” elkönyvelni, s terhét viselni, lemondva arról, hogy más népeket emiatt áldozatra készítessen. Ćosić követői e „történelmi sorsnak” a laza föderáció nyújtotta megoldásait „megalázó státusnak” tekintették a szerbség számára, ezért e státus elfogadóit – az 1960-as évek derekától indult folyamat szerb „realizáló-

it” – áruelőknak tartották. Igaztalannak találták a többi délszláv nép reális megítélését, miszerint a centralizált föderáció a szerb dominancia eszköze; e népek tapasztalata szerint ugyanis a föderáció túlsúlya esetén saját köztársaságukban is csak a „kiterjesztett szerb érdek” árnyékában, depresszionálva érvényesíthették saját nemzeti érdeküket. Čosić és követői a szerb dominancia pusztá lehetőségét is tagadták; e „belátás” hiányát a többi délszláv nép „hűtlenségeként” fogták fel. Látták ugyan, hogy a többi délszláv nép számára – jól felfogott nemzeti érdekük miatt – csak a konföderáció elemeit magában foglaló Jugoszlávia jelent előnyt, s ha a Jugoszláviából való kiválás rizikóval jár is számukra, többet nyerne és kevesebbet veszítenek vele, mint a szerb dominanciaként korábban elszenvedett – s ezért részükről végképp elvetett – centralizált föderáció feltámasztásával. Ezt a körülményt Čosić emberei mégis „szeparatista árulásnak” tekintették. Nem akarták megérteni, hogy épp azért, mert a többi délszláv nép túlnyomórészt saját köztársaságában él, a szerbek pedig – hálátlan sorsuk miatt – Szerbia mellett még több más köztársaságban is, őket minden más délszláv népnél nagyobb érdek fűzi Nagy-Jugoszlávia fenntartásához, akár konföderáció formájában is. Hiszen a „minden szerb egy országban” elvét csak ebben az államalakulatban realizálhatták: még a Nagy-Szerbia határait sem lehet úgy meghúzni, hogy a Szerbián kívüli szerbség egyharmada e határon kívül ne rekedjen, méghozzá a szerbség számára méltánytalannak nyilvánított kisebbségi státusban.

És mégis: Milošević 1988 és 1991 között mindvégig egy „szilárdabb” föderáción inszisztált, elutasítva a konföderáció megannyi felkínált változatát. (S hogy ennek az elutasításnak nem volt reális alapja, az abból is látszik, hogy 1992-ben végül Szerbia és Montenegró ugyancsak laza föderációként hozta létre Kis-Jugoszláviát.) Amikor pedig Szlovénia és Horvátország 1991. június 25-én függetlenségét proklamálta, a szerbek számára az alternatívák már csak kétfőre csökkentek: vagy megegyezéssel szétválás, vagy Nagy-Szerbia létrehozása. A Szlovénia és Horvátország függetlenségének realizálására meghirdetett három hónapos moratórium még le sem járt – a moratóriumot a megegyezés nyelbe ütése végett hozták –, amikor is Dobrica Čosić, 1991. július 26-án, arra az esetre, ha Macedónia és Bosznia-Hercegovina is „elszakadna” Jugoszláviától, a szerbség jelentős többségének elhatározását fejezve ki, világos célt tűzött a nemzet elé: „... a szerb nemzet a szerb etnikai területeken létrehozza policentrikus államát, s ezzel bevégzi két évszázados harcát felszabadulásáért és egyesüléséért”.

A „nemzet atyja” ezzel lesöpört az asztalról minden más alternatívát. A jugoszláv válság így fordulópontozott ért. Ugyanis csak a vak nem látta: a szerbek „felszabadítása és egyesítése” háború nélkül nem mehet. Milošević követői azért ragadtak fegyvert Horvátországban, majd Bosznia-Hercegovinában, hogy megértessék a világgal: csak olyan státust találnak kielégítőnek a Szerbián kívüli szerbség számára, amelyben biztosítékot látnak arra, hogy a horvátországi és a bosznia-hercegovinai „szerb területek” azonnal vagy a jövőben Szerbiához csatlakozhatnak. Szó sincs róla, hogy a Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában elszenvedett sérelmeikkel arányos eszközöket vettek volna igénybe helyzetük rendezésére, még kevésbé arról, hogy minden eszközt kimerítettek volna, s már semmi más, csak a fegyver maradt volna hátra. Az sem zavarta őket, hogy a szerb többségű enklávákat – Kelet-Hercegovinát és Semberiját leszámítva – több száz kilométer választja el Kis-Jugoszláviától, s „felszabadításuk” csak a közbeeső, többségükben más délszláv népek lakta területek megszállása esetén lehetséges, ami felveti azt a kételetyt, mennyiben bizonyul ez a háború hódítóknak. Egyúttal ez a körülmény magyarázza, miért vált a közbeeső területek etnikai tisztogatása a háború céljává, miért lett maga a

háború civilek ellen vívott háború is. Korántsem meggyőző az, amit Čosić 1993 januárjában írt John Major angol miniszterelnöknek: hogy a szerbek háborúja kezdetben „lényegét tekintve védelmi jellegű” volt, s csak később lett „részben támadó, területgyarapító” is. Agresszióvá az tette a szerbek háborúját, hogy a helybeli felkelők akciói a jugoszláv hadsereg fegyveres beavatkozásának a függvényeként érvényesültek; ez a hadsereg Horvátország és Bosznia-Hercegovina függetlenségének nemzetközi elismerése után is még hónapokig ezeknek az országoknak a területén háborúzott, aztán meg nemcsak fegyverzetét, tisztikarának és légénységének jelentős részét, hanem stratégiaileg elfoglalt hadállásait is a helyi szerbekre hagyta. S vajon ez nem a szerb dominancia meglétét bizonyította volna még a konföderatív elemeket tartalmazó második Jugoszláviában is?

Akárhogy forgatjuk: az, hogy minden más opció háttérbe szorult, s ma Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában háború dúl, magának a háborúnak a válaszlása is meg elkezdése is félreérthetetlenül a čosići–miloševići szerb politika gyümölcse. 1991 nyarán, épp amikor a szerbek horvátországi háborúja megindult s állandósult, Čosić hitet tett Milošević politikája mellett is: „Általános nemzeti politikájának irányultságát stratégiaileg is meg taktikailag is reálisnak és helyesnek tartom.”

S mi lett ennek a politikának a „hozománya”? Százezerszámra legyilkolt emberek, több millió otthonát veszített földönfutó, éhhalállal küzdő százezrek az ostromzárba fogott városokban, tízezerszámra megerőszakolt asszonyok és lányok, a hegyekben ezerszám bolyongó, emberi mivoltukból kivetkőzött martalócok, százszámra rommá lőtt városok, megszámlálhatatlan kirabolt, felgyújtott vagy felrobbantott ház, megsemmisült gyárak és iparnegyedek, etnikailag megtisztított pusztaságok, önkényuralom és éjjeli leszámlások az elfoglalt területeken. Soroljuk-e tovább? Kis-Jugoszlávia kiűzetése a világműködéséből, elszigeteltségbe taszítása, gazdaságának teljes lezülése, elképzelhetetlen embertömegek munkanélkülisége és kényszerszabadságolása, az alvilág eluralkodása és az állam kriminalizálódása, parlamentarizmussal álcázott despotizmus s a már-már felremlő összeomlás is.

És a leltár korántsem teljes. Ennyibe került a szerbek Čosić által meghirdetett „felszabadulásáért és egyesüléséért folyó két évszázados harcának *bevégezése*”. És még korántsem biztos, hogy a „felszabadulás” tartós lesz, s az „egyesülés” valóban bekövetkezik. Így a kudarc teljes is lehet. A politikai megfigyelők egyetértenek abban, hogy a térség minden népe embertelenül megszenvedte ezt a háborút, s bár a muzulmánok golgotájához semmi sem fogható, magukat a szerbeket is végtelen szenvedés és pótolhatatlan veszteség érte.

Čosić most azt rója fel „kollektív bűnül” a vajdasági magyaroknak, hogy nem sorakoztak fel egy emberként, s nem adtak bele apait-anyait ennek a rájuk nézve katasztrofális politikának a támogatásába. Nem tudja persze, hogy a fentiek ellenére akadtak a magyarok között is elegendő, a szocialisták és Šešelji csetnik-radikálisai soraiban is, akik „elévülhetetlen érdemeket” szereztek ebben a nagyrészt civil lakosság ellen vívott, etnikai tisztogatást célzó; szörnyű háborúban is. Hovatovább kezdetben Milošević is, Čosić pedig – mindenekelőtt disszidens múltja miatt – szinte napjainkig bizalmat és támogatást kapott a vajdasági magyarok némely csoportjaitól. Čosićnak nincs igaza, amikor a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közösségét azzal vádolja a *Népszabadságban*, hogy a „Milošević-rezsimmel való szembenállását nemzeti ügyé fejlesztette”, meg hogy „ez nemzeti jellembe bújtatott ellenzékiesség”, s hogy ez a pozíció ezért „tragikus tévedés”. A politikai megfigyelők még emlékeznek rá, hogy működése kezdetén a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége is olyan emberként ünnepelte Miloševićet, aki 1988-ban szabad-



ságot hozott a vajdasági magyaroknak, s csak a nemzeti kisebbségek sorozatosan bekövetkezett jogfosztása ébresztette rá a szervezetet arra, ami egyébként kezdettől fogva jól látszott: Milošević nemcsak a despotizmust hozta vissza, hanem a kisebbségi politikája is destruktív jellegű.

A szerbek Čosić által meghirdetett „felszabadítása és egyesítése” azonban a jugoszláviai magyarság számára azzal kezdődött, hogy szerb fegyveresek összelőttek és kirabol-tak néhány szlavóniai, ősi magyar falut, amelyek még a törökdúlást is átvészelték. Aztán Baranyából elüldözték a megfélemlített magyarok nagy részét, az otthon maradottak azóta is a kiszolgáltatottak embertelen életét élik. Az elüldözöttek házaiba szerb menekültek ültek be – méghozzá állami segédlettel –, s nem tudni, mikor térhetnek haza azok, akik földönfutókká váltak. Végül Vajdaságból is tízezerszámra külföldre menekültek a megfélemlített magyarok. Az a legkevesebb, amit a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége tehetett: tudatta, hogy a vajdasági magyarok, bár lojálisak Szerbiához, nem kívánnak részt venni a délszláv népeknek ebben a méltatlan eszközökkel vívott „történelmi vitájában”. Ez volna talán a „hálátlanság” bizonyítéka?

A pártatlan megfigyelők szerint Čosić inkább tartozna magyarázattal a vajdasági magyaroknak arról, miként véli a magyarok szlavóniai és baranyai golgotáját a szerbek részéről helyrehozatni, ahelyett hogy a szerbek iránti hűtlenség „kollektív vétké!” oktalanul és gonoszul a vajdasági magyarok nyakába varrja. Csak sajnálni lehet, hogy mindazoknak a szerb fajvédőknek, akik a kisebbségeket, közöttük a magyarokat is, fáradhatatlanul üldözik, mint például a vajdasági Herkócán, Zalánkemémen, Nikincán, Ūrögön vagy Platicsevón, de máshol is, Čosić okot ad arra, hogy eztán könnyű szívvel, még kisebb lelkifurdalással „végezzék dolgukat”.

Ezek a települések ugyanabban az országban vannak, amelyben Dobrica Čosić az államfő.

# A TARTÓS ETNIKAI JELLEGET ÉS A VÁLTOZÓ NEMZETI KISEBBSÉGI TUDATOT MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK

MIRNICS KÁROLY

Ahhoz, hogy a fenti téma kutatásunk tárgya lehessen, mindenekelőtt arra van szükség, hogy néhány fogalmat pontosítsunk, egységesen használjunk.

## A NEMZETI KISEBBSÉG FOGALMA

Szociológiai gondolatrendszerünkben a nemzeti kisebbség olyan közösség, amely azon az összefüggő területen, ahol él, őshonos, vagy ahol már nagyon régóta megszakítás nélkül él. A nemzeti kisebbség nem jövevények és nem bevándorolt egyének összessége: nem hagyott el más területet. Olyan közösség, amely nem az anyanemzet államának, hanem egy másik nemzet államának a területén él. Ezt az állapotot a nemzeti kisebbség közösségi akarata nem befolyásolhatta a múltban, s nem befolyásolhatja a jelenben sem: kisebbségi állapota teljesen független tőle. (Ez a nemzetközi jogrendszerben is megfogalmazást nyert.)

A nemzeti kisebbségek általában elfogadják ezt az állapotot, ez azonban nem jelenti egyúttal azt is, hogy a kisebbségi sorshoz való általános viszonyulásban nem történik semmilyen változás. Bár az országhatár és különféle állami követelmények akadályként állnak az anyanemzet és kisebbsége között, a nemzeti kisebbség kisebbségi sorsa kezdetén ugyanúgy viselkedik, mint anyanemzete. A történelmi idő múlásával azonban ebben a viselkedésben változások állnak be, s hatására e viselkedési formák idővel már nem azonosak, hanem csak hasonlóak. Hasonlósági állapot következik be a tárgyi és szellemi kultúrában, az értékítéletben, a viselkedésformákban, a magatartásmintákban, a szimbólumok értelmezésében stb. Ez az állapot már tulajdonképpen maga a kisebbségi sors; sokáig megmarad, és állandósul. Ha azonban a történelmi idő újabb változásokat idéz elő, melyeknek következtében teljesen megszűnik az éltető kapcsolat az anyanemzet és a nemzeti kisebbség között, minden bizonnyal megszűnik a közöttük levő kezdeti teljes azonosság és a későbbi hasonlóság is – megszűnne a nemzeti kisebbség.

Általában állami kényszerrel vagy bizonyos meghatározott céllal beindított, de ettől függetlenül is ható számos más társadalmi folyamat következtében – ilyenek: az adaptációs, az integrációs, az asszimilációs és az akkulturációs tartalmúak – a nemzeti kisebbség jellege megváltozik. E hosszan tartó folyamat végén a nemzeti kisebbség alkalmazkodik

az állami intézményekhez, majd át is veheti az államalkotó nemzet teljes értékrend-szerét.

A fenti folyamat azonban korántsem törvényszerű. Ha ugyanis az átadó és a befogadó között elégtelen vagy nincs meg az egymásba illeszkedés mindig megújuló és kibontakozó lehetősége, ez az állapot nem fog bekövetkezni. Fellép egy másfajta állapot, amely számos tényezőtől függ; ez is a társadalmi konfliktusok tartalmát képezi, vagy belőlük következik. Így például ha a ma is tapasztalható, az anyanemzetet és nemzeti kisebbséget egymástól eltávolítani igyekvő jelenségek tartósakká válnának is a mai jugoszláv társadalomban, a nemzeti kisebbségek mégsem olvadnának be az államalkotó szerb nemzetbe, annak ellenére, hogy a történelmi időben mind jobban eltávolodnak anyanemzetüktől (hiszen az állami akarat mindig ebbe az irányba hat: tilt és taszít). Az államalkotó szerb nemzet a nemzetiségi kisebbségek iránt ma intézményesen kimutatja az elzárkózást, az együttműködési készség hiányát, a régi és új előítéletek tudatos élesztgetését, a kifejezett gyűlöletet és megvetést, az idegenfélelmet és a megkülönböztetés számtalan más formáját – s ez mind olyan tényező, amely megakadályozná vagy hátráltatná a kisebbség kultúrájának feladását és beolvadását. Téves lenne azonban ebből azt a következtetést levonni, hogy e jelenségek kisebbségi közösségmegőrző jellegűek. Azonkívül, hogy állami szinten szinte törvényszerűen elzárják a nemzeti kisebbséget az anyaországtól, a kisebbség felszámolását más formában is szorgalmazzák: a kisebbséget diaszpórába kényszerítik, ritkább esetben megengedik a magába zárkózást és archaizálódást, ami előkészíti a kihalást. Ha az államalkotó nemzet elzárkózik a nemzeti kisebbségtől, mindig elszigeteli őt anyanemzetétől is.

A nemzeti kisebbség fent kifejtett meghatározását szem előtt tartva elmondhatjuk, hogy az a nemzeti kisebbség, amelyet mi itt magyarnak tartunk, ma még valóban magyar nemzeti kisebbségnek tekinthető a következők miatt: 1. A népesség túlnyomó többségének nyelvi gondolkodása és nyelvi logikája magyar; bár a köznyelv, az igényes magyar beszéd és írás rohamosan romlik, és erősen érezhető a szerb nyelv és beszéd hatása, maga a nyelvi gondolkodás és logika továbbra is megmaradt magyarnak. 2. Számos viselkedés- és magatartásforma, szokás, értékítélet, hiedelem és előítélet, szimbólum világosan utal rá, hogy ez a népesség továbbra is elválik környezetétől. 3. Megvan a folyamatos és egészséges közösségi emlékezete. Az intelligencia egészében véve féltve őrzi a tárgyi és szellemi hagyományokat. Az egyszerű nép közösségi emlékezetében továbbra is megtalálható számos sajátos hagyomány sztereotípiája. 4. Ez a népesség továbbra is úgy tudja, hogy ez a magyar kisebbség a magyar népnek és a magyar nemzetnek a része; ragaszkodik az anyaországhoz és az anyanemzethez fűződő kapcsolataihoz, de tudja azt is, hogy nem a magyar állam területéhez tartozik.

## NEMZETI KISEBBSÉGI AZONOSSÁGTUDAT

Önazonosság-tudatként is szokták értelmezni. Arról a tudatról van szó, amelyet egy etnikai, egy nemzetiségi közösség vagy egyén alkot önmagáról. Ebben az önmagáról alkotott egyéni vagy közösségi tudatban világossá válik az egyén számára a kisebbségi sors vállalása; a viselkedést és cselekvést meghatározó kisebbségi lehetőségek összessége; a kisebbségi sors emlékezete; a kisebbségi életcéloknak egy meghatározott keretbe való rögzítése stb.

Ha a nemzeti kisebbség fogalmáról szóló fejezetben a felsorolt determinánsok mint teljesen objektív – tehát mennyiségileg és minőségileg lemérhető – jellegzetességek je-

lennek meg, úgy itt, az önazonosság-tudatban ezek a tulajdonságok, sajátosságok adottságok már csak mint szubjektív, egyeseknél nagyon kihangsúlyozott, másoknál viszont alig kitapintható jelenségekként szerepelnek. A nemzeti kisebbségi azonosságtudat mindig két irányban változik: 1. „Itt és most” vállalni a különbözőséget s annak minden vonatkozását másokkal szemben; ezzel együtt küzdeni a megmaradásért, és észrevenni a megmaradás lehetőségeit; a megmaradásban értéket látni a jövőre nézve is; a megmaradást intergenerációs értéként fogni fel; az értékek intergenerációs átmentésének a szüksége és folytonossága (például: magyarnak és magyar kisebbséginek lenni érdemes és a jövőben is érdemes lesz); 2. Mielőbb beolvadni (asszimilálódni) a többségi államalkotó nemzetbe, mert a kisebbség egyszer úgyszólván eltűnik; ha ez így van, akkor érdemes és értelmes egyéni cselekedet az eltűnés siettetése is (esetünkben: a magyar kisebbség egyszer úgyszólván be fog olvadni a szerb nemzetbe, ez elkerülhetetlen; ha ez így lesz, miért ne vállalnánk akár tudatosan is, miért ne siettetnénk ezt a folyamatot mi). Az asszimiláció lehetősége különösen vonzóan tűnik az intergenerációs folyamatban mint felkínált lehetőség a gyermekek számára.

Az optimista és pesszimista gondolkodásnak természetesen ontológiai és gnoszeológiai okai vannak minden embernél; az ember gondolkodhat így is, úgy is. Például: földgolyónk egyszer el fog tűnni, vele együtt egyszer majd eltűnik az emberiség is; egyszer megszakad az egyes ember életfonala – van-e értelme hát az emberiség létének, az egyén életének. De úgy is gondolkodhat: minek siettetni az eltűnést; van-e értelme ezen keseregni; van-e értelme ebből egy életre szóló magatartásmintát alkotni. . .

A többkultúrájúság és az asszimiláció hol szemben állnak egymással, hol egymás mellett jelentkeznek. A kisebbségi ember tudatából nem lehet kiűzni egyiket sem. Az azonosságtudatban állandó nehézséget okoz, hogy felmerülnek a kérdések: el fogunk-e tűnni a változó világban? Érdemes-e, lehet-e megmaradni úgy, hogy vállalom azonosságtudatomat, de annak a változásait is; vállalom a külső tényezők hatását, de ugyanakkor megmaradok lényemben azonosnak? Ezekre a kérdésekre egyes amerikai szociológusok úgy próbálnak feleletet adni, hogy a társadalom etnikai csoportjait uralkodó és alárendelt, többségi és kisebbségi csoportokra osztják, és azt vizsgálják, hogy melyik vesz részt az egymás közötti versengésben, és melyik kerül hatalmi pozícióba. Schermerhan a következőképpen osztályozza az etnikai csoportokat:

uralkodó csoportok			
	nagyságuk	hatalmuk	
A csoport	+	+	többségi csoport
B csoport	-	+	elit
alárendelt csoportok			
C csoport	+	-	nagyszámú egyed
D csoport	-	-	kisebbségi csoport

Forrás: B. R. A. Schermerhan: Introduction, Comparative Ethnic Relations. (A Framework for Theory and Research, New York, 1970.. 13. l.)

E szerint az osztályozás szerint a kisebbségi csoport mindig az alárendelt csoportok kategóriájába tartozik: 1. mert nincs meg a szükséges nagysága; 2. és nincs és nem is lehet elég hatalma az önmegmaradáshoz. Azok az amerikai szociológusok, akik így látják a ki-

sebbségek helyzetét, következtetéseiket általában a bevándorlók etnikai csoportjainak helyzetéből vezetik le, és rájuk vonatkoztatják. Véleményem szerint ebben a minősítő besorolásban nem szükségszerű, hogy a nemzeti kisebbségeknek is ilyen legyen a rangsoruk, és kis létszámuk ellenére is megvan az esélyük a tartós megmaradáshoz, mert jobban részt vehetnek a politikai hatalom gyakorlásában, mint például a bevándorlók vagy a vendégmunkások etnikai, leggyakrabban igen laza vagy nem is létező közössége. E véleményemet alátámasztják más amerikai szociológiai iskolák képviselői is, akik abból indulnak ki: nagyon fontos nem alárendelt és felürendelt viszonyokban szemlélni és kezelni még a bevándorlók és vendégmunkások csoportjainak helyzetét sem. Ezeknek az elméleti szociológiai iskoláknak a képviselői: B. Ralf Bilz (Akulturacija. Antropologija danas, Beograd), Tamatsu Sibutani és Kian M. Kwan (Ethnic Stratification, USA, 1965), B. Nathan Glazer (Ethnic Dilemmas, 1964–1982; Harvard University Press, USA, 1983), Fredrick Barth (Ethnic Groups and Boundaries, The Social Organisation of Culture Difference, Boston, 1969), Anthony D. Smith (The Ethnic Origins of Nations, USA, 1987), R. Kalna (Ethnicity and Society) és még sokan mások. Ezek az elméleti szociológusok kiemelik, hogy milyen nagy jelentőségű a kisebbségi csoportok minél további megtartása, fennmaradásuk elősegítése. Nézetük szerint e csoportok egyenrangú kezelése nélkül: 1. képtelen fejlődni és változni a modern megapolisztársadalom és kultúrája; 2. nincs állandó megújulás az értékkeremtődési folyamatokban.

Ezt tapasztaljuk mi is. Abban a kölcsönhatásban, amelyben a jugoszláviai magyarok és a velük együtt élő szerbek élnek, továbbra is érzékelhető különbségek vannak a nyelvükben, szokásaikban, néprajzi kincseikben, szóbeli és írásbeli hagyományaikban, vallásukban és hiedelemvilágukban stb. Ugyanakkor elsősorban a kisebbségeknél, de a velük való együttélés hatására a szerbeknél is a lelki sajátosságok és tulajdonságok egyre kevésbé jelennek meg a maguk eredetiségében, mert állandó változásban és kölcsönhatásban vannak, és igen gyakran helyet is cserélnek. A közös élet hatására az együtt élők egyre jobban kötődnek a másik szimbólumához. Az etnográfusok feladata, hogy felfedjék ezeknek a kölcsönhatásoknak a dinamikáját, az átfordéseket stb.

A nemzeti kisebbségek azonosság-tudata nagyon gazdag kommunikációs hálóból bontakozik ki. Ennek az elképzelt sémája a következő:

egyén – csoport – társadalom			
belső kommunikáció	szubjektív szint	objektív szint	= érzelmi-tudati
külső kommunikáció		önazonosítás	azonosítás mások által és felismerés, megkülönböztetés, sajátságos tartalmak
közös tartalom			

Ha az etnikai jelleg viszonylag tartós tulajdonságai és megnyilvánulásai mindenkor jók és felismerhetők a kisebbségi családban, a kisebbségi társasági életben és a kisebbségi közösség egész tevékenységében, a globális társadalomban a változó etnikai azonosság-tudat mennyiségileg lemérhetővé és minőségileg megállapíthatóvá legbiztosabban azokban az eltérésekben válik, amelyek az elődök, a most élők és az utódok életében keletkeztek. (Például: azonosság-tudatunkban, élményvilágunkban és érzelmeinkben mi nem vagyunk már teljesen azok és olyan magyarok, mint elődeink; már most érzékelhető,

hogy az utódaink is sokban különbözni fognak tőlünk.) Mindezek a változások a szerb–magyar etnikai kölcsönhatás, az egész jugoszláv társadalom külső és belső kommunikációjának következményeként jelentkeznek.

## A VÁLTOZÓ AZONOSSÁGTUDATOT BEFOLYÁSOLÓ ÉS MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK

Az azonosságtudat nem más, mint az etnikai vagy nemzeti kisebbségi csoport közösségi tudata, összetartó szellemi ereje, amely a közösségi élet formáiban jut kifejezésre. Közösségi tudat nem létezik az egyes ember tudata nélkül. A kisebbségi csoporthoz tartozó egyén esetében a nemzeti azonosságtudaton elsősorban az egyénnek azt a tudatosságát és akaratát értjük, amellyel kötődik, ragaszkodik a kisebbségi közösséghez, és vállalja a kisebbségi közösségben való életet; ragaszkodik a kisebbségi közösség múltjához, jelenéhez és jövőjéhez, érzi a tartós összetartozást.

A kisebbségi azonosságtudatot befolyásoló tényezők közül ebben a rövid tanulmányban csak a leglényegesebbeket említjük, és azokat is általánosságban.

### A) A POLITIKAI INTÉZMÉNYEK ÉS AZ AZONOSSÁGTUDAT

A politika nem más, mint egy csoport vagy közösség érdekképviseletének a tudatosan és szervezeten kimutatott akaratát és ennek szorgalmazása. Az államalkotó (befogadó vagy birtokló) nemzet állama hatalmával és irányításával napra készen és ugyanakkor messzemenően befolyásolja a kisebbségi azonosságtudatot. Az állam elsősorban a kisebbségi tudatnak a politikai vonatkozásait (a politikai tudatot) igyekszik befolyásolni; ha az azonosságtudatnak a politikától távolabb eső részét felügyelet nélkül hagyja, úgy a ráhatást átengedi a többségi nemzet más társadalmi és politikai szervezeteinek, amelyek nem kötődnek szorosan az állami kényszerhez. A kisebbségi politikai tudat az anyanemzettől örökölt (még az anyanemzettel való együttélésben kialakult, de továbbra is élő hagyományú és megtartott), valamint a befogadó (a birtokos) állam hatásától adódó komponensek és ezek erőviszonyainak az összessége. E kétpólusú komponensek egymást ki akarják szorítani vagy legalábbis semlegesíteni. A kisebbségi politikai tudat e két malomkö között őrlik. Ebből az őrlődésből tevődik össze a kisebbségi közélet, mindenekelött azért, mert a befogadó vagy birtokos állam leggyakrabban nem érzi a szükségét a kisebbség megmaradásának; az eltűnést igyekszik sürgetni, kikényszeríteni. Erre szolgál a birtokos állam kisebbségi jogalkotása; a kisebbség helyzetére vonatkozó és törekvéseit közvetlenül befolyásoló törvényeket és jogszabályokat alkotnak. Ezek eleve szárnyszegetté tehetik a politikai tudatot, és a politikai közéletben tartósan desperatív hatásúak lehetnek. Az állam türelmetlen, képtelen kivárni, hogy a kisebbségek más, „természetes”, de általában rendkívül időigényes tényezők hatására kultúrát cseréljenek, vagy esetleg be is olvadjanak az uralkodó nemzetbe. A mostani kisebbségi jogalkotás célja Jugoszláviában például az, hogy a kisebbségi politikai tudatban és közéletben minél több desperáló komponenszt ültessen el. A kisebbségi jogi státust teljesen rendezetlenül hagyta, a kisebbségi jogokat leépítette, és most kivár, várja az eredményt. Ha a társadalmi és politikai folyamatok az uralkodó etnikai csoport (vagy uralkodó nemzet), illetve az alárendelt etnikai csoport (nemzeti kisebbség) irányába tartanak (most éppen ez tapasztalható Jugoszláviában), akkor a kisebbségekben a „mindannyian mártírok vagyunk” politikai tudat ver gyökeret. Ezen a tudati állapoton még akkor sem könnyű változtatni, ha valóban az

egyenrangú nemzetek és nemzeti kisebbségek multikulturális társadalmát igyekeznek kialakítani, hisz az állami akaraton kívül még számos más tényező is hat a társadalomban, amely előnyt jelent a nagyobb etnikum számára a kisebbsel szemben. Ha viszont az állami akarat és erőszak is éppen e más társadalmi tényezőktől is származó hátrányok hatását igyekszik megsokszorozni, a közéleti tudatban kialakul a legyőzhetetlen akadályrendszer illúziója. A kisebbségi politikai tudatot a kétségbeesés kételyei törik kerékbe. Most ez tapasztalható. Ha egy államban nincs minden téren nemzeti-nemzetiségi egyenjogúság és multikulturális légkör, akkor a kisebbségben csak az anyaországgal megőrzött kapcsolatok ellensúlyozhatják és feszíthetik szét a kétségbeesés politikai tudatát; e kapcsolatok nyújthatnak politikai erőt és akaratot a kisebbségi sorsközösség kontinuitásának vállalásához.

Ha nincs politikai egyenjogúság és egyenrangúság a nemzet és a nemzeti kisebbség között, legyen a kisebbségnek bármilyen erős a kulturális hagyománya, ragaszkodik bármennyire is erkölcsi értékeihez – politikai tudata előbb-utóbb összeroppan. Az anyaország segítsége nélkül magára marad, és végül elerőtlenedik. A politikai tudat a kisebbségi közösség felbomlásának a félútján omlik össze. Ha viszont van politikai egyenrangúság és egyenjogúság, úgy a nemzeti kisebbséghez tartozók arányosan stratifikálódnak, illetve oszlanak meg a társadalom különböző politikai pártjai és érdekcsoportjai között. Mindezekelőtt az anyagi érdekképviselőt keresik. Az egyenjogúság és egyenrangúság hiányában viszont a nemzeti kisebbség egy általános, saját politikai szervezetbe homogenizálódik. Ez a szervezet igen különböző anyagi érdekeltségű, de azonos etnikai tudatú (például: megmaradni magyarnak) tagokat ölel fel. Ez védekezői mechanizmus. Végző fokon ugyanis anyagi szempontból is a legkifejezettebb és a legnagyobb diszkriminációt mindig a nemzetiség szerinti diszkrimináció képezi, mert a nemzetiség szerinti megkülönböztetés előbb-utóbb a társadalmi élet minden területén szinte törvényszerűen anyagi vetületű megkülönböztetéssé válik; csoport vagy osztálykülönbségeket szül a munkavállalásban, az ipari és kereskedelmi vállalkozásban, az érvényesülési lehetőségek kihasználhatóságában, a művelődésben stb.

## B) A HITVILÁG, HAGYOMÁNYÁPOLÁS ÉS VALLÁS INTÉZMÉNYEI ÉS AZ AZONOSSÁGTUDAT

A kisebbségi azonosságtudat minden bizonnyal egyik legerősebb tartópillére a kisebbségi család, a maga hagyományos kereteivel, ünnepeivel és szokásintézményeivel, valamint multikonfessionális társadalmunkban az egyházi szervezetek és intézmények a maguk szertartásaival, templomlátogatással, a hitközösség légkörével stb. A kisebbségi azonosságtudat sehol sem jut annyira kifejezésre a maga intim közvetlenségében és az egyéni érzelmekben, mint éppen ezekben az intézményekben.

Ha a kisebbségi politikai tudat a mobilis, akkor az értékítélet-rendszernek e szervezetei és intézményei az azonosságtudatnak a statikus, ugyanakkor a megtartó részét képezik. Minden elnemzetlenítő politika számára kemény dió, mert nem engedelmeskednek a közvetlen államakaratnak, nem befolyásolhatók és nem irányíthatók közvetlen állami erőszakkal.

Az egyházi intézmények formálisan teljes szabadságot élveznek, de az állam szeme mindig rajtuk van, akár egyetért, akár nem a valláspolitikával. Az egyházi intézmények befolyása a kisebbségre onnan ered, hogy az egyház saját törvényeivel és előírásaihoz igazodik, egyfajta önkormányzatba és öngazgatású közösségbe tömöríti a kisebbség hívó

tagjait. Az egyházközösség személyi és területi elven alapuló autonómiával rendelkezik. A vallás az erkölcsi értékek tartós megőrzője és megújítója. Ezt szolgálja az egyházi sajtó: újságok, folyóiratok és könyvek. Az egyház, a templom, az imaház a kisebbségek gyülekezőhelye, ahol nemcsak erkölcsi nevelésben részesülnek, hanem kisebbségi jellegű rendezvényeket is szerveznek.

A vallás dogmája és az egyház szervezettsége azonban csak nehezen (legalábbis nálunk) és nagyon lassan korszerűsödik, minek következtében az egyház elveszti hívóinek egy részét. Ez különösen a fiatalok körében érezhető; az idősebb nemzedék erősebben kötődik az egyházközösséghez. A kommunista rendszer és ideológia óriási pusztítást végzett az emberek vallási hitében és az egyházközösséghez való kötődésükben. Igaz, Nyugaton is gyengült a hagyományos jellegű vallástudat, de nem erőszakos állami beavatkozás következményeként, hanem egy természetes folyamat következtében: a tudományos változásokat és a fejlődést állandóan figyelembe vevő, teista vagy panteista – vallásos vagy ateista – tudatot eredményezett. Ennek következtében a nyugati ember vallástudata korszerűbb, mint a mi emberünké.

A kommunista rendszer az egyházat a társadalom peremére szorította, és a szerepkörét is teljesen marginalizálta. Ez továbbra is érezhető az egyházközösségek életében és tevékenységében. Az egyházközösségek munkájukban és hivatásukban még mindig nem veszik észre azokat a lehetőségeket, amelyeket a mai társadalmi viszonyok kínálnak, és azt a szerepet, amelyet be kellene tölteniük a kisebbség megmaradásában.

Nemcsak azoktól kell elvárni, hogy segédkezzenek az egyházközösségek életében, akik vallásosak (istenhívők). Az egyházközösségnek kérnie kellene mindenki segítségét.

## C) A MÉDIÁK ÉS AZ AZONOSSÁGTUDAT

A kisebbségi kérdés mindenekelőtt a demokrácia kérdése. Ha nem az állam szervezi és irányítja az összes társadalmi folyamatot, hanem a társadalom valamennyi érdekcsoportja (egy soknemzetiségű ország minden etnikai közössége) egy viszonylagos konszenzus alapján határozza meg az állam funkcióit – azt mondjuk, hogy abban a társadalomban demokratikus viszonyok uralkodhának.

A kisebbségi azonosságtudat megtartása elképzelhetetlen a mai modern társadalomban az anyanyelvű médiák nélkül. Tartalmukkal nemcsak irányítják, de állandóan gazdagítják és meg is újítják az azonosságtudatot. Szerepük az, hogy nap mint nap új kezdeményezést, lendületet adnak, és indulatot visznek be az azonosságtudatba.

A kisebbség médiái természetesen állandóan friss ismeretanyagot nyújtanak az azonosságtudat számára

- az egész országban lejátszódó folyamatokról és eseményekről,
- magában a kisebbségi közösségben zajló eseményekről,
- az anyaországban zajló eseményekről és társadalmi folyamatokról.

Attól függően, hogy mekkora a demokrácia a társadalomban, az állami érdekek igyekeznek megbontani vagy nyugton hagyni e tartalmak egyensúlyát. Azzal, hogy a kisebbség nyelvén működő médiákat igyekeznek teljes vagy részleges ellenőrzése alá helyezni, az állam a lehető legnagyobb mértékben befolyásolja a kisebbségi azonosságtudatot.

A kisebbségi azonosságtudatra nemcsak az anyanyelvű médiák hatnak. Hogy a kisebbséghez tartozók ügyintézése, ügyvitele, vállalkozása sikerrel járjon, szükségük van az állam nyelvén (vagy más nyelveken) elhangzó vagy megjelenő információkra. Nincs szükség erőszakra ahhoz, ami a dolgok természetes folyamatából következik, tehát nincs



szükség állami erőszakra sem, hogy kísérjék az egész társadalomról szóló információkat. A tájékozódás szükségessége egyéni és közösségi érdekekből ered, s ez az igény bele is itatódik azonosságtudatunkba. A kisebbségi ember általában büszke arra, hogy több nyelven tájékozódik, és el tud igazodni saját országa és a környező országok eseményeiben. Ha nincsenek médiák a kisebbségek anyanyelvén, a kisebbségi értelmiségi réteg el-sorvad. A kisebbségek fennmaradása ma közvetlenül függ az anyanyelvű médiák zavar-talan működtetésétől és fenntartásától.

## D) MŰVELTSÉGI SZINT ÉS AZONOSSÁGTUDAT

„Zárt” társadalmakban, mint amilyenek valamikor a falusi közösségek voltak, a pa-rasztnak etnikai azonosságtudata nincs veszélyben. Mihelyt a társadalom nyitottá válik (vagyis a modern ipari és városi társadalmakban), az, akinek az azonosságtudata meg-maradt a valamikor etnikai hagyományokba burkolózott paraszti, bér munkási vagy nap-számosi szinten, elsőként fogja elveszíteni. A felületes megállapításokkal és tapasztala-tokkal ellentétben a szociológiai kutatások éppen azt támasztják alá, hogy a paraszti és a bér munkás a legnehezebben őrzi meg azonosságtudatát az új társadalmi környezetben, mert számára a legnehezebben elérhető a szociális és a kulturális felemelkedés. Abban az igyekezetében, hogy mielőbb alkalmazkodjon a kor és környezete követelményeihez, lépést vált, és a legkisebb ellenállás irányában igyekszik megszabadulni etnikai jellege-zetességétől, mint valami kolonctól, ami akadályozza érvényesülésében. Ez azonban illúzió, ám az illúziók is irányítják az ember cselekedeteit. Így azonban nem lehet gyorsabban ér-vényesülni a társadalomban.

A fentiekből következően az azonosságtudat megtartásában elsőrendű feladat, hogy a kisebbségi közösség és egyén anyanyelvén sajátítsa el a legkorszerűbb ismereteket, elér-hető értékeket, szokásokat, viselkedés- és magatartásmintákat; hogy mindez bekerüljön a kisebbségi közösség valamennyi társadalmi rétegébe. Az alkotói gondolkodás, az intel-lektus kialakulása elválaszthatatlan a nyelvi gondolkodástól. A tiszta gondolat formája a tiszta nyelv. A nyelvi logikának hihetetlenül nagy számú transzfere van, ezért minden te-vékenységben a zsenialitás félútján áll.

Ha identitásra és érvényesülésre van kellő lehetőség, a kisebbséghez tartozó egyénnek nem kell félnie, hogy nem becsülik meg sajátosságaival együtt a „nagy társadalomban”. Ez esetben bátran fogja vállalni etnikai azonosságtudatának ápolását, és ajánlani fogja utódainak is.

Az igazán demokratikus társadalomban nem okoz gondot, hogy a kisebbségek tanul-ják a maguk nemzeti történelmét, irodalmát, ápolják hagyományait és szokásait. A kisebbségi egyén és közösség sose fordul annyira a múltba, hogy érvényesülési lehetősé-ge csökkenjen. Ezért tűnnek értelmetlennek az állami tiltások és korlátozások.

## E) AZONOSSÁGTUDAT A SZÓRVÁNYOKBAN ÉS A TÖBBSÉGET KÉPEZŐ KISEBBSÉGI KÖRNYEZETBEN

A szórványokban élő kisebbség tagjai csak ritkán és alkalm szerűen találkoznak egy-mással, s alig tartanak fenn kapcsolatot az anyaországgal. Élettapasztalatuk, gondolatvi-láguk nagy többségi nyomásnak van kitéve, és súlya alatt előbb-utóbb össze is fognak roppanni. A szórványokba nem jutnak el sem a kisebbségi közösség, sem az anyaország hírei és eseményei; nem jutnak el az újságok, folyóiratok és könyvek; nincsenek kisebb-

ségi rendezvényeik, hiányzik a közösségi és társasági élet. Kisebbségi azonosságtudatuk állandó válságban van.

A többséget képező kisebbségi környezetben mindez másként van; az önszerveződésnek számtalan élő formája létezik. Ez a közösség éltető és szerteágazó kapcsolatot tart fenn mindenekelőtt anyaországával, anyanemzetével.

## F) A LAKHELY ÉS A MUNKAHELY TARTÓS ELKÜLÖNÜLÉSÉNEK HATÁSA AZ AZONOSSÁGTUDATRA

Ha a kisebbség egyre kevesebb tagja kap munkát a lakhelyén, ha a munkát a lakhelytől egyre távolabb kell keresnie, nyilvánvaló, hogy a legelnevezetlenebb politikáról beszélhetünk. Ilyen esetben a családnak többé már nincs meg az összes funkciója, számos szerepkörét elveszíti, végül szétesik. Maga a szétesés jelensége az egyén és a család legfőbb gondjává válik, és a családtagok mindent megtesznek, hogy újra egyesítsék a családot; nem sok sikerrel.

Tulajdonképpen arról van szó, hogy ilyenkor a kisebbségnek egy mindig növekvő része az egzisztenciális szegénység állapotába kerül, és a társadalom peremére taszítódik. Az üldözött azonosságtudat számára itt már nincs menekvés: összeroppan.

Ezek az azonosságtudatot befolyásoló faktorokon kívül vannak még más, ugyanilyen hatású tényezők. Itt elsősorban a demográfiai (korösszetételi és nemi) tényezőkre gondolok.

Nincs egyetlen olyan tényező, amelyet nem hathat át egy elnevezetlenebb politikai tartalom, ám ugyanakkor nincs egyetlen olyan, az azonosságtudatra károsan ható tényező, amelynek romboló hatását ne tudná a segítőkész politika befolyásolni és meggyengíteni.

## AZ AZONOSSÁGTUDAT ELVESZTÉSÉNEK ÉS MEGTAGADÁSÁNAK SZAKASZAI

A. Peterson Royce *Ethnic Identity: Strategies od Diversity* (Bloomington, 1982, Introduction 1.) című művében ragyogóan elemzi a bevándorlók akkulturációs, transzkulturációs és asszimilációs folyamatait. A szerző az etnikumiség tényezőit egy egyenlő oldalú háromszög csúcaiba helyezi, és így mutat rá a köztük lévő kölcsönhatásra, illetve az elmentés irányú áramlatokra. Ezek szerint a kivándorlók esetében állandó kölcsönhatás van az anyaországi, a befogadó országi és a kisebbségi közösségi tényezők között. A tartós kölcsönhatás folyamatában a tényezők közötti kezdeti viszony megváltozik, megváltozik a tényezők közötti egyensúlyhelyzet. Ennek következtében a tényezők helyzet cserélnek. A szerző az akkulturációs-asszimilációs folyamatot három szakaszra bontja: az első szakaszban megtörténik az anyaországból áthozott etnikai tulajdonságok translációja és a befogadó ország adottságainak az elfogadása. A második szakaszban a behozott etnikai sajátosságok és a befogadó ország néhány szokása egymáshoz illeszkednek és áthatják egymást; szegmentálódnak. A harmadik szakaszban többszörösen ismétlődő átalakulás megy végbe a magukkal hozott etnikai tulajdonságok és a befogadó országból elfogadott adottságok között.

Látjuk, hogy az akkulturáció, illetve az asszimiláció nagyvonalakban háromgenerációs folyamatot képez. Ennek a kezdetén a bevándorlók etnikai eredetük és múltjuk biztonságából tekintenek ki az idegen és új környezetbe. Amikor teljesen az új környezet részé-

vé váltak, megmaradt azonosságtudatuk egy részével visszatekintenek etnikai múltjukra. A bevándorlók népi jellegzetes sajátságainak a mutatói eltűnnek, szelektálódnak és átalakulnak; a mindennaposból ünnepivé és alkalmivá válnak. A szimbólum megszűnik szimbólum lenni.

A bevándorlók asszimilációja igen egyenletes folyamat. A nyugati demokráciákban és ipari társadalmakban nagyjából fájdalommentesen bonyolódik le.

A nemzeti kisebbségek asszimilációja, még ha hasonlít is hozzá, nem azonosítható a bevándorlókéval. A kisebbségek asszimilációja nem kiszámítható és nem egyenletes folyamat; tele van interruptív jelenséggel, váratlan fordulatokkal, hol lelassul, sőt meg is szűnik, máskor viszont felgyorsul. A nemzeti kisebbségeknek elméletileg sokkal jobban és szervezettebben kellene ragaszkodniuk etnikai sajátosságaikhoz, szimbólumaikhoz, szokásaikhoz – vagyis nemzeti azonosságtudatukhoz, mint a bevándorlóknak, mert kezdettől fogva úgy tartják, hogy az etnikai sajátosságaikat és azonosságtudatukat meg kell őrizni. A kisebbségek kezdettől fogva tudják, hogy kivel élnek együtt, egy területen. Életükben nincs ismeretlen tényező és meglepetés. Ezzel szemben a bevándorlók tudatosan vagy szándékuktól függetlenül is „mindennap” egy kicsit belesegítenek önmaguk asszimilációjába. Mégis, náluk sokkal tovább tart az etnikai eredet emlékezete, a szimbólumokhoz való ragaszkodás, mint bizonyos időszakokban a nemzeti kisebbségeknél. A kisebbségek ellenállnak a transzkulturációnak és ennek ellenére bizonyos időszakokban az asszimiláció mégis felgyorsul.

Mire lehet ebből következtetni?

A kisebbségek anyanemzetének és a befogadó nemzet államának a gazdasági és kulturális fejlődőképessége, nemzetközi helyzete, szellemi értékeinek gazdagsága és megbecsülése a nagyvilágban, alkotóképessége vagy csak az imitációra való korlátozódása – mind olyan tényező, amely állandóan változik, hol az egyik nemzet javára vagy kárára, hol a másikéra. Ez a legnagyobb mértékben szeszélyessé teszi a kisebbségek asszimilációjának az intenzitását; egészen biztos, hogy meg is változtathatja az irányát.

A bevándorlók nem képezik semmilyen politikai harc részét; asszimilációjuk magától értetődő és olyan természetes folyamat, amely a gazdasági és a kereskedelmi érvényesülésben teljeseedik ki. A kisebbségek a nemzetközi politikai harc részét képezik. Ha ebben maguk is részt vesznek, fennmaradásuk biztosítottabb.

---

# KRITIKAI SZEMLE

---

## K Ö N Y V E K

### ÚJ NYELVTANI KATEGÓRIA: A HALMAZNEVEK

Ágoston Mihály: *A magyar halmaznevek*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1993

Ágoston Mihálynak imponáns terjedelmű, gazdag problematikájú, alaposan végiggondolt, világos szerkezetű értekezése több mint húsz évnyi kutatómunkájának kiértelt eredményeit tárja elénk.

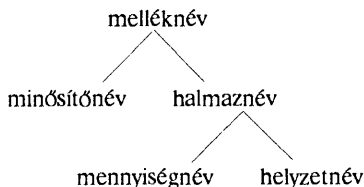
A szerző eredetileg a magyar számnevekkel kezdett el foglalkozni, amelyeknek szófaji kategóriája régtől fogva vitás volt, s már nagyon esedékesnek látszott e kategóriának kritikai elemzése. A szerző éles logikájú vizsgálódása azonban csakhamar rávilágított arra, hogy a régebbi számnév-kategória nagyon heterogén elemeket, többnyire úgynevezett számszavakat (számmal kapcsolatos, bármely szófaji értékkel bíró szavakat és szerkezeteket) foglalt össze, s a velük szemben való állásfoglalás szükségessé teszi olyan elvi kérdésekkel való kapcsolatba hozásukat, mint a szó és a szófaj fogalma, a beszéd és az írás, a nyelv és a nyelvtan viszonya stb. Kiderült, hogy egy látszólag szűk témának a kutatása megbolygatta igen fontos kategóriáknak: a szófaji rendszernek, a magyar esetrendszernek, a morfematikának a kérdéskörét, ideértve a magyar függősök problematikáját is, amelyek területén már eddig is Ágoston Mihály ért el alapvető eredményeket.

Külön ki kell emelnünk a szerzőnek a szófajokkal kapcsolatos rendkívül világos elméleti állásfoglalását, ti. a következőt: „Elvben nem beszélhetünk egy-egy szó (még kevésbé egy-egy hangsor) szófajáról, mivel elvben bármely szónak (főleg közszónak) több jelentése is lehet, s elvben ezek a szójelentések más-más szófaj jegyeit viselhetik. Tehát csak a szójelentés szófajáról beszélhetünk, és az egyes szavak poliszemiája alapján az egyes szavak szófaji értékeiről.”

Mielőtt bárki azt gondolná, hogy ez a felfogás a szófaj ismeretes kritériumai (jelentés, alaktani viselkedés, mondatbeli szerep) közül egyoldalúan a jelentést tenné dominálóvá (amit újabban sokak és joggal bírálnak), meg kell mondani, hogy Ágoston szerint a tárgyi jelentés a szójelentésnek csak egyik (nem nyelvtani) komponense; s a szójelentésnek szófajhoz kötődésében a grammatikai elemek dominálnak. Egyébként is, hogy egy többjelentésű szó az adott esetben milyen szófajként szerepel, azt többnyire nagyon nehéz megállapítani a mondat-, illetőleg szövegkörnyezet ismerete nélkül. Pl. a „*Kék ruhát* vett fel” mondatban a *kék* szó melléknév, hiszen minőségjelző. A „Ruhái közül a *kéket* vette

fel” mondatban a *kék* szó főnévi szerepű melléknév, hiszen a mondat így rekonstruálható: „Ruhái közül a *kék ruhát* vette fel.” „A kékek győztek” mondatban azonban a *kék* szó már nem melléknév, hanem főnév. (A felhozott példák az én alkotásaim.)

Nem véletlenül hoztam fel melléknévet illusztrációul: Ágoston Mihály megvilágításában ugyanis az ún. számnév (halmaznév) ugyanúgy akcidentális kategória, akár a melléknév, ezek ugyanis egy szubsztanciális kategóriához, főleg a főnévhez kapcsolódó járulékos kategóriákat jelölnek (ilyen az ige is, de ez más természetű szófaj). Ezért szerzőnk szerint az eddig számnévnek nevezett szófaji kategória többnyire a melléknévnek egyik alfaja. Minthogy az ún. tőszámnév és sorszámnév az ő elemzésében összefoglalóan (új műszóval) halmaznévnek minősül, elhelyezkedése a melléknév szófaján belül így alakul:



Ehhez a modellhez a következő megjegyzések fűzhetők. Minthogy a melléknév a fő kategória neve, el kellett nevezni azt az egyik alárendelt kategóriát, amelyet az eddig melléknévnek nevezett szavak alkotnak. Ez a *minősítőnév*. A számnév terminus pedig Ágoston szerint azért bizonyul tarthatatlannak, mert a közös tárgyi jelentés (számok jelölése) nem lehet alkalmas egy homogén szófaji osztály megnevezésére (eszerint külön szófajba tartozhatnának pl. a színnevek, íznevek stb.). A halmaznevek közül a mennyiségnevek nem feltétlen tartalmazznak számszót (pl. *csomó, rengeteg, tengernyi*). A helyzetnevek közé szintén nemcsak számszói elemek tartoznak (*első, utolsó, középső* stb.).

E koncepció kialakításával párhuzamosan Ágoston Mihály kétirányú előmunkálatot végzett. Egyrészt áttekintette az ide vonatkozó magyar szakirodalomból a fontosabb nyelvtanoknak (a legrégebbieket is ide értve) a magyar számnevekkel (ill. számszókkal) kapcsolatos megállapításait, továbbá néhány fontos idevágó tanulmányt. Másrészt igen gazdag anyagot gyűjtött, jól megválogatott szempontok szerint, egy roppant terjedelmes korpuszt tekintett át.

A szakirodalom megállapításait kritikusán összevetette saját nézeteivel, s így ez utóbbiak tovább csiszolódhattak. A korpusz szolgáltatta anyag pedig elsősorban a kategóriák árnyalásához, finomításához járult hozzá.

Mielőtt a szerző – immár a szakirodalom kritikai felülvizsgálatából fakadó ismeretek, eredmények birtokában – rátérne a melléknév s ezen belül a halmaznév fajainak ismertetésére, részletesebben kifejti a bevezetésben fölvetett alapkérdéseket.

Tüzetesen elemzi a beszéd és írás viszonyát a számnevek, számjegyek, számszók tükrében, ahol is különböző olvasatok lehetségesek, s ezekkel kapcsolatban nyelvhelyességi és helyesírási kérdéseket is érint. Mindezekkel egyetérthetünk. Sőt az írásképek az olvasatra gyakorolt hatása, ennek erősödése következtében ma már olyan olvasat is lehetséges, amit a szerző nemlétezőnek mond; rádióban, televízióban, előadásokon még a legműveltebb szakemberek szájából is gyakran, sőt szinte kizárólagosan hallani az 1988. évben efféle kimondását: *az ezerkilencszáznolccvannolc évben*. Sajnos.

Közelebbről megvilágítva a szerző az értekezésben használt terminológiát, röviden

összefoglalja a magyar függőszók problematikáját, alaposabban kifejti a már említett rekonstruálás (vö. *kéket – két ruhát*) fogalmát (s ezen belül a *két* és a *kettő* halmaznév használatát), a szó fogalmára, a poliszémiaira és a többszófajúságra, a szófaj kritériumaira, a szófaj és mondatrész viszonyára, az eset (esetrendszer) problematikájára, valamint bizonyos morfémákra (így az ún. zérus morfémaváltozatokra) vonatkozó nézeteit.

Mindezek után a disszertáció egy részletesebb szófaji rendszert vázol föl, ideértve a magyar esetrendszert is. Az eddig több vonatkozásban – néhol csak mozaikszerűen – érintett kérdések itt magasabb fokon, szintetizálva nyernek megfogalmazást. Talán fölöslegesen is hangsúlyozza Ágoston Mihály, hogy „logikus az, ha az esetrendszert a szintaxis helyett az alaktan tárgyalja”, hiszen ő morfológiai esetrendszert vizsgál, nem másfélét (pl. szemantikait), mégpedig éles logikával, finom disztinkciókkal. Esetet csak a főnévvel kapcsolatban ismer el, ami az ő szófaji felfogásának természetes következménye. Mindamellett e felfogás (szófaja a szójelentésnek van) alapján kimunkálja és bemutatja saját rokonszenves – vertikális és horizontális tagolású – szófaji rendszerét, amelyből külön újdonságértékkel emelkedik ki a névmások kategóriája. (Tanulságait jól kamatoztatja a szerző a halmaznevekről szóló nagy fejezetet követően, a halmaznévi névmásokat bemutató fejezetben.) Emellett (részben ez előtt) olyan fontos kérdések merülnek fel, mint a magyar főnév determináltsága, a magyar akcidencia sajátossága, a nem halmaznévi számszók szófaji besorolása. Így érkezünk el az értekezés által célba vett szófajhoz, pontosabban az ezt is magába foglaló fölérendelt kategóriához, a melléknévhez.

Az értekezés gerincét alkotó fejezet „A melléknév” cím alatt csak elnagyoltan foglalkozik a melléknévnek egyik – már említett – alárendelt osztályával, a minősítőnevekkel, így is igen értékes az itt feltárt sajátosságok bemutatása.

Mint már említettem, a melléknév másik alosztálya a halmaznév, s ennek két alfaja van: a mennyiségnév és a helyzetnév. A *mennyiségnév* műszóval és annak meghatározásával csak egyetérthetünk: „A mennyiségnév a jelölt szubsztancia tagolt vagy nem tagolt halmazának nagyságát jelöli, mégpedig önálló szóként vagy szószerkezet függőszói utótagjaként.” Az önálló, nem függőszói mennyiségneveknek három típusát mutatja ki, itt a *határozott (három ember)* és a *határozatlan (sok ember)* mennyiségnevek mellett (helyesebben szólva: között) leleményesen fölveszi, elkülöníti a *megközelítő* mennyiségneveket is (*négy-öt ember*). Mindezeket – igen finom analízáló készséggel – tizenöt kategóriára osztja. A függő mennyiségnevek csak határozottak és határozatlanok lehetnek, megközelítők nem, és további 9 kategóriába sorolhatók.

A helyzetnév alfajainak finom analízisével teljesen egyetértek, ti. azzal, hogy a helyzetnevek lehetnek fölsorolók és szembeállítók; a fölsorolókon belül határozottak (a *második nap*), megközelítők (*negyedik-ötödik év*) és határozatlanok (*sokadik cigaretta*), a szembeállítókon belül határozottak (*az egyik fülén bemegy, a másikon kijön*) és határozatlanok (a *közbeeső* akadály). A helyzetnevek további osztályozása 19 kategóriát eredményez. Itt is megnyilvánul hát a szerzőnek dicséretes hajlama a minuciózus elemzésre, akár előzőleg a mennyiségnevekkel kapcsolatban, illetőleg utóbb, az értekezés végén a számszavas szerkezetek (pl. *12,9 százalék*, olvasata: *tizenkét egész kilenc tized százalék*) elemzésében.

A számszavas szerkezeteknek kereken húsz típusát különíti el a szerző (bár szerinte ez csak egy töredéke annak, amit összegyűjtött). A velük foglalkozó fejezetről a következőket írja: „A fejezet témájának és céljának az ad jelentőséget, hogy némi betekintést nyújt a halmaznevekkel és a számszavakkal alakult szerkezetípusok sajátosan nagy változatoságára, elterjedtségére és mindennapiságára, valamint arra, hogy a szerkezetek elemei –

elsősorban a függőszói szerkezettagok – hogyan s milyen mértékben kapcsolódnak az önálló halmaznevekhez, más számszavakhoz és egymáshoz is, sőt hogy a szerkezetítípusok is hogyan szövődnek bele másik szerkezetbe, hosszú, a szintagmánál rendszerint jóval zártabb láncolatba.” Mondani se kell, hogy ez a fejezet is számos helyesírási és nyelvhelyességi kérdést vet fel, akárcsak előzőleg a Beszéd és írás című fejezet, szépen illusztrálva a disszertáció elméleti kérdéseinek összekapcsolását a mindennapi gyakorlattal.

A mennyiségnevek, a halmaznevek és a számszavas szerkezetek aprólékos osztályozása némelyek szemében azt a látszatot keltheti, hogy a szerző hajlamos a szórszálhasogatásra, a konok merevségre, a túlzó precízkedésre. Szó sincs erről. Ágoston Mihály nagyon helyesen és igen rokonszenvesen a nyelv mai állapotát úgy fogja fel, mint korábbi változások eredményét és az újabb változások alapját. Világos számára, hogy a nyelvi szinkronia tipikus kategóriái mellett akadnak nem tipikusak, a teljesek mellett töredékesek, a biztos határúak mellett átmenetiek stb. Ennek a nézetének az értekezés több helyén világos tanújelét adja; átmenetekről, határesetekről szól pl. a minősítő és a halmaznevek: a mekkoraság és a mennyiség, a minőség és a helyzet tekintetében; a homonímia és a poliszémia viszonylatában; tekintettel van a szófajváltásra stb. Impozáns nagyságú korpuszát, amelyet főleg az értekezés gerincét adó részben, a melléknevek, a halmaznevek, majd a számszavas szerkezetek kategorizálásában használ fel, szintén nem kezeli mereven, adatai között szétválasztja a tipikusakat és az esetlegeseket, kiegészíti őket saját kompetenciájából, és más forrásokra, nyelvtanokra, de főleg szótárakra támaszkodva, potenciális formákat is felvet.

Figyelemre méltó része a dolgozatnak az Alakjegyek című fejezet is, itt már előzőleg érintett részleteket foglal össze, esetleg fejt ki bővebben, mégpedig az *-ik* toldalékkal, a számszók töveivel, az egyeztetéssel és a számszavas összetételekkel kapcsolatban.

Az értekezés fogalmazása végig világosan érthető, élvezetes és gördülékeny. Talán csak egy kis részlet okoz majd nehézséget az olvasónak, mégpedig a törtszámnévvel kapcsolatos; ezt magam is csak több nekifutásra értettem meg. Persze a fogalmazás bonyolultsága magának a nyelvi kategóriának komplikált voltából származik. „A törtszámnév meghatározása – írja a szerző – nem véletlenül körülményes, hiszen az akcidenciajelölés módjában is, alaktani jellegében is sajátos kategória.” A dolgozat áttekinthetőségét számos képlet és összefoglaló táblázat segíti. A csak látszólag sok ismétlés is a megértést szolgálja, didaktikus jellegű, ugyanis bennük az ismétlődő problémák más-más oldalról, más-más összefüggésben, illetőleg összefoglalóan kapnak megvilágítást (l. pl. az imént említett Alakjegyek c. fejezetet). Markánsan domborítják ki a magyar nyelv idevágó sajátosságait a más nyelvekkel való, kontrasztív egybevetések, elsősorban természetesen a szerbhorvát, de egyéb nyelvekkel, pl. az arabbal is.

## BÁCSKERTESI ARCHAIKUS NÉPI IMÁDSÁGOK ÉS RÁOLVASÁSOK

Silling István: *Boldogasszony ablakában*. Népi imádságok és ráolvasások Kupuszináról. Agapé–Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1992

Silling István Bácskertes balladáinak és balladás dalainak közreadása után szülőfaluja népi imáit és ráolvasásait gyűjtötte össze és jelentette meg újabb kötetében. Rendhagyó gyűjtemény a *Boldogasszony ablakában*, hiszen a mi vidékünkön, ha elvétve történt is népi imák gyűjtése, egy közösség teljes anyagát még nem dolgozták fel.

Az utóbbi két évtizedben a néprajzkutatók figyelme egy új, addig ismeretlen szellemi világ felé fordult: az archaikus népi imákat fedezik fel a népköltészet számára. Kálmány Lajos, Bálint Sándor, Kallós Zoltán, Diószegi Vilmos, Dömötör Tekla, Pócs Éva, Polner Zoltán már korábban felfigyeltek e szövegek szépségére, az alapos úttörő munkát azonban Erdélyi Zsuzsanna 1976-ban megjelent kötete, a *Hegyet hágék, lőtől lépék* jelentette. A szövegek szépsége, kifejező ereje ragadta magával Silling Istvánt is, hogy hagyományörző falujában 1980-ban megkezdje a népi imák, ráolvasók gyűjtését. Kötetében ötvenhét imát és tizennyolc ráolvasó szöveget közöl. Adatközlői ötven–nyolcvan éves emberek, akik szüleiktől, nagyszüleiktől tanulták az imákat. Ezek, az egyház szakrális szövegei közé nem sorolt imák és könyörgések rávilágítanak a feudalizmus korában élt és kiszolgáltatott parasztság életére, az egyén és a közösség menekülésére az egyetlen lehetséges menedékhez, ami a természet és társadalom felett áll, és ami még segíthet nyomorúságukon. A népi ima egyéni vagy kollektív segélykérés, könyörgés, védekezés a gonosztól és a veszedelemtől. Pl. „Édes Jézusom, segíts meg /Víztlől, hirtelen haláltól, / Gonosz ember szándékától, / Gonosz kisértettektől, / És égi háborútól! . . .” (*Isten feltettünk*)

A gyűjtemény imái között van tizennyolc ún. Esti ima (*Én lefekszek én ágyamba. . .*), a 8–10 soros alaptípusnak a variánsai, céljuk a gonosztól való védekezés és különböző bajok elhárítása. Az imák nagyobb része este-reggel mondható, ugyanis az Esti imához kapcsolódik a Reggeli ima (*Szól a kakas, szól*), s így kisebb imafüzért alkotnak, ahol azonban a szerkezet részei jól felismerhetők. A szerkezet itt hármas tagolású: a lírai bevezető képet a Golgota-halál követi, a szenvedéstörténet valamelyik jelenetét állítva a középpontba párbeszédes formában. Találkozunk Mária anyai fájdalmával, a keresztre feszített Jézus szenvedéseivel és a feltámadás lehetőségével.

Szép számban fordul elő a Reggeli ima egymagában is pl. *Dárdával dárdázzák, Kőszlophoz kötözték* stb. Ezeknek az imáknak függetlenül attól, hogy mikor imádkozták őket, központi témájuk Krisztus szenvedése, Mária fájdalom és a szent vér üdvözítő erejében való hit. Ez utóbbi témának egyik szép változata a *Jézusnak három csépp arany vére*: „Jézusnak rózsapiros szent vére / Hulljon le a meghalt hívek lelkére, / Mossa meg iket hóféherre.”

A bácskertesi imákat olvasva akarva-akaratlanul az *Ómagyar Mária-siralom* szövege jut eszünkbe. Egyes motívumok, ismétlődő epikus szerkezetek kétségtelenül középkori archaikus imánkat idézik még verstani szempontból is, hiszen ezekben az imákban is oly gyakori a betűrim: „Názáretbeli Jézus / Térdig vérben, kényékgig kényekben”. . . szenved, mert a zsidók „Dárdával dárdázták, / Koronával koronázták, / Vasszögekkel meg-szögezték. . .”

Az imák befejező része szinte kivétel nélkül az üdvözülés lehetőségét kínálja, azaz megfogalmazza az imavégzés célját: „Aki ezt az imáccságot este lefektiben, / Rége féke-



tében emondja, / Hét halálos bíne meg lesz bocsájtva.” Vagy: „Aki ezt a kis imáccságot elmondja, / Velem leszen a paradicsomba, / Paradicsom fényébe, / Örök dicsőségébe. Ammën.”

A gyűjtemény imái között az *Ág szülte virágát* címűben, mely a *Szól a kakas, szól reggeli imatípushoz* tartozik, egy romlott szövegű születésmotívum szürreális víziójával találkozzunk: „Ág szülte virágát, / Virág szülte Szent Annát, / Szent Anna szülte szent fiát, / Fijam, fijam, kis Jézusom. . .” Ennek a motívumnak egyik teljes változata így hangzik: „Anafa szülte ágát, / Ága szülte bimbóját, / Bimbója szülte virágját, / Virágja szülte Szent Annát, / Szent Anna szülte Máriát, / Mária szülte szent Fiát, / A világ megváltóját.”

A kötetben tizennyolc ráolvasás is van, melyek szavakkal történő varázslások, hiszen a ráolvasást végző személy a szöveg elmondásával kíván hatni valakire vagy valamire. A magyar ráolvasók funkcióját vizsgálva a kutatók szerint elsődleges célja a gyógyítás, kisebb mértékben a megelőzés, elhárítás vagy rontás. A közzétett szövegek is ezt igazolják, olvashatunk ráolvasást szemverés ellen, szemfájásról, nyavalyák ellen, hideglelés és gyermekszárazság ellen stb. A közhiedelem szerint a ráolvasásoknak egy bizonyos csoportja (gyógyító ráolvasások) titkos, csak kiválasztott személyek ismerhetik a szövegét. Használatukat a körülmények határozzák meg, nem kapcsolódnak dátumhoz, ismétlődő alkalmakhoz. A ráolvasások után legtöbbször ajánlatos volt még elmondani a miatyánkot, az üdvözlégyet vagy a hiszekegyet, hogy a hatás biztos legyen. A bácskerteszi ráolvasások nagyobb részét imanyomatványokról másolták.

Silling István gyűjteménye egy hagyományörző közösség hiedelemvilágát segít megérteni az archaikus népi imádságokon és ráolvasásokon keresztül. Az imák-ráolvasások történeti értéke és költészeti szépsége egyaránt igazolja megjelenésük fontosságát.

SÁRVÁRI V. Zsuzsa

## A KÉSEI VERS

Rába György: *Kézrátétel*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1992

Az irodalomtudós, akinek Szabó Lőrincről, Kassákról, Füst Milánról írott tanulmányai, de különösképpen a nagyszabású Babits-monográfia a *türelmes* versolvasás és -értelmezés példamutató reprezentánsai, verseiben hajthatatlanul ragaszkodik a költői beszéd hagyományaihoz. Nem „folytatja” a hagyományt, ahogyan sokan a hagyományban a folytathatóságot vélik meglátni, és nem is újítja meg, ahogyan még többen a hagyományt megújíthatóságában fogadják el. Rába György költő tudatosan és alkatának is megfelelően ágyazódott be a tradíció világába. Más szóval, nem vitatkozik, nem száll szembe, nem áll ellen, viszont annál meggyőzőbben bizonyít. Bizonyít a múlt költészetének, az elődök költői világának igaza, ám nem „igazsága” mellett. Mert van valami, ami nem az „igazságkeresők” találékonyaságán múlik a vers megértésében, van valami rejtélyes, ami az idő végtelensége folytán mindent egyidejűnek mutat. És mindenkor egyidejű. Erről az „igazról” szólnak az irodalomtudós nagy anyagismerettel, tudós alapossággal, végiggondoltan és módszeresen megírt dolgozatai, s erről a versek is. Így bizonyítja Rába György, két irányból, a megértés és az alkotás felől, hogy a hagyományba beágyazott vers nem folytatása és nem megújítása a hagyománynak, hanem egyidejű vele. „Mindig az a

föld ahol állok” – ezzel a sorral zárja az Anti-Kolumbusz című versét. Nem érvényes már a „mezsgyék csábítása”, és „a máglya rajongása hallgat”, meg ami „lehető”, az áll a „magházban megérni készen”. . . Ez a mindennel egyidejű lét a líra leggazdagabb forrásvidéke. Ezt érni tetten a nagy elődök verseiben, ezt frni bele versekbe, verssorokba, ezt a szorongató feszültséget, erős fájdalmat és szigorú indulatot. Innen, erről a pontról látható be Rába György új verseinek világa. Különös, hogy éppen a *fal* a képe – metaforája, hasonlata – ennek a lírai forrásvidéknek. „Forog az évszakok imamalma / nincs aki visszacsavarja / jelenlétünk odakarcolt / talány a falra” (*Kérdések örökléte*); „Bezárhatatlan kapun át / falhoz érkezem én / ott válok magammá időm / nyomommal telten az enyém” (*Az enyém*); „Az ismert világok határán / fal s nekiütköztem a falnak / a dokkok csöndje vár s a homály rám / s a máglya rajongása hallgat” (*Anti-Kolumbusz*). Egyetlen lírai élménykörbe tartozó versek ezek. Az „évszakok imamalma”, a „bezárhatatlan” kapu, „az ismert világok” határa mind előzménye a falnak, amelyen a lét „odakarcolt talány”, nyom, csönd és homály; a megvilágosodás kegyelme. Amelyben a költészet ismerete, leginkább Babits verseinek világa meg a kései Kassák-líra részesíti a versolvasót, mert ott is megvan az ismert világok határán a fal, a kapu ott is bezárhatatlan, a lét pedig talány a falon. De a megvilágosodás kegyelme hatja át a költő szavait is: a vers és az élet tapasztalatai egyformán a falhoz vezettek. És erre a falra írta fel Rába az újabb magyar költészet legszebb „kései verseit”.

Minden „kései líráknak” vannak közös vonásai. Leginkább abban, hogy az élet tapasztalatai ekkorra – az öregség idején? – összegeződtek. El lehet végezni a tartozik–követel (számítani?) művelet utáni *maradék* – lírai – értelmezését. Ennek a lírai értelmezésnek a summáját közli Rába György a *Kézrátétel* verseiben. S ekközben nem mellékes, hogy a *kézrátétel* „babonás gyógyító eljárás”. Az érintés, a kézzel – a szóval! – érintés gyógyulást és feloldozást hoz. De azt is mondja, hogy van valami sajgó fájdalom, amely megszűnhet ugyan a kézrátétel nyomán, viszont a test és a szellem emlékezetéből ki nem törölhető: „jár-kel zörget rám kopog / karmát hersegteti” (*Ügyésem, az emlékezet*). A „kései líráknak” ez is egyik közös tapasztalata.

Rába kései verseit (itt is) a hagyományhoz való ragaszkodás különbözteti meg. A maradék élet – „rag voltam itt / rendhagyó ígéken” (*Nyelvtan*) – a Nyugat (nemcsak az „első nemzedék”) költőinek versfogalma felé irányítja Rába György figyelmét, a „formahú” költői gondolkodás irányába, ám a hűség a forma emlékét tartja fenn, nem magát a formai kötöttséget, sem a formai zártságot. A Nyugat-vers emléke felszívódott Rába költői képeibe, sor- és strófaszerkezeteibe is, az egész vers kompozíciójába, és ezáltal vált verseinek szövege visszafogottá, sűrítetté és egyúttal feszültséggel is feltöltődött. Rába Györgynek a *Lobbanások* (1973) című kötetéről szólva Lengyel Balázs felfigyelt a „tömörítésre”, ami mostanáig még fokozottabbá vált ebben a költészetben, és rámutatott arra is, hogy az egyre sűrűbb és egyre tömörebb Rába-vers „drámák szuggerál”, mégpedig a „dolgok indoklás nélküli” egymás mellé állításával. Nem kell azonban föltétlenül elvárnai a költőtől, hogy indokolja, miért kerül egymás mellé a „Jeges-tenger” meg a „céllálmás”, a „garmadányi” és az „arcod”, vagy a „gyász” és az „akna”, miként *A gazda* című versben. Az „indoklás” a költői beszédben kötőszavakon, nyelvtanon, legfeljebb a szórenden múlik. Ha minimálisra csökken a kötőszavak száma, ha megkopnak és elrejtőznek a nyelvtani és szórendi előírások, akkor a vers szavai – a „dolgok” – magányossá szigorodva és egymásra vetülve, egymásban tükröződve drámai helyzeteket teremtenek, konfliktusokat hoznak a felszínre: a falhoz érkezés, a falnak ütközés, a falra karcolt talány drámáját és konfliktusát. A képek így szüntelenül hátrálnak az életrajzi alapozás

érzelemben, s hogy ebből az érzelmi szorításból mégis kiszabadulhassanak, a hagyományban találnak partra meg kikötőre. Így lesz az ambivalens formahűség, az elődökhöz való ragaszkodás és kötődés Rába György kései verseinek drámai színtere; itt játszódik le – egybeforrottan – a szellem és a test tapasztalatának drámája.

A hagyományhoz való ragaszkodás ambivalens hűségét a nemzedékhez tartozás jelei is mutatják. Nemcsak a közönsnek vehető nemzedéki motívumok szintjén, hanem a versformálás eszköztára, a szavak szembesülésének drámája is. „Mint a szélrázta kuszálta / fatörzsek lombkoronája / árnyal csúszkossa ablakunk / mi helyben járva öntudatlan / kalandozunk” (*Jönnék-mennek*); „Nyújtózkodom / az ágak magasabbak / megdermedünk / én üres tenyerűnek / a fa haszontalannak / majd a törzs üresnek / én vágyamra maradt-nak” (*A fa és az ember*) – így írja Rába György a – közös, nemzedéki? – famotívumot: elég talán Nemes Nagy Ágnes *Éjszakai tölgyfa* című versére hivatkozni, vagy az *Azelőttre*, hogy belátható legyen, a „helyben járva” kalandozás, miként a már idézett „mindig az a föld ahol állok” kép a nemzedék költői világgépnek is része, mind a létértelmezés, mind a költői gondolkodásmód keretében. *A személyes idő* szólal meg ebben a motívumban, ugyanígy Rába György madár-verseiben is. S ez már megmutatja, hogy – Rábától kölcsönözve a szót – a Nyugat „oltványai” a metafora zárt kompozícióját írják, még akkor is, ha a „formahűség” csak ambivalens emlékezés a formára az ő verseikben. Kassákról írta Rába György, hogy a metaforikus kompozíció „két sínpáron halad, az érzékelt mögött egy másik, lelki, lételevi, etikai világot villant fel”; a fa- és a madármotívum „mögött” a „helyben járva” drámáját, a befelé fordulás feszültségét, a személyes drámai feloldhatatlanságát, a falnak ütközés talányát. Ez a metaforikus kompozíció zárt szerkezet, amelyben a szavak szüntelenül egymásra utalnak, s ebben az egymásra utalásban forródnak át drámává, messze elhagyva a fogalmi utalások játszóterét.

BÁNYAI János

## A MONOSZLÓY-NOVELLA

Monoszló Dezső: *Csillagóra*. Életünk, Szombathely, 1992

1992-ben jelent meg a szombathelyi írók csoportjának és az Életünk szerkesztőségének kiadásában Monoszló Dezső *Csillagóra* című kötete. Az összegezés szándéka hozta létre és az évtizedek folyamán jellegzetessé, különlegessé és épp annyira rejtélyessé alakult Monoszlóy-novella világát; lényegét, olvasási lehetőségeit hozza közelebb az olvasóhoz.

Nem mintha a Monoszlóy-novellát a maga egyediségében besorolni vagy a kortárs írók műveivel mindenáron rokonítani szeretném, de ha a *Csillagóra* novelláit olvasom, gondolatban (és olykor ténylegesen is) még két kötetet helyezek mellé. Az egyik Mészöly Miklós *Volt egyszer egy Közép-Európa* (1989), a másik Mándy Iván *Tépett füzetlapok* (1992) című könyve. Ezt a gondolatmenetet elsősorban szubjektív befogadói élmények inspirálják, de más tényezők is befolyásolják. Olyan kötetek ugyanis ezek, amelyek – amellettt hogy válogatások, azaz írói életművet mutatnak be – jelenkorunk prózairodalmának jellegzetességeit, a kispróza formák alakulásának folyamatát tükrözik, a korszak törekvéseinek, törvényszerűségeinek felelnek meg, ezeket valósítják meg, illetve hozzák létre, még ha olyannyira különböző személyiségű írók művei is. Ugyanakkor igen nagy horderejű kérdéseket vetnek fel, mondhatjuk, intellektuális tartalmaktól izzanak, s teszik

ezt utánozhatatlanul teltett vagy elemi szintre redukált mondataik, a valóságból a lélek szférájába átvélt történeteik révén, bár látszólag egészen másról szólnak. Végtelen utazásokról, első-utolsó-egyetlen szerelemről (mint Monoszlóvy novellái), utcagyerekek, városi aszfaltbetyárok hétköznapijairól (mint Mándynál), s akkor még Mészöly végleges vázlatairól, nagy időket megidézõ prózájáról nem is beszéltünk. Novella (elbeszélés) a század végén – fogalmazhatnánk meg a címet, ha átfogó tanulmányt írnánk a műfaj alakulásáról a kijelölt időszakban.

Akár korábbi kötetekben, a *Csillagórán* is van Monoszlóvynek egy összefoglaló értékű novellája, mely a szeretágazó történetzálakat egyesíti, és megvilágítja részleteiket, ha az olvasó korábban nem jutott volna ilyen felismerésekhez. Ez a novella rendszerint a címadó, a kötetben utolsó. Persze e folyamatosság a több évtizedes alkotói időszakot átfogó novelláskötetben kevésbé kifejezett, mint egy kisebb novellaciklus keretében, így *A szerelem öt évszaka* című 1991-ben napvilágot látott kötetében, de felfedhető. Kulcsnovella vagy a kötetben előre- és visszautaló szövegegység Mészöly és Mándy prózájában is van, gondoljunk csak a *Fakó foszlányok*. . .-ra a *Volt egyszer egy Közép-Európában* vagy Mándy *Egy öreg boltos* című novellájára a *Tépett füzetlapokban*.

„. . . az ember tulajdonképpen kettőzve éli az életet, egyszer, amikor történik velem, egyszer, amikor utánagondol” – olvashatjuk *A szerelem öt évszakában*, mely mondatokra a *Csillagóra* több részlete is rímel. „. . . inkább arra kellene figyelni, van-e saját eszméletek arra érdemes, felidézhető emléke. Valami olyan, ami most is megérintené. Amiért nem kellett semmit sem adni, ami az évek folyamán meg sem kopott, nem változott, olyannak maradt, amilyenek a saját története idején ígérkezett. Kapkodva szimatolt régi találkozások illata után, de csak a szájából lógó cigaretta füstje szállt a szemébe és bepárásította a szemüvegét” – mondja a novella hősről (ha egyáltalán annak lehet nevezni) a *Csillagóra* mesélője. Mindkét részlet rámutat Monoszlóvy prózájának leglényegesebb vonására: a reálisból az irreálisba való áttevődés egyedi-különös motívumára. Monoszlóvy Dezső novelláinak szereplői – mint az intellektuális próza jellegzetes „lebegő” alakjai – vándorok, akik valóságos útjaik, utazásaik mellett egy meghatározott „előhívó” elem hatására a legreálisabb, a legegyszerűbb és a legbanálisabb helyzetből is képesek az álmok, az emlékek és a képzelet tartományába átlépni. S szinte kivétel nélkül ezt teszik vagy ez történik velük. „Minden ember börtönben ül. Csak a rácsok különfélék. Vannak, akik a cselekedet rácsai mögött ülnek, s vannak, akiket a képzelődésen innen zárt cellába az élet” – állapítja meg a *Hallucináció* című novella narrátor hőse, kinek tudatában akkor bomlik fel a mindennapi élet logikai rendje, amikor – természetesen csak a vizsgálóbíró szerint – gyilkosságot követ el, azaz – saját látószöge értelmében – a cselekedet határain túlra jut. A cselekedet határain túl minden lehetséges, a megélt élet újraélhető, befejezhető, kijavítható; nincsenek gyilkosságok, az ember nem szerencsétlen, nem ül börtöncellában, s főleg nem boldogtalan. A *Lovásbemutató* Károly nevű szereplője például szimultán lehet gyerek, férfi és öregember, minthogy az öregség, az elmúlás fanyar élménye csak így viselhető el. Nelli (meggyilkolt feleség a *Hallucinációban*) okvetlenül megtalálja a kincset (a boldogságot), mint ahogy a „Foxi-Maxi kalandjaiban, a színházban, a képes újságokban és a regényekben is megtalálják”. A porckorongtörésre, a szétromcsolt járóidegekre utaló mondatok „alatt”, kalandra éhes, virgonc, erős állatként lehet száguldozni új „élmény-zsákmányok” után (*Utolsó vadászat*). Az Egyenlítő gyalogosan is elérhető (*Gyalogosan az Egyenlítő felé*). A mindenkori emlékké változott szerelem s élménye újfent életre kelthető (*Caligula-bár*). A képzelet szárnyán bármely távol-ság legyőzhető, a mérték, a korlát, az idő többé már nem képezhet akadályt (*A tenger*,

*Híd a Kwai folyón*). A reálisból az irreálisba lépés varázslata egy-egy váratlanul előbukkanó vagy szándékosan előkeresett emlék, érzés, érzéklet hatására következnek be, azaz a „csillagóra” idején. „Lehet, megtorpant a csillagóra, az idő tenyere ökölbe zárul. . .” – olvashatjuk erről az állapotról, melynek segítségével Monoszlóy novelláinak szereplői ki-  
léphetnek vélt vagy valós börtönükből. Mindemögött persze a történelem van. „Előbb a nemzeti szocializmus, azután a sztálini diktatúra Le Sage sánta ördögeként leemelte az egyéni életek háztetejét, ledöntötte a közfalakat, s az egész életet egyetlen hatalmas sárga házzá degradálta, a kideríthetetlenséget valóságos börtönné változtatta. A *Csillagóra* c. könyv szereplői a kívül-belül eszményében és esztétikájában bizakodva e rettenetes intézményből különféle módon igyekeznek kitörni” – írja Monoszlóy.

A kötet novelláit objektív, azaz tematikai-formai (belső-külső) motívumok alapján csoportosítani (tipizálni) lehetséges, bár szerkesztője folyamatos, egységes tömbként alakította könyvvé a rendelkezésére álló prózai anyagot. Viszont teljesen szubjektív meghatározottságú, hogy egy olvasó, a recenzió írója például, a hatvannyolc közül melyik novellát helyezi a könyv képzeletbeli csúcsára. E sorok írója a *Caligula-bár* vagy a *Híd a Kwai folyón* című novellát helyezné ezen értékbeli-esztétikai csúcspontra, bár motívumait megmagyarázni lehetetlen, s nem is biztos, hogy szükséges. Magyarázkodni persze lehet, beszélni a kifejezés teljességéről, esztétikai tökélyéről, a potenciális mű befejezési lehetőségeiről, olvasói önmagunkból való olvasásról, csak nem biztos, hogy ugyanaz a gondolatmenet mások esetében is ugyanahhoz az eredményhez vezet.

Monoszlóy Dezső *Csillagóra* című kötete néhány (említtet) másikkal együtt, olyan novelláskötet, mely a modern magyar prózairodalom sajátosságos tükre (mintája), s amely a mai (modern beállítottságú) befogadóhoz is közel álló, értékes, élvezetes olvasmány a novellák értékelési lehetőségeitől, olvasati többszínűségétől függetlenül, vagy épp azért.

BENCE Erika

## S Z Í N H Á Z

### SZÍNHÁZI NAPLÓ

*Egy versmondóra* – Krekity Olga estjéről akarok írni, melyet még március elején tartott az Újvidéki Színházban, sajnos, alig néhány fős közönség előtt. Sajnos, mert Krekity Olga, aki civilben a *7 Nap* újságírója, sokkal népesebb hallgatóságot érdemelt volna. Krekity Olga ugyanis kiváló versmondó – fellépései, díjai, Szatmárnémetiben, Marcaliban, Berettyóújfalun, Győrben, Ajkán, Balassagyarmaton, Nagykanizsán s ki tudja, még hol, amelyekről sokszor megkésve értesülünk, bizonyítják ezt –, immár neve, híre van a műfajban. S hogy joggal van, ezt Újvidéken is bizonyította. Nagyvonalúan, magabiztosan nem vett róla tudomást, hogy a színház kistermében levő asztalok körül talán harmincan sem ülnek, úgy lépett a színpadra, mintha sok-sok kíváncsi, érdeklődő előtt állna. Vagy mintha önmagának, négy fal között egyedül mondaná Arany János, Utasi Mária, Radnóti Miklós, Nemes Nagy Ágnes, Miroslav Krleža, Anna Ahmatova szövegeit, sorait. Magának, mert a versmondó mindig magányos. A versmondás ugyanis olyan, mint a hangos olvasás – elsősorban saját élvezetünkre tesszük. Több, igazibb művészetélvezet, mint a néma olvasás. Ha kimondjuk a költő szavait, akkor érezzük igazán a szavak súlyát, testét,

alakját, ízét. Az irodalmat, a költészetet, melynek építőelemei a szavak, mint a várnak, a háznak a kövek, a gépnek a csavarok, a kenyérnek a liszt és víz. Ahogy a felépült ház az építésznek, a működő gép a tervezőmérnöknek, a puha, ropogós kenyér a péknek, ugyanúgy a versmondás a versmondónak szerez, kell, hogy elsősorban örömet szerezzen. Verset mondani nem lehet kényszerből, kiosztott feladatként, ímmel-ámmal, csak odaadón, teljes emberként, kedvvel, vállalva. Így teszi Krekity Olga, s ezért van sikere, versmondása ezért élmény.

Nem szeretnék vitát indukálni, főleg nem ebben a jegyzetben, melyben dicsérni akárok, dicsérni kell. Ezért semmiképpen sincs szándékomban szembeállítani színészeinket és a versmondókat, de meg kell jegyezni, nem értem, nem értem, színészeink miért idegenkednek, félnek a versmondástól. Mintha menekülnének tőle. Talán Jónás Gabriella és Kovács Frigyes a kivétel. Igaz, ők ketten a legjobbak a műfajban. A többieknek mintha nem lenne türelme, fegyelme felépíteni egy-egy vers előadását. A kidolgozottság, az okos értelmezés hiányzik versmondásukból. A verset ugyanis érteni, elemezni kell, szétszedni alkotóelemeire, köveire, csavarjaira, majd ezeket hanggal, hangszínnel, beszédtempóval, hangsúlyozással ismét összerakni. Úgy, hogy a hallgató értse, érezze a verset, mint egy domborművön, kirajzolódjanak előtte a vers különböző mélységű rétegeiben levő értelmi-érzelmi vonulatai. A vers struktúráját kell hanggal „felrajzolni”, s érzékeltetni azokat az egyedi sajátosságokat, amelyek valamely szöveget verssé, költészeté avatnak. A verset előbb érteni kell, azután alkotóelemeire szedni, majd hanggal újra összerakni, visszaszerkeszteni eredeti állapotába, s közben hozzáadni magunkból is valamit. Verset előadni munka. Fárasztó, kitaró munka. Alkotómunka. Nem elég megütni egy alaphangot, s azon végigsuttogni, végigfuvalázni, végigharsogni a költő szavait, mint színészeink teszik. A verset nem kívülről, a verset belülről kell megmutatni. A versből. Ezért cudarul nehéz verset mondani. A versmondás, mint a kritika, értelmező-elemző művészet. Csak az írhat kritikát, aki szereti az irodalmat, csak az lehet versmondó, aki szereti a költészetet, aki számára a vers és a próza – az irodalom – oxigén.

Krekity Olga számára az irodalom, a vers, a novella, a mese, a regény ózon, életközeg.

Jó érzéssel jut eszembe, hogy Krekity Olga is tanszéki diák volt, így folytatója annak a sornak, amelyben, találomra, Kollár Mária, Horváth Valéria, Csákány Erzsébet – remek vajdasági költészeti összeállításukra ma is emlékszünk –, Krnács Erika – János vitéze méltán aratott sikert – nevét kell említeni, s melynek a még tanszékes Vass Évában folytatását is ismerni véljük. Ahogy Krekity Olga önzetlen lelkesedésének is van (lesz?) folytatója a még középiskolás Korhecz Imolában, aki – mártózzék meg a mély vízben elv alapján – néhány percig Krekity Olga műsorában is szóhoz jut. Jelezve talán azt is, honnan indultak, Horváth Emma Életjel-csoportjából, mint erre felé annyian, akik szeretik a verset és a versmondást.

*Szalmazsák és szekrény* – Nyilván alapos, körültekintő elemzést igényelne, miért éppen Sterija fősvény témájú vígjátéka lett divatos manapság. A nincstelenség, a pénz utáni görcsös hajszja, a szegénységtől való félelem, a pénzzel való szervezett állami visszaélés lehet-e a magyarázata a *Kir Janja* műsorba iktatásának? Tény azonban, hogy szinte egy időben került közönség elé Belgrádban és Újvidéken is. A két előadás érdekes összehasonlítási lehetőségeket kínál. Most csak egyet említek.

A fősvénykomédiák jelkép értékű kelléke a ládika, amelyben őrzik, rejtegetik a kincsek számító pénzt, aranyakat, a boldogság vélt eszközeit. L'ubosav Majera, az újvidéki szerb előadás rendezője szalmazsákkal, Egon Savin a Sterija-vígjáték belgrádi rendező pedig egy hatalmas kétajtós szekrényvel helyettesíti a hagyományos ládikát. A szalma-

zsák a takarékoság ősi jelképe, kivált itt, a mi tájunkon. Felhasználása telitalálat. Akárcsak a fővárosi előadásban a szekrény, amelynek ajtaja fiókszerűen nyitható, afféle banktrezor is lehet, a modern kor, a nagyváros szalmazsákja.

Mindkét ötlet kiváló, illik a történetbe, s kellően uralkodik a színpadon, ahogy mondani szoktuk, funkcionális. A szalmazsák is, a hatalmas szekrény is nemcsak rejtkehely, hanem búvóhely is a pénzt óvó, rejtő fősvény számára. Elbújhat benne, s kedvére számolgathatja, becézgetheti rejtett kincsét, aranyait, bankóit. Mindkettő játszik. Él. Ők a történet igazi főszereplői. Felhasználásuk értelmét az előadások koncepciója is igazolja.

Az újvidékiek fősvénytörténete – bár nem nélkülözi a komikus elemeket – inkább tragédia, mint vígjáték. A kisémmizett ember története. S ehhez a meséhez jobban illik a szegényes szalmazsák, mint a fénylő-ragyogó hatalmas szekrény. A belgrádiak előadása arról szól, hogyan csapja be a hatalom – a vígjátékban a hatalmat a jegyző képviseli – a pénzté trezorbán őrző embert. Ugyancsak ismerős történet. Pedig amikor az előadás készült, a hatalom kitalálta bankárjainkról még senki sem hitte volna, hogy olajra lépnek a polgárok takarékpénzével.

Lám, a színház megelőzte a valóságot. Szeizmográfként jelezte, mi történhet. Talán nem árt jobban odafigyelni a színházra, főleg ezekben a bizonytalan napokban.

*GEROLD László*

---

# KRÓNIKA

---

KALAPIS ZOLTÁN KAPTA A HÍD-DÍJAT – A Híd-díj bírálóbizottsága – Bányai János elnök, Dudás Károly, Fekete J. József, Gerold László és Kontra Ferenc – 1993. február 25-én és március 25-én megtartott értekezletén megvitatta és elbírálta a jugoszláviai magyar írók 1992-ben megjelent műveit.

A bizottság úgy döntött, hogy az 1992. évi Híd Irodalmi Díjat Kalapis Zoltánnak ítéli oda Betűk és képek című könyvéért.

Kalapis Zoltán művelődéstörténeti írásaiban szellemi örökségünk – nyomdászat, sajtó-, művészet-, család- és iskolatörténet – nagyrészt feledésbe merült fejezeteit dolgozta fel hosszan tartó és fáradságos kutatómunka eredményeire támaszkodva. Múltunk értékeit olvasmányos formában népszerűsíti, az adatok és tények gazdag tárházából a mához is szólókat emeli ki. A szigorúan vett tudományosság keretein kívül Kalapis Zoltán a művelődéstörténeti értékek megőrzésével és tudatosításával közírásunk megkerülhetetlen feladatát vállalta fel.

A díjat április 24-én, az Újvidéki Színház kistermében adták át. Részletes beszámolóunk májusi számunkban tesszük közzé.

KOSZTOLÁNYI-NAPOK SZABADKÁN – Kosztolányi Dezső szülővárosában, Szabadkán március 28-a és 30-a között Kosztolányi-emlékünnepeket szerveztek. Leleplezték a gimnázium épületén a költő emléktábláját, és megkoszorúzták szobrát. A Városi Könyvtárban tudományos tanácskozást tartottak, amelyen előadást tartott Csoóri Sándor, a Magya-

rok Világszövetségének elnöke, Pomogáts Béla irodalomtörténész, a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaságának elnöke, Dévavári Zoltán, az Üzenet főszerkesztője és Lazar Merković szabadkai író és műfordító. Ezenkívül a Városi Múzeumban Kosztolányi-emlékkiállítás nyílt. Varga Lakatos Gizella rendezésében Esti Kornél éneke címmel irodalmi estre került sor. A rendezvény keretében a diákoknak versmondó versenyt, nyelvi vetélkedőket szerveztek, és kihirdették a Kosztolányi irodalmi pályázat eredményeit.

DANILO KIŠ MELLE SZOBRÁNAK AVATÓJA – Április 16-án Szabadkán a zeneiskola melletti parkban leleplezték Danilo Kiš író mellszobrát, Weill Erzsébet alkotását. Az ünnepségen Marija Šimoković felolvasta versét, majd Lazar Merković műfordító és Urbán János író beszélt Danilo Kiš munkásságáról.

A XXVII. KMV – Becsén az idén is megrendezték a vajdasági középiskolások irodalmi és művészeti vetélkedőjét, amelyen a tanulók az irodalom minden műfajában bemutatták eredeti munkáikat. Ezenkívül a beszéd- és színművészet, a népzene és a képzőművészet terén is összemérték tudásukat. A novella és a vers kategóriájában első díjat nyert munkákat szépirodalmi rovatunkban közöljük.

PETŐFI-ALKOTÓMŰHELY – ARANYBALLADÁKRÓL – Az egykori Petőfi Sándor, Petőfi brigád és Kiss Ferenc Általános Iskolák



hagyományos találkozója tavalytól Petőfi-alkotóműhely elnevezésű, tótfalusi székhelyű irodalmi táborrá alakult. Az idei programot a Jó Pajtás és az Újvidéki Rádió-Televízió magyar nyelvű gyermekműsorainak szerkesztőszégei szervezték, megtartásához iskolák és magán-személyek járultak hozzá, köztük Utasi Jenő tótfalusi plébános. Az irodalmi tábor műsorán Arany János balladáinak megismerése szerepelt. A balladák előadóművészi tolmácsolásának titkaiba Kovács Frigyes újvidéki színmű-

vész vezette be a Vajdaság több iskolájából érkezett, 6., 7. és 8. osztályos diákokat. Arany Jánosról két balladája, a Zács Klára és a Tengeri-hántás műfaji sajátosságairól, poétikai értékeiről dr. Gerold László egyetemi tanár beszélt. Penovác Endre és Léphafi Pál képzőművészek pedig a Tengeri-hántásról készítettek illusztrációkat. A tábor érdekesebb drámapedagógiai foglalkozások egészítették ki, melyeket Koós Vilma pesti drámapedagógus és Benák Erzsébet becsei magyartanár tartott.

## A FORUM KÖNYVKIADÓ TAVASZI KATALÓGUSA

### K Ö L T É S Z E T

#### TOPOLYA MEZŐVÁROS HISTÓRIÁJA

Forum Könyvkiadó, Újvidék  
276 l., fűzve, védőborítóval

A verses história Topolya történetének pár esztendejét mondja el tizenkét szótagos páros rímű sorokban. A szerző André István, aki a XIX. század elején volt kántora és iskolamestere Topolyának, bejáratos volt a Kray család kastélyába, s a fiatalon özvegyen maradt Borbála kegyeit próbálta megnyerni a művel, de didaktikai-örökbe hagyó célzata is volt a krónikának: az alig négy-öt éves Kray János számára készült, hogy a jövődő földesúr gyermekkorra emlékezzes eseményeit majdan megismerhesse. A história közreadója, Virág Gábor, eligazító és feltáró jellegű elő- és utószóval látta el a művet.

#### EGY SZÉP DOLOGRUL ÉN EMLÉKEZEM

(Csöbrös István kopácsi daloskönyve)

A Magyar Nyelv, Irodalom és  
Hungarológiai Kutatások Intézete-Forum  
Könyvkiadó, Újvidék  
196 l., kötve, védőborítóval

Egy kopácsi származású, Olaszországban szolgáló katonaezember Ferrarában másolt verseit tartalmazza ez a kötet, amelyek a XIX. század legelején, tehát a napóleoni háborúk idő-

szakában íródtak. A maga korának, valamint a XVIII. század második felének jellegzetes katonakesergőit, bujdosóénekeit és keserveseit tartalmazza, amelyeket Csöbrös István hallomásból ismert vagy katonatársai énekeskönyveiből másolt. A kötetet Katona Imre és Lábadai Károly alapos irodalomtörténeti és folklorisztikai jegyzetei kísérik.

#### BÖNDÖR PÁL: TEGNAP EGYSZERÜBB VOLT

Forum Könyvkiadó, Újvidék  
84 l., fűzve

Időszerűek Böndör Pál versei, mai létélményünket fejezik ki, mégsem politizálóak, közéletiek. A költő ironikusra faragott szonettet, rímet, jambust, hexametert, hagyományos strófaszerkezetet mond, a vers fölényével, a mára, annak dacára, hogy – miként egyik versében olvasható – „ilyenkor könnyebb meghalni, mint elaludni”.

#### P. NAGY ISTVÁN: HOLT IDÉNY

Forum Könyvkiadó, Újvidék  
72 l., kötve

A fiatal költő immár harmadik verseskötetében bizonyítja, hogy a kegyetlen valóság elől a költő sem menekülhet. Verseit inkább formaőr-zökek, mintsem formabontóak, de soraiból kicsengnek valóságunk tragikumának hangjai is.

**SINKOVITS PÉTER: HATÁRSÁV**

Forum Könyvkiadó, Újvidék

76 l., fűzve

Az 1946-ban született Sinkovits Péter a ritkán megszólaló költők sorába tartozik. A Határsáv a harmadik verseskötete. Költészetében a képalkotó ötletnek van a legnagyobb szerepe, kedvelt és magas esztétikai mércével is mérhető kifejezési formája pedig a „hosszú ének” és a néhány soros lírai reflexió.

**S Z É P P R Ó Z A****BORDÁS GYÖZŐ: FÜZFASÍP**

Forum Könyvkiadó, Újvidék

202 l., fűzve

Bordás Győző a századelő vajdasági polgári értelmiségi rétegéről írt regényt, a vidéki lét nyomorúságát és nagyságát szemlélteti. Prózájában dokumentumokat ötvöz a fikcióval, ezért szövegének hely- és művelődéstörténeti vonatkozásai is vannak, s felismerhető benne Pechán Józsefnek, a szecessziós festészet kevéssé ismert, ám kiemelkedő alakjának a sorsa is. A mű legkülönösebb részei a festmények keletkezésének történetét mondják el.

**BRASNÓ ISTVÁN: SZOKOTT-E  
ŐSZ LENNI PARAGUAYBAN?**

Forum Könyvkiadó, Újvidék

176 l., fűzve, védőborítóval

Brasnó István műve az „elvágyódás” regénye: az első személyű hős, Julius minden lelaszult mozdulatából, ritka párbeszédéből, a hosszú, sokfelé áradó mondatokból és az egész szövegen végighömpölygő belső monológon az „elmenni” tünetei ütözkönni ki. Ám a regény tanúsága szerint semmi esély a távozásra. Végző evidenciaként marad a rettenet és a szorongás.

**KONTRA FERENC: ÓSÓK JUSSÁN**

Forum Könyvkiadó, Újvidék

174 l., fűzve

Kontra Ferenc új novelláskötetének színhegye Baranya „puszta országa”, ahogyan a népek országújtja melletti területként a történelem ötven esztendő alatt két-három ízben is letarolja, kiüríti, elpusztítja mind természeti képét, mind embervilágát. Szociográfiai kulcsszavakra – mint amilyen a félelem, a rettegés, a gyász, a temető, a sírás – épülnek ezek a novellák, amelyek nyomán egy pusztuló tájegység jelenik meg az olvasó tudatában.

**I R O D A L O M T Ö R T É N E T****BORI IMRE: A JUGOSZLÁVIAI  
MAGYAR IRODALOM RÖVID  
TÖRTÉNETE**

Forum Könyvkiadó, Újvidék

438 l., illusztrálva, fűzve és kötve

Bori Imre irodalomtörténete korszakzáró, megváltozott ugyanis a jugoszláviai magyar irodalom „területe”, amely az egyetemes magyar irodalom sajátos részeként földrajzilag be volt határolva. A kötet harmadik, átdolgozott és bővített kiadása bemutatja e tájegység irodalmát a kezdetektől napjainkig. Információkat közöl a szerzőkről, életrajzi adatokkal szolgál, szinte minden művet számba vesz, de emellett művelődéstörténetként is olvasható, folyóirat- és könyvkiadás-történetet tartalmaz, kitekint a néprajz és a szociográfia felé, az irodalmi társaságokkal is foglalkozik. A könyvet az eddigi kiadásoknál jóval gazdagabb illusztrációs anyag egészíti ki.

**TOLDI ÉVA: HERCEG JÁNOS**

Forum Könyvkiadó, Újvidék

208 l., illusztrálva, fűzve

Toldi Éva tanulmánya az első monografikus munka Herceg Jánosról, a jugoszláviai magyar irodalom legkiemelkedőbb képviselőjéről. A műelemzések mellett az életrajz tényeit is tartalmazza, s beágyazza az író munkásságát a ju-

goszláviai és az egyetemes magyar irodalomba. A monográfia egy gazdag életmű valóságos arányait mutatja be.

## NYELVÉSZET

### ÁGOSTOM MIHÁLY: A MAGYAR HALMAZNEVEK

Forum Könyvkiadó, Újvidék  
374 l., füzve

Az újvidéki egyetem tanára és neves nyelvésze, Ágoston Mihály, tudományos munkájában a számnevek helyett új leíró nyelvtani kategóriát dolgozott ki: a magyar halmazneveket. Az új szófaji osztályt szinkrón és diakrón vizsgálatnak vetette alá, meghatározta helyét a melléknevek osztályában, és felállította belső rendszerét.

### GUBÁS JENŐ: EGÉSZSÉG(ÜGY)ÜNK NYELVE, NYELVÜNK EGÉSZSÉGE

Forum Könyvkiadó, Újvidék  
92 l., füzve

Dr. Gubás Jenő hézagpótló, kezdeményező, rendkívül hasznos és időszzerű dolgozata az első komolyabb kísérlet a vajdasági magyar nyelv-művelő irodalomban, amely nem alkalmilag s érintőleg foglalkozik az egészségügyi szaknyelv kérdéseivel, hanem hangsúlyozottan nyelvápoló célt tűz maga elé.

## NÉPRAJZ

### JUNG KÁROLY: KÖZNAPOK ÉS LEGENDÁK

Forum Könyvkiadó, Újvidék  
256 l., füzve

Jung Károlynak, a legismertebb jugoszláviai magyar néprajzkutatónak a népi kultúra körébe tartozó tizenöt tanulmányát tartalmazza ez a kötet, s olyan kérdésekkel foglalkozik, mint a

lakodalmi hajnali mosdatás, a kiházasítatlanok halotti koronája, a Guntram-monda új magyar változata, a Gül Baba-hagyomány magyar és délszláv vonatkozásai. . . Tanulmányait az ember élete, a mondai és ráolvasó hagyomány és a népi műveltség kapcsolatai köré csoportosítja.

### JUNG KÁROLY: AZ EMLÉKEZET ÚTJAIN

Forum Könyvkiadó, Újvidék  
224 l., füzve

Jung Károly néprajzkutató új könyve elsősorban magas színvonalú tudománynépszerűsítő szándékkal készült, de a szakemberek is haszonnal forgathatják. Témáit a szerző mindig összehasonlító szándékkal veti fel, s köztük számos olyan is szerepel, amelyet a kutatás ez idáig alig érintett. A könyv egyben vallomás is a néprajzkutató mindennapi munkájáról, a terepen végzett kutatásokról, s az emberekről, akiknek szavai alapján felsejlik a magyar népi hiedelemvilág és szokásvilág mélysége és alakulása.

### PENAVIN OLGA: JUGOSZLÁVIAI MAGYAR DIAKRÓN NÉPMESEGYŰJTEMÉNY I.

Forum Könyvkiadó, Újvidék  
168 l., kötve, védőborítóval

Az antológiaszerű kiadványban a jugoszláviai magyar népmesekincs történeti bemutatásához nyújt adalékokat Penavin Olga. Jórészt hozzáférhetetlen folyóiratokból, kötetekből kutatta fel a szerző a Vajdaságban, a Dráva-szögben és a Muravidéken a 19. század végétől feljegyzett népmeséket, s ezeket betűhív átiratban adja közre, aminek alapján az anyaggyűjtés módszertanának megfigyelése és a tájegység népmesekincsének további vizsgálata is lehetővé válik.

**SILLING ISTVÁN:**  
**BOLDOGASSZONY ABLAKÁBAN**  
 (Népi imádságok Kupuszináról)  
 Agapé–Forum Könyvkiadó, Újvidék  
 128 l., fűzve

Silling István könyve az első olyan mű, amely egy vajdasági helység, az észak-bácskai Kupuszina magyarságának vallásos népköltészeti hagyományát, az archaikus népi imádságokat dolgozza fel.

## MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

**DÁVID ANDRÁS: EGYAZON  
 ÉGTÁJON**

A Magyar Nyelv, Irodalom és  
 Hungarológiai Kutatások Intézete–Forum  
 Könyvkiadó, Újvidék  
 334 l., fűzve, védőborítóval

A könyv tizenöt egymáshoz kapcsolódó fejezetben tárgyalja a magyar–délszláv és a délszláv–magyar művelődési és irodalmi érintkezések különféle jelenségeit a IX. századtól a XX. századig, kétségkívül új elemekkel gazdagítva a magyar–délszláv kölcsönösség körében végzett eddigi vizsgálatokat.

**KALAPIS ZOLTÁN: BETŰK ÉS  
 KÉPEK**

Forum Könyvkiadó, Újvidék  
 160 l., fűzve

Hagyományfeltáró munkájának öt írását tartalmazza a könyv. Régi, többnyire elfelejtett tények és események nyomába szegődik a szerző, amikor egykor működött nyomda vagy fényképszemély, iskola és újság történetét kutatja, vagy éppenséggel a Bartók család itteni kapcsolatait tárja föl. A tényirodalom és a publicisztika mezsgyéjén haladva érdekes és olvasmányos művelődéstörténeli írások tárháza e kiadvány.

**VIRÁG GÁBOR: A TOPOLYAI  
 ISKOLÁK TÖRTÉNETE**

Forum Könyvkiadó, Újvidék  
 176 l., illusztrálva, fűzve

Virág Gábor az 1750 és 1944 között működő topolyai magyar és szerbhorvát nyelvű iskolák történetének megírására vállalkozott. A téma napjainkban kivételesen aktuális.

## GYERMEKIRODALOM

**TARI ISTVÁN: BOGLYA**

Forum Könyvkiadó, Újvidék  
 80 l., illusztrálva, kötve

Tari István gyermekverskötete hűen adja vissza a gyermeki szellem világhódító magatartását, a megnevezések és a felfedezések játékos kalandját. Olykor ujjongó, de soha nem selypítő, olykor lelkes, de mindenkor mentes a túlzásoktól.

**HULLIK A GESZTENYE**

Forum Könyvkiadó, Újvidék  
 316 l., illusztrálva, kötve

A könyv válogatást tartalmaz az újvidéki Magyar Szó Napsugár című gyermekrovatóban napvilágot látott versekből, rövid lélegzetű prózai művekből és a vajdasági magyar általános iskolások fogalmazásaiból. A diákok munkáit ismert vajdasági magyar írók és publicisták véleményezték. A kötet szerzői neves költők és írók a magyar irodalom, ezen belül jelentős számban a vajdasági magyar, valamint a világ-irodalom köréből.

## BIBLIOGRÁFIA

POHÁRKOVICS ELVIRA:  
A JUGOSZLÁVIAI MAGYAR  
IRODALOM 1986. ÉVI  
BIBLIOGRÁFIÁJA

A Magyar Nyelv, Irodalom és  
Hungarológiai Kutatások Intézete–Forum  
Könyvkiadó, Újvidék  
172 l., füzve

CSAPÓ JULIANNA: A  
JUGOSZLÁVIAI MAGYAR  
IRODALOM 1988. ÉVI  
BIBLIOGRÁFIÁJA

A Magyar Nyelv, Irodalom és  
Hungarológiai Kutatások Intézete–Forum  
Könyvkiadó, Újvidék  
144 l., füzve

CSAPÓ JULIANNA:  
A JUGOSZLÁVIAI  
MAGYAR IRODALOM  
1989. ÉVI  
BIBLIOGRÁFIÁJA

A Magyar Nyelv, Irodalom és  
Hungarológiai Kutatások Intézete–Forum  
Könyvkiadó, Újvidék  
160. l., füzve

Az 1970 óta folyamatosan megjelenő évi bibliográfiák újabb három füzete a jugoszláviai magyar nyelvű lapok, folyóiratok, évkönyvek és időszaki kiadványok alapján tematikus tárgykörökre osztva és a magyar irodalomtörténeti bibliográfiák kialakult gyakorlata szellemében mutatja be egy-egy év irodalmi és művelődési eseményeit.

A kötetek megrendelhetők a Forum Könyvkiadóban, levélben a következő címen: Forum Könyvkiadó, 21 000 Novi Sad, Vojvode Mišića 1., illetve telefonon: (021) 57-216.

## KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

- Bori Imre*: A családban, az iskolában (*A fiatal Szenteleky Kornélról*) 231  
*Németh Ferenc*: A torontáli szőnyeg (*tanulmány*) 236  
*Herceg János*: Régi dolgainkról (*XII.*) 246

## VITA

- Szeli István*: Jelenségek 251

## POLITIKA

- Dési Ábel*: Jegyzet és kommentár 256  
*Major Nándor*: Leltár a hálátlanságról 260  
*Mirnic Károly*: A tartós etnikai jelleget és a változó nemzeti kisebbségi tudatot meghatározó tényezők 265

## KRITIKAI SZEMLE

### K ö n y v e k

- Rácz Endre:** Új nyelvi kategória: a halmaznevek (*Ágoston Mihály: A magyar halmaznevek*) 275  
*Sárvári V. Zsuzsa*: Bácskertesi archaikus népi imádságok és ráolvasások (*Silling István: Boldogasszony ablakában*) 279  
*Bányai János*: A kései vers (*Rába György: Kézzrátétel*) 280  
*Bence Erika*: A Monoszlóy-novella (*Monoszlóy Dezső: Csillagóra*) 282

### S z í n h á z

- Gerold László*: Színházi napló 284

## KRÓNIKA

- Kalapis Zoltán kapta a Híd-díjat; Kosztolányi-napok Szabadkán; Danilo Kiš szobrának avatója; A XXVII. KMV; Petőfi-alkotóműhely 287



---

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. 1993. április. Kiadja a Forum Könyvkiadó. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/611-300, 602-es mellék. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 65700–601–14861-es zsíroszámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 100 000 dinár, fél évre 50 000 dinár. Egyes szám ára 10 000, kettős szám ára 20 000 dinár; külföldre egy évre 200 000 dinár, fél évre 100 000 dinár. Külföldön egy évre 12, fél évre 6 dollár. – A szedés a Híd szerkesztőségében készült. – Tördelőszerkesztő: Bozsoki László. – Készült az újvidéki Dániel Print Nyomdában